

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

8.

GULYÁS LÁSZLÓ: A DÉLVIDÉK TÖRTÉNETE

3. kötet

Trianontól a királyi Jugoszlávia
összeomlásáig (1941)

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

FÖLDRAJZTUDOMÁNY

REGIONÁLIS TUDOMÁNY

GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNY

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
2013

A DÉLVIDÉK TÖRTÉNETE 3.
Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)

GULYÁS LÁSZLÓ

A DÉLVIDÉK TÖRTÉNETE 3.
Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
SZEGED, 2013

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

Történezszer, regionalisták és geográfusok tudományos könyvsorozata

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGA ELNÖKE

Dr. habil. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

A SOROZAT SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI

Prof. Dr. Botos Katalin DSc, Szegedi Tudományegyetem

Prof. Dr. Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja

Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc, Pécsi Tudományegyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc, Kaposvári Egyetem

Prof. Dr. Székely Csaba DSc, Nyugat-Magyarországi Egyetem

A KÖTET LEKTORAI

Lőrinczné Dr. PhD Bencze Edit – Kodolányi János Főiskola

Prof. Dr. habil. Kókai Sándor egyetemi magántanár – Nyíregyházi Főiskola

FELELŐS KIADÓ:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. habil. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

e-mail: gulyasl@t-online.hu

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001050490

ISSN 2062-3712

ISBN 978-963-89724-3-9

TECHNIKAI SZERKESZTŐ

Kádas Gabriella

Nyomda:

Innovariant Kft.

A borítón látható térkép:

MADŽAREVIĆ, Petar: Karta Kraljevine Jugoslavije. [M. 1:750 000.]

Terv. – Beograd. [1930] Vojnom Geografskom Institutu. 110 × 90 cm.

Jelzete: Hadtörténeti Térképtár B III.a. 238.

Ezúton mondunk köszönetet Dr. Suba Jánosnak, hogy a térképet rendelkezésünkre bocsátotta.

Szeged 2013

X 185674

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
1. FEJEZET: A NEMZETÁLLAMÉPÍTÉS KÖZTES-EURÓPÁBAN. EGY LEHETSÉGES ELMÉLETI MODELL.....	11
1. Kiindulási pontunk: Megérthető-e Köztes-Európa?	11
2. Az alapfogalmak definiálása	12
2.1. Köztes-Európa fogalma.....	12
2.2. A nacionalizmus fogalma és szakaszolása	13
2.2.1. A nacionalizmus fogalma	13
2.2.2. A nacionalizmus Hroch-féle szakaszolása	15
2.2. További fontos alapfogalmak: Nemzetépítés, államépítés, nemzetállam-építés.....	18
3. A köztes-európai nacionalizmus Gulyás-féle szakaszolása.....	22
4. A nemzetállam-építés egy lehetséges modellje	24
4.1. Hány nemzetállam-építési kísérlet történt?	24
4.2. A nemzetállam-építés modellje.....	25
4.2.1. A modell első eleme: Az együttélés.....	25
4.2.2. A modell második eleme: Ideológiai mező.....	29
4.2.3. A modell harmadik eleme: Oktatási-kulturális mező.....	30
4.2.4. A modell negyedik eleme: Politikai mező	32
4.2.5. A modell ötödik eleme: Gazdasági mező	34
4.2.6. A modell hatodik eleme: Regionális folyamatok.....	36
4.2.7. A modell hetedik eleme: A nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség	40
4.2.8. A modell nyolcadik eleme: Az anyaország(ok).....	42
2. FEJEZET: A JUGOSZLÁV ÁLLAMÉPÍTÉS PROBLEMATIKÁJA.....	43
1. A szerb politikai elit előtt álló kihívás.....	43
1.1. A szerb államépítés előzményei (1804–1913)	43
1.2. Az SZHSZ Királyság mint kihívás.....	45
2. A nemzetállam-építés modelljének alkalmazása az első jugoszláv államra.....	47
2.1. A modell első eleme: Az együttélés, avagy az etnikai viszonyok.....	47
2.2. A modell második eleme: Az ideológiai mező	49
2.3. A modell harmadik eleme: Az oktatási-kulturális mező	52
2.4. A modell negyedik eleme: A politikai mező.....	54
2.4.1. A provizórium időszaka (1918. december 1.–1921. június 28.)	55
2.4.2. A centralizáció első korszaka (1921. június 28.– 1929. január 6.)	57
2.4.3. A centralizáció második korszaka (1929. január 6.– 1939. augusztus 20.)	58
2.4.4. A föderális kísérlet korszaka (1939. augusztus 20.– 1941. április 6.).....	59

2.4.4.1. A Sporazum közvetlen politikai előzményei	59
2.4.4.2. A Sporazum tartalma	61
2.4.4.3. A Sporazum további sorsa	62
2.4.4.4. A „Sporazum” értékelése	65
2.5. A modell ötödik eleme: A gazdasági mező	65
2.5.1. A gazdasági élet kiinduló feltételei és az ebből fakadó kihívások	65
2.5.2. Belgrád válasza a gazdasági mezőben	67
2.5.2.1. A pénzügyi szektor	67
2.5.2.2. Az ipar	71
2.5.2.3. A mezőgazdaság	73
2.6. A modell hatodik eleme: Regionális folyamatok	77
2.7. A modell hetedik eleme: A nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség	80
2.7.1. Délszláv erőközpontok és programjaik az első világháború alatt	80
2.7.2. A délszláv erőközpontok és az antant	81
2.8. A modell nyolcadik eleme: Az anyaország(ok)	84

3. FEJEZET: A DÉLVIDÉK SORSA A JUGOSZLÁV ÁLLAM

KERETEI KÖZÖTT	89
1. Bevezetés	89
2. A Vajdaság és a jugoszláv államépítés	89
2.1. A modell első eleme: Az együttélés	89
2.2.1. A Vajdaság etnikai viszonyai	89
2.2.2. Törekvés az etnikai viszonyok megváltoztatására	91
2.2. A modell második eleme: Az ideológiai mező	92
2.3. A modell harmadik eleme: Az oktatási-kulturális mező	94
2.3.1. A jugoszláv oktatásügy a Vajdaságban	94
2.3.2. A magyar kulturális egyesületi élet a Vajdaságban	97
2.3. A modell negyedik eleme: A politikai mező	98
2.4.1. Hogyan érintették a jugoszláv állam közigazgatás átszervezése a Vajdaságot?	99
2.4.2. Hogyan tudott a vajdasági magyar kisebbség részt venni a jugoszláv politikai életben?	100
2.5. A modell ötödik eleme: A gazdasági mező	103
2.5.1. A pénzügyi szektor	104
2.5.2. Az ipar	105
2.5.3. A mezőgazdaság	106
2.6. A modell hatodik eleme: A regionális folyamat jellemzői a Vajdaságban	110

4. FEJEZET: A JUGOSZLÁV ÁLLAM FELBOMLÁSA (1941)	
ÉS FENNÁLLÁSÁNAK MÉRLEGE.....	113
1. A felbomlás közvetlen előzményei	113
2. A délvidéki német ütközőállam, avagy a Prinz Eugén Gau	116
3. A felbomlás államszerkezeti következményei	122
4. Konklúziók	126
4.1. A szerb nemzetállam-építés kísérlet mérlege és tanulságai	126
4.2. A Vajdaság mint régió sorsának mérlege.....	128
FÜGGELÉKEK.....	131
1. Térképek jegyzéke.....	131
2. Táblázatok és ábrák jegyzéke.....	131
3. A szerző korábbi publikációi a témakörben	132
4. Felhasznált irodalom	135

BEVEZETÉS

A Délvidék történetének, földrajzának és regionális fejlődésének elkötelezett kutatójaként 2011-ben jutottam arra az elhatározásra, hogy megírom a Délvidék, mint történeti régió sorsát az Árpád-kortól (lásd Ajtony vezér Maros-menti törzsi államát) napjaink eurorégiós törekvéseikig.

Úgy vélem ezt a célt egy 20–25 éves nagy monográfia megírásával lehetne elérni. Napjaink felgyorsult viszonyai (kutatni, oktatni, pályázni kell) között azonban szinte lehetetlenség 20–25 ívet egyszerre megírni és megjelentetni. Ezért azt a megoldást választottam, hogy a témát 4 darab egyenként 5-6 éves kismonográfiában írom meg az alábbi módon:

- A Délvidék története 1. kötet: Ajtony törzsi államától a török korig
- A Délvidék története 2. kötet: A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920
- A Délvidék története 3. kötet: A Trianontól 1941-ig
- A Délvidék története 4. kötet: 1941-től napjainkig

Kissé rendhagyó módon a fenti négy részes sorozatból elsőként a 2. kötet – amely a török kiűzésétől Trianonig tekintette át a régió történetét – jelent meg elsőként 2012 decemberében. Most egy évvel később – azaz 2013 decemberében – a sorozat 3. kötetét tarthatja kezében az aki ezen bevezetést éppen olvassa. Terveim szerint a négy részes sorozat oly módon válik teljessé, hogy 2014-ben megjelenik az első, míg 2015-ben a 4. kötet.

Jelen kötet a fenti négyrészes sorozat 3. kötete, mely a királyi jugoszláv állam fennállásának időszakában vizsgálja a Délvidék történetét.

A kötet első fejezete rendhagyó módon egy elméleti fejezet, melyben a nemzetállam-építés modellje kerül bemutatásra. Ezt a modellt jelen könyv szerzője dolgozta ki, és jelen kötet keretei között kerül elsőként publikálásra.

A második fejezet és a negyedik fejezet ezen nemzetállam-építési modell konkrét alkalmazása a délszláv államra. Míg a harmadik fejezetben a modellt kifejezetten a délvidéki régióra vonatkoztatjuk.

Bízom abban, hogy jelen kötet részletes képet ad a délvidéki régió két világháború közötti történetéről és ezzel hozzájárul a magyar nemzet 20. századi történetének kutatáshoz.

Szeged, 2013 decembere

Gulyás László

1. FEJEZET: A NEMZETÁLLAMÉPÍTÉS KÖZTES-EURÓPÁBAN. EGY LEHETSÉGES ELMÉLETI MODELL

1. Kiindulási pontunk: Megérthető-e Köztes-Európa?

Az 1988–1989-es tanévben a József Attila Tudományegyetem III. éves történelem–földrajz szakos hallgatójaként az OTDK kari fordulójára írtam meg első tudományos tanulmányomat „*Beneš és Masaryk szerepe Közép-Európa újraformálásában 1914–1920.*” címmel. Ezen tanulmány elkészítése óta eltelt 25 évben több mint 200 tanulmányt írtam a köztes-európai államok 18–20. századi történelméről, politikai földrajzáról, regionális folyamatairól. Vizsgáltam nemzeti, nemzetiségi és kisebbségi kérdéseket, határ-kérdéseket (megszületésük és revíziójuk), továbbá a régiókat (fejlődésük, jellemzőik), valamint az államok sorsát (keletkezésük és felbomlásuk). Ezek a témák a nacionalizmus fogalma köré csoportosíthatók, bár mind térben (a Baltikumtól Krétáig), mind időben (a török kiűzésétől napjaink székely autonómia törekvései) szerteágazó kutatási területeket jelentenek. Ráadásul ez az időbeli és térbeli kiterjedtség látszólag nagyon eltérő témákat foglal magába (jól mutatja ezt, hogy írtam tanulmányt a cseh nacionalizmus 19. századi jellemzőiről, de publikáltam napjaink görög pénzügyi válságáról is).

Ha egy mondattal kellene arra válaszolnom, hogy mi is fűzi össze az elmúlt 25 évben (1988–2013) az általam kutatott és publikált témákat, akkor ez az alábbi lenne:

Annak a kutatása, hogy a nacionalizmus hogyan határozta meg, hogyan befolyásolta Köztes-Európa sorsát (történelmét, gazdasági életét, kultúráját, egyszerűen lakóinak teljes életét) a 18. század végén, a nemzeti ébredéstől napjainkig.

Köztes-Európa sorsával kapcsolatos számos kisebb résztema, részterület kutatása közben talákoztam egy teljesen másik tudományban – a hálózatkutatásban – tevékenykedő Barabási Albert-László alábbi soraival:

„A sok különböző rendszer leírásának egy modellbe foglalása első ránézésre úgy tűnik, hogy leküzdhetetlen kihívást jelent. Viszont minden tudós végső célja, hogy nagyon összetett jelenségekre a lehető legegyszerűbb magyarázatot megtalálja.”

Olyan kutatóként, aki eddigi kutatási témáinak a szintézisére készül egy nagy doktori disszertáció keretei között, a fenti tézist az alábbi módon fogalmaztam át saját magam számára:

Lehetséges-e egy olyan modell megalkotni, melynek segítségével Köztes-Európa története, elsősorban a nacionalizmusból fakadó folyamatok, történések és azok eredményei megérthetők, és a lehető legegyszerűbb módon megmagyarázhatók.

Erre a kérdésre igen választ adtam, és jelen írásmű keretei között ezt a modellt kívánom felvázolni.

2. Az alapfogalmak definiálása

Jelen alfejezetben olyan fogalmakat – Köztes-Európa, nacionalizmus, nemzet-építés, államépítés, nemzetállam-építés – fogunk definiálni, melyek elengedhetetlenek a modell felállításához.

2.1. Köztes-Európa fogalma

Azt a hatalmas kiterjedésű területet, amely észak—déli irányban a Baltikumtól az Égei-tengerig, míg nyugat-keleti irányban Csehországtól Moldáviáig terjed, sokan és sokszor próbálták egy névvel definiálni. A magyar történelemtudomány a számos definíciós kísérletből az utóbbi félévszázad során leggyakrabban az alábbi négy elnevezést használta:¹

1. Kelet-Európa

Ez a szóhasználat elsősorban Niederhauser Emil és Péter László (London) nevéhez és munkásságához köthető.

2. Közép-Kelet-Európa

Ezen elnevezés használata mellett Pach Zsigmond Pál két vitacikkben is kiállt. Továbbá Szűcs Jenő is ezen a néven beszélt a térségről. Ezen utóbbi történész értelmezésében Közép-Kelet-Európát egyik oldalról Nyugat-Európa, míg a másik oldalról Kelet-Európa határolja.

3. Kelet-Közép- és Délkelet-Európa

Ez az igen nehézkes kategóriát Romsics Ignác használta a térség történelmét áttekintő 1998-as könyvében, sőt annak címében ezt szerepeltette.

4. Kelet-Közép-Európa vagy másképpen Köztes-Európa

Az elnevezés kiemelkedő képviselői Galántai József² és Pándi Lajos. Utóbbi történész egy monumentális térképgyűjteményben dolgozta fel a térség történetét.³

Jelen könyv szerzője egyértelműen a Köztes-Európa elnevezést tartja a legelfogadhatóbbnak. Köztes-Európa (Zwischen-Európa) ebben az értelmezésben Nyugat-Európa és Oroszország ütköző zónája, mely etnikailag sokszínű, kevert és töredezett, azaz egy kismemzeti térség.

A térség történetének legfontosabb jellemzője, hogy a birodalmi központok (Berlin, Bécs, Moszkva, Isztambul) permanensen megpróbálták uralmuk alá hajtani. Ez többé-kevésbé sikerrel is járt, így Köztes-Európán hosszú időn keresztül – a 16. század elejétől a 20. század elejéig – négy birodalom (Oroszország, Poroszország,

¹ Jelen rövidnek szánt definíciós kísérletünk során nem térünk ki arra a kérdésre, hogy Köztes-Európán belül milyen alrégiók különíthetők el. Így azt sem vizsgáljuk, hogy a magyar történészek hogyan próbálták meg lehatárolni Közép-Európát mint alrégiót.

² Galántai József (1989): Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas Kiadó. Budapest. Különösen fontos ezen könyv „Köztes-Európa sajátosságai” című alfejezete (7–10. old.), ahol a szerző igyekszik pontosan körülírni ezt a fogalmat.

³ Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763–1993. Osiris-Századvég. Budapest.

Habsburg Birodalom, Török Birodalom) osztozkodott. A térség történelmét a nemzeti ébredés korától 1918-ig gyakorlatilag az alábbi egy állításba sűrítethetjük; a kis-nemzetek permanensen küzdöttek a birodalmak ellen, a nemzet- és államépítési törekvéseik állandóan szembekerültek a nemzetek feletti birodalmakkal.⁴

Az versailles-i rendezés (1918–1920) a térséget uráló birodalmak egy részének (Török Birodalom és Osztrák–Magyar Monarchia)⁵ teljes, míg egy másik részének (Németország és Oroszország) csak ideiglenes bukását eredményezte. Az újjáéledő német és orosz nagyhatalom a 20. század folyamán ismét megpróbálta uralma alá-hajtani Köztes-Európát. Így a kisnemzetek és a nagyhatalmak küzdelme ismét ki-újult. Ráadásul az egymást keresztező nemzet- és államépítési kísérletekben is bő-velkedett a térség.

2.2. A nacionalizmus fogalma és szakaszolása

2.2.1. A nacionalizmus fogalma

A nemzet (latinul *natio*) fogalmának van ókori előzménye,⁶ középkori jelentés-tartalma⁷ és létezik egy újkori jelentése is. A szakirodalom annak érdekében, hogy a középkori nemzet fogalmát elkülönítse az újkori nemzet fogalmától, a középkorit rendi nemzetnek, míg az újkorit modern nemzetnek nevezi. Jelen tanulmányban kifejezetten a modern nemzet fogalmával dolgozunk. A szakirodalom⁸ Friedrich Meinecke alapművének⁹ megjelenése óta a modern nemzet két alaptípusát külön-bözteti meg Európában:

⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchiára vonatkozóan lásd Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2002. 168–188. old.

⁵ Gulyás László (2005/b): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.

⁶ Az ún. perennalista szemlélet a nemzetet öröktől fogva létező kategóriának tekinti és ezért már az ókori népek küzdelmeit is ezen kategóriával írja le. Lásd Smith, Anthony, D. (1986): *The ethnic origins of nations*. Blackwell. Oxford.

⁷ Erről bővebben lásd Szűcs Jenő munkásságát, különösen Szűcs Jenő (1974): *Nemzet és történelem*. Gondolat Kiadó. Budapest.

⁸ A témával kapcsolatos francia és német nyelvű szakirodalom jó összefoglalását adja: Kende Péter (2003/b): *Politikai közösség és nemzet*. Id. mű: Kende Péter szerk. (2003/a): *Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikaelméleti esszék 1973–2003*. Mandátum Kiadó. Budapest. Szintén jól használható az alapfogalmak tisztázásához Romsics Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó. Budapest. 9–15. old.

⁹ Meinecke, Friedrich (1907): *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München—Berlin.

- **Államnemzet vagy politikai nemzet (németül Staatsnation)**

Jellemzői: a közös terület, az ugyanazon jogi-politikai kerethez (azaz ugyanazon államhoz) való tartozás. Az adott állam keretei között élő valamennyi állampolgár tagja a nemzetnek függetlenül a faji, nyelvi, kulturális vagy regionális különbségektől. Például mindenki a francia nemzet része, aki a francia állam keretei között él.

- **Kultúrnemzet (németül Kulturnation)**

Jellemzői: A nyelv és a kultúra azonossága, a közös származás mítosza vagy valósága. A nemzet mindazokat magába foglalja, akik a feltételezés szerint közös nyelvvel, történelemmel és kulturális identitással rendelkeznek.

Például a német nemzet kiterjed minden németül beszélő és német kultúrájú népcsoportra, bármely állam keretei közé is sodorta őket a történelem.

A fenti két típus földrajzi elterjedését Európában úgy kell elképzelnünk, hogy Nyugat-Európában az államnemzet, míg Közép- és Kelet-Európában a kultúrnemzet volt a modern nemzetek kialakulásának az útja. Nézzünk két példát: A francia forradalom életre hívta az államnemzeti felfogást, azaz „Franciaországban a franciák élnek” koncepciót. Mivel Franciaországban a francia forradalom idején (1789) még a lakosság fele nem beszélt franciául, a fenti jelszó jegyében a francia állam többkevesebb sikerrel asszimilálta a provanszál, az okszitán, breton, baszk etnikai kisebbségeket. Azaz sikerre vitte az egy állam-egy nemzet elvét.¹⁰

Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európában a birodalmak (Német-Római Császárság, Habsburg Birodalom, Orosz Birodalom és Török Birodalom) domináltak, ami azt jelentette, hogy számos nép élt egymás mellett, illetve összekeveredve egy-egy birodalom (állam) keretei között. Ezen népek értelmisége a kultúrnemzeti koncepció mentén látott neki a nemzetépítésnek. Azaz ebben a térségben előbb megszületett a kultúrnemzet, majd csak aztán kezdett hozzá, hogy saját területet keressen magának és saját államot hozzon létre.

Gondolatmenetünk ezen pontján elérkeztünk a nacionalizmus fogalmának definiálásához. A nacionalizmus elméletének könyvtárnyi szakirodalma van, mely Johann Gottfried Herdertől (1744–1803) egészen Zbigniew Brzezinszkiig terjed.¹¹ Jelen könyv a nacionalizmus szélesebb definíciójából indul ki, ebben az értelmezésben a nacionalizmus a nemzethez tartozás érzése, a nemzeti identitást a nemzeti öntudatot középpontba helyező eszme, illetve az ezt képviselő mozgalmak együttese.

A fenti definíció kutatási kiindulási alapként történő elfogadása azt is jelenti, hogy jelen könyv szerzője elfogadja Ernest Gellner¹² és Eric Hobsbawn¹³ vélemé-

¹⁰ Győri Szabó Robert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest. 36. old.

¹¹ Ennek az ívnek jó áttekintését adja Ring Éva (2004): Államnemzet és kultúrnemzet választóján. Eötvös Kiadó. Budapest. 9–26. old., illetve Győri Szabó Róbert (2006) 20–80. old.

¹² Gellner, Ernest (1983): Nations and Nationalism. Ithaca. New York; Gellner, Ernest (1997): Nationalism. Weidenfeld and Nicolson. London.

¹³ Hobsbawn, Eric (1997): A nacionalizmus két száz éve. Maecenas. Budapest.

nyét, mely szerint a nacionalizmus teremtette meg a modern nemzetet. A szakirodalom szerint¹⁴ a nacionalizmus három egymással szoros kapcsolatban álló alaptételből épül fel, ezek az alábbiak:

1. Az emberiség nemzetekből áll.
2. A nemzet ismérvei megállapíthatóak.
3. Csak az az állam a legitim, amely nemzeti szuverenitást fejez ki.

Ez a három elemből álló nacionalizmus sokféle lehet: mérsékelt vagy radikális, szocialista, liberális vagy konzervatív, demokratikus vagy autoriter, békés vagy erőszakos, támadó vagy védekező, szeparatista vagy egyesítő, de jelen tanulmány szerzője úgy véli, hogy a nacionalizmus legfontosabb folyamata a nemzetépítés, illetve az abból kinövő államépítés (ezen fogalmak pontos definícióját lásd jelen fejezet 2.2.3. alfejezetében).

2.2.2. A nacionalizmus Hroch-féle szakaszolása

Ha a nacionalizmust a fentiek értelmében folyamatként fogjuk fel, joggal merül fel szakaszolásának igénye. Induljunk ki Miroslav Hroch cseh történész periodizációjából,¹⁵ mely szerint az alábbi három szakasz létezik:

Első szakasz: A tudósok érdeklődésének kora (18. század vége 19. század eleje)

Második szakasz: A nemzeti propaganda kora (a 19. század eleje, közepe)

Harmadik szakasz: A tömegmozgalmak kora (a 19. század közepétől)

Az első szakaszban az értelmiség felfedezi az adott nemzetet, lefekteti a nemzeti identitás szellemi alapjait. Megkezdődik a standard irodalmi nyelv megalkotása és a nemzet múltjára vonatkozó források összegyűjtése, továbbá a nemzet történetének megírása.¹⁶ Három jól körülhatárolható értelmiségi csoport nyomja rá bélyegét erre a szakaszra, úgymint:

1. irodalmárok (költők és írók),
2. nyelvészek,
3. történészek.

¹⁴ Lásd erről bővebben Péter László (1998/b): A magyar nacionalizmus. In: Péter László szerk. (1998/a): Az Elbától keletre. Osiris Kiadó. Budapest. 60–84. old.

¹⁵ Hroch, Miroslav (1986): Evropská národní hnutí v 19. století (Európai nemzeti mozgalom a 19. században. Nakl. Svoboda. Praha. Hroch művének magyar interpretációját lásd Kosáry Domokos (1984): Nemzeti fejlődés és ellentétek a 19. századi Magyarországon. 308–320. old. In: Hanák Péter szerk. (1984): Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből. RTV-Minerva. Budapest; Niderhauser Emil (1976): Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 26–109. old.

¹⁶ A délszláv nemzetek nacionalizmusának ezen szakaszáról lásd Ingrid Merchiers (2007): Cultural nationalism in the south slav Habsburg land in the earlier nineteenth century. Verlag Otto Sagner. München.

A költők, írók és a történetírók felfedezik nemzetük dicsőségét, hogy a lanya utókor a hősök példájával sarkalják nemes tettekre. A nyelvészek megalkotják az irodalmi nyelvet. Az újfajta, nem kiváltságokra alapozott közösség, a nemzet megteremtése felé vezető úton először mindig a nemzeti nyelv ügye kerül fókuszba.¹⁷ Az értelmiségiek a nyelv, az irodalom és a történelem ápolásával, a múlt dicső elemeinek feltárásával kifejlesztene egy új típusú nemzeti öntudatot, egy bizonyos „kollektív nemzeti identitást.” Ennek fontos eleme a nemzeti himnusz megszületése.¹⁸

Így „natio”-ból a rendi, nemesi nemzetből egy szélesebb nemzetfogalom nő ki, amelyben már nemcsak a nemesek a nemzet tagjai, hanem mindenki, aki a nyelvi közösséghez tartozik, azaz aki beszéli a nyelvet. Külön érdekesség, hogy ezen szakasz kezdetén a történészek, sőt az irodalmárok jelentős része még nem a saját nemzeti nyelvén ír, hanem valamilyen idegen nyelven. Az első szakasz akkor ér a végéhez, amikor kimondják, hogy „magyar költő csak magyarul írhat verset.” Azaz megkövetelik a nemzeti nyelv ismeretét és az azon való alkotást, melynek szlogen szintű megfogalmazása a: „Nyelvében él a nemzet.”

A második szakaszban a fenti módon megszülető „kollektív nemzeti identitás” népszerűsítésére az elit felállít egy intézményrendszert. Pontosabban egy kulturális intézményrendszert, mely alatt értjük a: könyvtárakat, a színházakat, a múzeumokat, és a különféle tudós társaságokat (például nemzeti akadémia). Valamint megteremt az azon médiumokat, amelyek a közvélemény legszélesebb köreit vonhatják be a nemzetté válás szegmentumairól szóló nyilvános diskurzusba, azon határozott céllal, hogy megteremtsék a nemzeti identitással felvértezett egységes politikai tábor alapjait.¹⁹

E szakaszban az irodalmárok, a nyelvészek és a történészek mellett négy tipikus szereplővel találkozhatunk

1. A mecénásokkal, olyan gazdag nemesekkel vagy jómódú polgárokkal, akik vagyonuk egy részével járulnak hozzá a nemzet épüléséhez.
2. A lapkiadókkal, lap- és könyvszerkesztőkkel, akik kiadványaikkal segítik elő a nemzetépítést.
3. A színészekkel, akik elsősorban az érzelmi töltés megteremtésével járulnak hozzá a folyamatokhoz.
4. A tanárokkal és a tanítókkal, akik közvetítik az első szakaszban megszületett gondolatokat a nemzet tagjai felé.

¹⁷ Döbör András (2011): A nemzeti identitás megújításának útkeresései a felvilágosodás és reformkori magyar sajtóban. In: Szirmai Éva–Újvári Edit szerk. (2011): Az identitás szemiotikája. Tanulmányok. Szeged. 138–139. old.; Döbör András (2007): A magyar nyelv ügye a felvilágosodás és reformkori magyar sajtóban. In: Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Zakar Péter szerk. (2007): Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Belvedere, Szeged 217–218. old.

¹⁸ A himnuszokról lásd Kiss Gy. Csaba (2005/b): A himnuszok kertjében. 153–224. old. In. Kiss Gy. Csaba szerk. (2005/a): A haza mint kert. Nap Kiadó. Budapest.

¹⁹ Lásd: Döbör András (2012): A Jelenkor a nemzeti identitás és a polgári átalakulás szolgálatában az 1830-as években. Közép Európai Közlemények, V. évfolyam, 2. szám. 2012/2. No. 17. 169–177. old.

Itt jegyezzük meg, hogy a szakirodalom egy része az első és második szakaszt a „nemzeti ébredés” vagy a „nemzeti újjászületés” korának is szokta nevezni.²⁰

A **harmadik szakasz** akkor veszi kezdetét, amikor megjelennek a nemzeti programot képviselő politikusok és pártok, amelyek küzdelmet folytatnak a nemzet tagjainak irányítása alatt álló területi egység létrehozásáért. Mint azt korábban kifejtettük, Köztes-Európa nemzetei kifejezetten kultúrnemzetként születtek meg, de a nacionalizmus végső céljából (a nemzetállam megteremtése) következően a harmadik szakaszba lépve legfőbb törekvésükké a saját terület, a saját nemzetállam megteremtése vált. Ez a területi egység lehet egy adott birodalmon belüli autonómia, de lehet önálló állam is (erre a témakörre a későbbi oldalakon még visszatérünk). Három tipikus szereplővel találkozhatunk ebben a szakaszban:

1. A nemzeti széttagoltság megszüntetését programként megfogalmazó politikusok.

Tipikus példa Ilija Garašanin 1844-ben megfogalmazott „Tervezet”-e, mely az összes szerb terület több lépésben történő egyesítését tűzte ki célként.

2. A térképrajzolók

Ezek lehetnek politikusok, tudósok (főképpen földrajzosok) és persze katonák. Ők azok, akik megrajzolják az ún. „Nagy-... térképeket” (pl. Nagy-Románia),²¹ azon területek kijelölésére, melyre a nemzet valamilyen jogcímen igényt tart.

3. Az államalapító politikusok

Aki megszerzik a fentebb említett térképeken kijelölt területeket (vagy azok egy részét). Tipikus példa Mašaryk és Beneš, aki létrehozták a csehszlovák államot, majd a következő 20 évben megpróbálták sikeresen működtetni.

A fentiekhez hozzá kell fűznünk, hogy amikor Hroch a nacionalizmust három szakaszra osztotta, a harmadik szakasz zárópontját pontosan nem adta meg. Úgy gondoljuk, hogy felfogása szerint a 19. század közepén elkezdődött harmadik szakasz a 20. század elejéig (pontosabban a „hosszú 19. századot” lezáró első világháborúig) tart.²² Ennek megfelelően Hroch a nacionalizmus 1918 utáni történetét nem

²⁰ Véleményünk szerint a közép- és kelet-európai modern nemzetek nemzeti ébredéséről magyar nyelven három fontos könyv született: Rátz Kálmán (1934): A pánszlávizmus története. Atheneum Kiadó. Budapest; Niederhauser Emil (1976): Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Kiadó. Budapest; Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó. Budapest.

²¹ Jó példa erre a román nemzet- és államépítés lásd Gulyás László-Csüllög Gábor (2012): A román állam területi kialakulásának története I. A középkortól a román királyság kikiáltásáig. Közép-Európai Közlemények 2012/3–4. szám No. 18–19. (V. évfolyam/3–4. szám). 113–126. old. Gulyás László-Csüllög Gábor (2013/a): A román állam területi kialakulásának története II. 1881–1914. Közép-Európai Közlemények 2013/1–2. szám No. 20–21. (VI. évfolyam/1–2. szám). 113–126. old.; Gulyás László Csüllög Gábor (2013/b): A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918. (Társszerző: Csüllög Gábor) Közép-Európai Közlemények 2013/13. szám No. 22. (VI. évfolyam/3. szám). 177–185. old.

²² Ezen álláspontunkat Hroch tanulmányának a címére alapozzuk, mely az alábbi: „Evropská národni hnutí v 19. století” azaz „Európai nemzeti mozgalom a 19. században.”

szakaszolta. Így viszont szükségessé vált az első világháborútól napjainkig tartó időszak szakaszolása. Az erre vonatkozó elképzelésemet jelen fejezet 3. alfejezetében ismertettem.

2.2. További fontos alapfogalmak: Nemzetépítés, államépítés, nemzetállam-építés

A nemzetállam-építési modell jobb megértése érdekében a jelen alfejezetben következő három további alapfogalmat kell definiálnunk:

- Nemzetépítés,
- Államépítés,
- Nemzetállam-építés.

A pontos meghatározás azért is fontos, mert a fenti fogalmak használatával kapcsolatban némi zavar fedezhető fel a magyar szakirodalomban. A nemzetépítés fogalma (nation-building) először az angolszász szakirodalomban tűnt fel az 1960-as években, Steint Rokkan és Reinhard Bendix munkásságán belül.²³ De nagyon fontos körülmény, hogy Bendix nemzetállam fogalmát alapvetően az a kihívás határozta meg, melynek során a második világháború után összeomló gyarmati rendszer több mint 50 új államot (Afrikában és Ázsiában) hívott életre és ezen államok fennmaradásához szükség volt nemzetekre, mint az államok működtetőire. Gyakorlatilag Bendix nemzetépítés fogalma arra kereste a választ, hogy hogyan lehet a „harmadik világban” nemzetet létrehozni.²⁴ Ennek következtében a nemzetépítés nemzetközi szakirodalmának túlnyomó többsége napjainkig bezárólag a „harmadik világ” nemzetépítési problémáiról szól.

A „harmadik világ” 20. századi végi 21. század eleji egyre súlyosabbá váló problémái – járványok, éhínség, muszlim vallási fundamentalizmus etc. – pedig az államépítés (state formation) szakirodalmának a fellendülését hozták magukkal a politológiai szakirodalmon belül. Az államépítés a témakörében alapműnek tekinthetjük Fukuyama könyvét.²⁵ Annyi pontosítást kell tennünk, hogy „harmadik világ” mellett a második jugoszláv állam összeomlása, illetve a Szovjetunió széthullása miatt a Balkán és a Kaukázus térsége is bekerült az államépítés kutatók látókörébe. Különösen Koszovó²⁶ és Bosznia-Hercegovina vált kedvelt kutatási témává.

²³ Erről részletesen lásd Gergely András (1999): Globalizáció és nemzetépítés – esetek és kölcsönhatások. 17–18. old. In: Bárdi Nándor szerk. (1999): Globalizáció és nemzetépítés. Teleki László Alapítvány. Budapest. 17–38. old.

²⁴ Bendix, Reinhard (1969): Nation-Building and Citizenship in our changing social order. Doubleday Anchor.

²⁵ Fukuyama, Francis (2005): Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században. Századvég Kiadó. Budapest.

²⁶ Lásd például Reményi Péter–Léphaft Áron (2013): A nemzetépítés kérdőjelei Koszovóban. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleménye 2013/1–2. szám No. 12–13. 159–163. old.

A magyar történész-politológiai és politikai földrajzi szakirodalom az 1990-es években mind a nemzetépítés, mind az államépítés fogalmát átvette és elkezdte használni a Kárpát-medencére vonatkozóan. Ennek első fontos állomásaként „Globalizáció és nemzetépítés” címmel tanulmánykötet jelent meg 1999-ben. Ennek ellenére a két fogalom pontos definiálására (pontosabban a magyar viszonyoknak megfelelő honosítására) nem került sor. Jól mutatja ezt, hogy az egyik legfrissebb magyar szakirodalom – Egedy Gergely 1912-ben megjelent tanulmánya²⁷ – megelégszik azzal, hogy az angolszász szakirodalomra hivatkozva leszögezi „a nemzetépítés és az államépítés egymást átfedő, ám fogalmilag különböző folyamatok. A szakirodalomban a két fogalom többnyire egymás szinonimájaként jelenik meg, de pontos megközelítésben nem azok. Az államépítés az intézményi dimenzióra összpontosít, míg a nemzetépítés a közösségen belüli szolidaritást erősíti.”²⁸

Úgy véljük, hogy amikor a Köztes-Európában lezajló nacionalista folyamatokat vizsgáljuk és ehhez a nemzet- és államépítés fogalmait használjuk, nem szabad arról elfelejtkeznünk, hogy mindkét definíció eredetileg a harmadik világ kihívásaira adandó válaszként született meg az 1960-as években, sőt azután. Így nem biztos, hogy az angolszász szakirodalom megállapításai egy az egyben használhatók a Kárpát-medencére és Köztes-Európára.

Ebből kiindulva kísérletet teszek arra, hogy a nemzet- és államépítés fogalmait kifejezetten Köztes-Európára, illetve a teljes időtartamra (a nemzeti ébredéstől napjainkig tartó 200 évre) vonatkoztatva definiáljam.

Ennek megfelelően a Köztes-Európában lezajló **nemzetépítéseket** az alábbi módon definiálom: Ez egy két lépcsőből álló folyamat.

- Az első lépcsőt mindazon tevékenységek összessége alkotja, melyek a Hroch-féle hármasszakaszolás első két szakaszában történnek. Azaz az irodalmi nyelv kialakítása, a nemzeti irodalom és történetírás megteremtése, továbbá egy nemzeti kulturális intézményrendszer (a népszínháztól a tudományos akadémiaig) kiépítése.
- A második lépcső akkor kezdődik, amikor a Hroch-féle második szakasz lezárul. Ezen lépcső tartalma a már megteremtett (értésd létező) nemzeti nyelv- és irodalom, történetírás és nemzeti kulturális intézményrendszer ápolása, karbantartása, folyamatos fejlesztése és védelme.

A fentieket egy mondatban összefoglalva: a nemzetépítés végeredménye egy erős identitású nemzet!

Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy a nemzetépítésnek nem előfeltétele, hogy az éppen „épülő nemzet” a nemzet tagjainak irányítása alatt álló valamiféle önálló területi egységgel rendelkezzen. Magyarul Köztes-Európában számos nemzet esetében a nemzetépítés időben megelőzi az államépítést. Tipikus példának mondható a 19. századi szlovák nemzetépítés. A történelmi Magyarország keretei között élő

²⁷ Egedy Gergely (2012): Államépítés vagy nemzetépítés? Konzervatív stratégiák. Magyar Szemle 2012/október 75–95. old.

²⁸ Egedy (2012) 80–81. old.

szlovákok 1918 előtt semmiféle területi autonómiával nem rendelkeztek, mégis sikeresen megtörtént a szlovák nemzetépítés.

A Köztes-Európában lezajló **államépítéseket** szintén egy két lépcsőből álló folyamatként definiálom. Az első lépcsőben kerül sor azon tevékenységekre melyek a nemzet tagjainak irányítása alatt álló területi egység létrehozásáért történnek. Gondolunk itt az alábbiakra:

- **Az államépítés programjának megfogalmazása**

Tipikus példa Ilija Garašanin 1844-ben megfogalmazott „Tervezet”-e, vagy a 19. században tevékenykedő román földrajztudósok Nagy-Románia térképei.

- **Békés eszközök használta**

Tipikusa példa a magyar politikai elit tárgyalásai osztrák–magyar kiegyezés létrehozása érdekében.

- **Keményebb eszközök használata (fegyveres harc, emigrációs tevékenység)**

Tipikus példának tekintjük az első világháború alatti csehszlovák és délszláv emigráció küzdelmeit.

Az államépítés második lépcsője, akkor indul, amikor az adott nemzet politikai elitje sikerrel jár, azaz megszerez valamilyen területi egységet (önálló állam vagy autonóm terület, és ezen belül megteremti a kormányzás feltétel- és eszközrendszerét (másképpen fogalmazva kiépíti a kormányzás intézményrendszerét), majd ezt elkezdje szisztematikusan használni. Itt jegyezzük meg, hogy ezen második lépcső felel meg a Fukuyama-féle államépítés definíciójának, mely szerint „államépítésen új kormányintézmények kialakítását és már meglévők megerősítését értjük.”²⁹

Tipikus példa amikor a horvát politikai elit 1939-ben a Sporazum megkötésével eléri, hogy a jugoszláv államon belül a Horvát Bánság autonómiát kapjon, majd ezen a területen belül hozzá kezd a horvát államiság kiépítéséhez.

A fentieket egy mondatban összefoglalva: az államépítés végeredménye egy erős, jól működő állam!

Természetesen az állam- és nemzetépítés csak elméletileg külön el egymástól, a gyakorlatban a két folyamat szorosan összefonódik.

A nacionalizmus szakaszolása és az államépítés fogalmának definiálása során többször használtuk a „területi egység” megfogalmazást. Ezért ezt is pontosítanunk kell. Az elmúlt 200–250 évben Köztes-Európában az alábbi „területi egységekben” történtek államépítési kísérletek:

- A dualista Osztrák–Magyar Monarchia tagállamaként a Magyar Királyság területén zajlott le egy magyar államépítési kísérlet 1867 és 1918 között. Sőt ezt a kísérletet kifejezetten nemzetállam-építési kísérletnek kell minősítenünk.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia Osztrák Császárság elnevezésű tagállamán belül Galíciában – mint autonóm tartományban – miután az ottani lengyel politikai elit kapta meg a közigazgatás működtetésének jogát, egy lengyel államépítési kísérlet történt.³⁰

²⁹ Fukuyama (2005) 7. old.

³⁰ Ennek részleteiről lásd Galántai József (1985): A Habsburg Monarchia alkonya. Kosuth Könyvkiadó. Budapest. 208–213. old.

- Az első világháború után Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és az SZHSZ Királyság (1929-től Jugoszlávia) államépítési kísérletbe kezdtek. De mind a négy esetben az államépítési kísérlet átcsúszott nemzetállam-építésbe.
- A jugoszláv állam második széthullása során Belgrád megvonta az autonómiát Koszovó Tartománytól, ennek ellenére az albán lakosság sikeresen kiépítette saját nemzeti intézményrendszerét. Másképpen fogalmazva, sikeres államépítést hajtott végre.

Levonhatjuk a következtetést az államépítésnek nem szükségszerű előfeltétele az önálló állam megléte! Így amikor a „területi egység” kifejezést használjuk az államépítés fogalmának definiálása során, akkor az önálló államtól kezdve bármiféle státusú területi egység szóba jöhet. Leegyszerűsítve, elsősorban nem a terület fontos, hanem maga az intézményépítő tevékenység.

A fentebb bemutatott példák esetében megjelent egy harmadik fogalom is a nemzetállam-építés, ezért ezt is definiálnunk szükséges. A **nemzetállam-építés** fogalmának definiálása komoly nehézségeket támaszt, hiszen nehezen lehet meghúzni a határt az „egyszerű” államépítés és a nemzetállam-építés között. Véleményünk szerint az államépítés és a nemzetállam-építés közötti a határát átlépése az államépítés második lépcsőjén belül akkor történik meg, amikor egy többnemzetiségű államban a politikai vezető szerepet megszerző kultúrnemzet, úgy dönt, hogy egyértelműen saját nemzeti érdekeinek rendeli alá az államépítést és ennek jegyében államnemzetként kezd el cselekedni. Magyarul minden nemzetállam-építés államépítéssel kezdődik.

Tipikus példa a két világháború közötti szerb politikai elit útja. Az 1918-ban megszülető jugoszláv államban 1918 és 1921 között úgy nézett ki, bár szerb vezetéssel de jugoszláv államot fognak építeni. A vidovdáni alkotmány elfogadásával (1921) azonban, mely alkotmány biztosította a szerbek vezető szerepét a jugoszláv államon belül, valójában szerb nemzetállam-építési kísérlet vette kezdetét.

A nemzetállam-építés során az államon belül a vezető szerepet megszerző „uralgó nemzet” saját nemzeti érdekei alapján próbálja megszervezni, átszervezni az államot és annak alrendszereit (társadalom, gazdaság, kultúra etc.), végső célja az állam nemzetiesítése, vagyis a nemzetállam megteremtése. Köztes-Európában a modern nemzetek gyakran összefonódva éltek/élnek, így a nemzetállam létrehozására irányuló nemzet- és államépítési törekvések szükségszerűen keresztezték egymást, ez pedig gyakori, heves és hosszan elhúzódó nemzeti konfliktusokat eredményezett mind a 19–20. század során,³¹ sőt ezek a konfliktusok még napjainkban is zajlanak.

³¹ A témában alapvetőnek tartjuk Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című tanulmányát, lásd Ring Éva szerk. (1986): Helyünk Európában. Magvető Kiadó. II. kötet 122–157. old.

3. A köztes-európai nacionalizmus Gulyás-féle szakaszolása

Az előző fejezet 2.2-es alfejezetében kifejtettük, hogy véleményünk szerint a Hroch-féle harmadik szakasz 1918-ban véget ért, és Hroch nem vállalkozott az 1918 utáni időszak szakaszolására. Ezt a feladatot jelen alfejezetben oldjuk meg, azaz bemutatjuk az általunk javasolt felosztást. Az 1918 utáni időszak szakaszokra bontásához a 20. században lezajlott ún. államszerkezeti váltásokat használtuk fel. Államszerkezeti változás alatt az államhatárok változását, azaz területek fennhatóságának egy bizonyos államtól egy másik államhoz való átkerülését értjük.

Köztes-Európában a 20. században (pontosabban alig 80 év alatt) négy gyors államszerkezeti váltás követte egymást:

- **Első államszerkezeti váltás**

1918–20-ban az I. világháborút lezáró versailles-i békerendszer az Osztrák–Magyar Monarchia helyén kis és közép nagyságú államokat hozott létre. Megszületett a korábban nem létező Csehszlovákia és Jugoszlávia, egyesült a széttagolt Lengyelország, megvalósult Nagy-Románia, míg a Monarchia két korábbi uralkodó nemzete a kicsiny Ausztria, illetve Csonka-Magyarország keretei között folytatta életét.³²

- **Második államszerkezeti váltás**

A versailles-i rendszer a masszív német gazdasági behatolás következtében már az 1930-as évek elejére megrendült Köztes-Európában, majd az évtized végén összeomlott. A folyamat fontosabb elemei: a müncheni döntés, első bécsi döntés, majd Csehszlovákia összeomlása, a balti országok függetlenségének felszámolása, a jugoszláv és a lengyel állam megszűnése). 1938 és 1944–45 között Köztes-Európa a náci Németország által létrehozott „Új Rend” keretei között élt és működött.³³

- **Harmadik államszerkezeti váltás**

A II. világháború után Köztes-Európa közel fél évszázadra (1945–1990) szovjet érdekszférába került. A háború utáni rendezés ismét átszabta a térségben létező államok határait. A folyamat fontosabb elemei: Csehszlovákia és Jugoszlávia újjászülése, a lengyel állam határainak „eltolása”, a magyar revíziós sikerek annuálása. A határok átrendezése után a Szovjetunió megpróbálta a térséget politikailag-katonailag (Varsói Szerződés), gazdaságilag (KGST) és ideológiailag (Sztálin–Zsdanov elmélet) is megszervezni.

³² Ennek a dezintegrációs jelenségnek vagyoni jogi következményeire lásd: Ferenc Szávai (2003): Die Folgen des Zerfalls der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Scripta Mercaturae Verlag, St-Katharinen 2003. 127–215. old., az utódállamok közötti viták keletkezésére, rendezésére pedig: Horst Haselsteiner–Ferenc Szávai (2001): Dokumente des österreichisch-ungarischen Schiedsgerichtes von Lausanne (1930–1938). Frankfurt am Main: Peter Lang Europaischer Verlag der Wissenschaften, 2001. (Analecta fontium mitteleuropaeorum; 1.) 7–63. old.

³² Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia Könyvek. Pécs. 283–294. old.

³³ Szávai Ferenc (2004) Uo.

- **A poszt-kommunista korszak államszerkezeti váltása**

1989–90-ben megkezdődött a Szovjetunió és az általa uralt szocialista tömb dezintegrálódása. A szovjet nyomás megszűnése a nacionalizmus újabb hullámát indította el, és ez konkrét államszerkezeti változásokat eredményezett. Csehszlovákia békésen megszűnt, Jugoszlávia egy véres polgárháború során elemeire hullott, a balti államok ismét elnyerték függetlenségüket.³⁴

A nacionalista hullámmal párhuzamosan Köztes-Európában politikai és gazdasági rendszerváltás ment végbe. A térség összes országában – természetesen eltérő mértékben – a tervutasításos rendszert a piacgazdaság, az autoriter egy pártrendszert a többpárti demokrácia váltotta fel. A térség országainak döntő része ma minden tekintetben a kontinens nyugati feléhez próbál hasonlítani, ennek jegyében csatlakozott vagy megpróbál csatlakozni az Európai Unióhoz.

A fentieknek megfelelően a nacionalizmus általunk javasolt szakaszolása (mely a logikai egység megőrzése érdekében tartalmazza a Hroch-féle három szakaszt is, bár a harmadik szakaszt átneveztük) az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat: A köztes-európai nacionalizmus Gulyás-féle szakaszolása

A szakasz sorszáma	A szakasz elnevezése	A szakasz időhatárai
1.	A tudósok érdeklődésének kora	a 18. század végétől a 19. század elejéig
2.	A nemzeti propaganda kora	a 19. század elejétől a 19. század közepéig
3.	Az államépítési törekvések első megfogalmazásának és az első konkrét államépítési kísérletek kora (1)	a 19. század közepétől (2) az első világháború végéig
4.	A versailles-i békerendszer kora	1918 novemberétől 1938. szeptember 29. (3)
5.	A német „Új Rend” kora	1938 szeptember 29-től 1944-ig
6.	A szovjet érdekszféra kora	1944-től 1990-ig
7.	A poszt-kommunista kora	1990-től 2004–2007-ig (4)
8.	Az EU- és a NATO-tagság kora	2005–2007-től napjainkig

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Nagyon fontos felhívunk arra a figyelmet, hogy Köztes-Európa nemzetei az egyes szakaszokban eltérő időpontokban léptek be. Így a szakaszok időhatárai rugalmasan értelmezendők. A táblázat értelmezéséhez az alábbi további megjegyzéseket kell fűznünk:

(1) Ezzel a bonyolult elnevezéssel váltottam fel a 3. szakasz eredeti – a „tömegmozgalmak kora” – Hroch-féle elnevezését.

(2) Szimbolikus dátumnak tekinthető 1848 márciusa, a Népek Tavasza, hiszen ekkor számos köztes-európai nemzet fogalmazott meg államépítési célokat.

³⁴ Szávai Ferenc (2008) A föderális Európa múltja, jelene és jövője, a multinacionális államok felbomlásának problémája. Közép-Európai Közlemények I. évfolyam 1. szám. 2008/1. szám 38–54. old.

(3) Az 1938. szeptember 29-i müncheni döntés volt az, amely az első konkrét területi változást eredményezte a versailles-i békerendszeren Köztes-Európában.

(4) 2004-ben 8 köztes-európai állam (Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia), míg 2007-ben újabb kettő köztes-európai ország (Románia és Bulgária) csatlakozott az EU-hoz. Így a térség országainak döntő többsége 2007-ben az EU határain belülre került. Ezért tekintjük ezt korszakhatárnak.

Úgy véljük, a fenti szakaszolás alkalmas arra, hogy a nacionalizmus útját Köztes-Európában kisebb egységekre tagolva tudjuk vizsgálni.

4. A nemzetállam-építés egy lehetséges modellje

4.1. Hány nemzetállam-építési kísérlet történt?

A nemzetállam-építési modell megfogalmazásának első lépéseként meg kell határoznunk, hogy a modell pontosan hány kísérletre terjed ki. Ennek meghatározásához az alábbi táblázatot szerkesztettük:

2. táblázat: Nemzetállam-építési kísérletek Köztes-Európában

A szakasz sorszáma	A szakasz elnevezése	Nemzetállam-építési kísérlet
1.	A tudósok érdeklődésének kora	A szakasz jellegéből adódóan nem történetelt nemzetállam-építési kísérlet.
2.	A nemzeti propaganda kora	
3.	Az államépítési törekvések első megfogalmazásának és első konkrét államépítési kísérletek kora	Magyar nemzetállam-építési kísérlet (1867–1918) (1)
4.	A versailles-i békerendszer kora	Csehszlovák, jugoszláv (szerb), lengyel, román, görög (2) A függetlenségét elnyerő három balti állam
5.	A német „Új Rend” kora	Bolgár, horvát, magyar, szlovák (3)
6.	A szovjet érdekszféra kora	Csehszlovák, jugoszláv (szerb), román (4)
7.	A poszt-kommunista korszak	A függetlenségét elnyerő három balti állam kísérlete. A Jugoszláviából kiváló nemzetek kísérletei Bolgár, román, szlovák
8.	Az EU tagság kora	A nemzetállam-építési kísérletbe kezdő nemzetek köre megegyezik a 7. szakaszban felsorolt körrel.

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A táblázat értelmezéséhez az alábbi további megjegyzéseket kell fűznünk:

(1) A harmadik szakasz esetében jelöltként még felmerültek a lengyel (Galíciában), a horvát (a magyar–horvát kiegyezés után, 1868–1918) és a görög kísérletek. De végül ezeket „egyszerű” államépítési kísérletnek minősítettük.

(2) A negyedik szakaszban, azok a nemzetek kezdhettek nemzetállam-építési kísérletbe, melyek a győztesek oldalán fejezték be az első világháborút. Ez a kör a függetlenségét elnyerő három balti állammal bővült még ki.

(3) Az ötödik szakaszban azok a nemzetek kezdhettek nemzetállam-építési kísérletbe, melyek a Köztes-Európát teljesen átrendező Németország szövetségesei voltak.

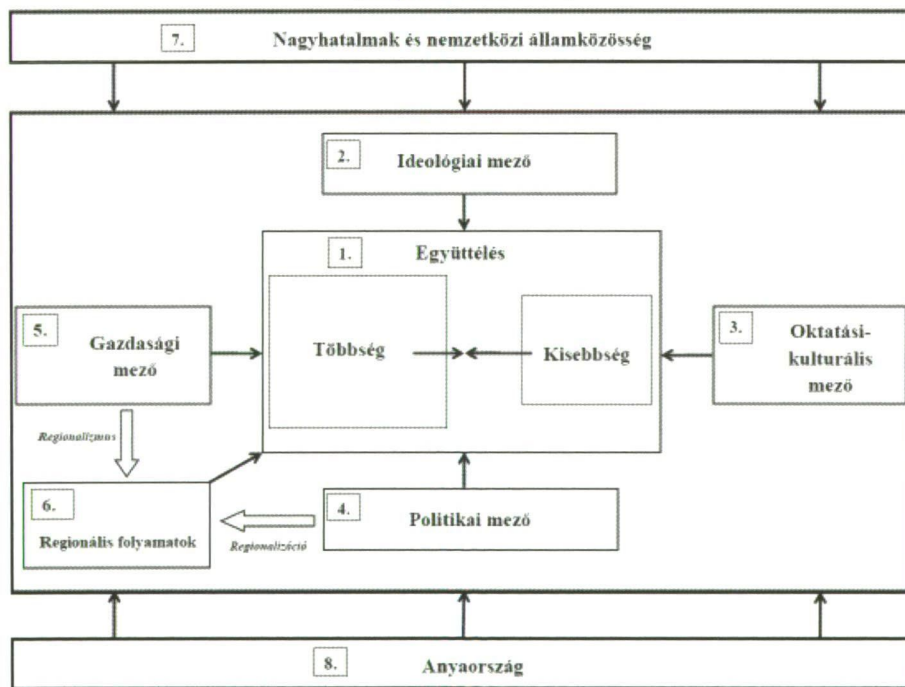
(4) A hatodik szakaszra alapvetően a nemzeti kérdés Szovjetunió általi lefojtottsága jellemző, de ennek ellenére a táblázatban szereplő három államban mégis sor került nemzetállam-építési kísérletre.

Alfejezetünk zárásaképpen szeretnénk leszögezni, hogy a táblázatban szereplő nemzetállam-építési kísérletek köre a további szakmai viták fényében bővíthető, illetve szűkíthető.

4.2. A nemzetállam-építés modellje

Mindazok alapján, amit eddig elmondtunk, az alábbi nemzetállam-építési modellre teszünk javaslatot:

1. ábra: A nemzetállam-építés modellje
(Gulyás 2013 szerint)

Forrás: A szerző saját szerkesztése

4.2.1. A modell első eleme: Az együttélés

Általános európai tapasztalat, hogy ha egy állam több nemzetet foglal határai közé, ezen nemzetek együttélése sohasem lehet problémamentes. Az előző mondatban szándékosan írtunk Köztes-Európa helyett Európát, hiszen az együttélésből

származó problémák jellemzőek az Európa nyugati felén is. Napjaink legfrissebb példája a belga államot megosztó flamand–vallon konfliktus.

A modell ezen eleménél a többség és a kisebbség viszonyrendszerét kell vizsgálnunk, az alábbi három dimenzió mentén:

- **Első dimenzió: mennyiségi mutatók**
- **Második dimenzió: földrajzi elhelyezkedés**
- **Harmadik dimenzió: A kisebbséggel kapcsolatban alkalmazott eszközrendszer**

A **mennyiségi dimenzió** vizsgálata során a következő kérdésre szükséges választ adnunk: Hogyan írható le konkrét számokkal az adott állam nemzeti/nemzetiségi összetétele? Külön figyelmet kell arra fordítani, hogy vajon a felhasznált statisztikai adatok mennyire megbízhatóak. Köztes-Európában a kisebbség vagy annak anyaországa rendszeresen manipulációval (durvább megfogalmazással csalással) szokta megvádolni a számlálást végző többségi nemzet által működtetett államapparátust. A történelmi tapasztalat az, hogy ezek a vádak nagyon sok esetben igazak.

A **földrajzi elhelyezkedés** vizsgálata során azt kell áttekintenünk, hogy léteznek-e az adott állam határain belül olyan jól körülhatárolható területi egységek, ahol a kisebbség többségben él (például a német kisebbség Olaszországban) és ha vannak ilyen területi egységek, azok hogyan helyezkednek el az anyaországhoz képest. A magyar szakirodalom egy része rendszeresen összehasonlítja Dél-Tirol és a Székelyföld helyzetét, miközben nem veszi figyelembe, hogy a dél-tiroli német kisebbség az olasz–német határ túloldalán közvetlenül érintkezésbe léphet az anyaországgal. Ezzel szemben a székelyek több száz km távolságra élnek a magyar anyaországtól. Ez véleményünk szerint lényeges különbség.³⁵

Az első két dimenzió vizsgálati eredményeinek rögzítése után a vizsgált állam tipizálható a többség-kisebbség mennyiségi viszonyrendszerében. Ehhez a tipizáláshoz a Győri Róbert által kidolgozott alábbi kategória-rendszert használhatjuk fel:³⁶

- **Első kategória: Homogén nemzetállam**

A nemzeti kisebbségek aránya országos szinten nem éri el a 10%-ot, és nincs olyan jól körülhatárolt nagyobb területi egysége az államnak, ahol valamelyik kisebbség többségben él.

- **Második kategória: Nemzetállam**

Az állam egyes jól körülhatárolt részein a nemzeti kisebbségek abszolút többséget alkotnak, de országos arányuk nem éri el az állam teljes lakosságának 10%-át.

- **Harmadik kategória: Nemzetiségi állam**

A nemzeti kisebbségek aránya meghaladja a 10%-ot, de együttes arányuk nem éri el a teljes lakosság 25%-át.

- **Negyedik kategória: Több-, illetve soknemzetiségű állam**

A legnagyobb lélekszámú nemzet nem teszi ki a lakosság 50%-át.

³⁵ Lásd erről bővebben Gulyás László (2006/a): A Dél-Tiroli-kérdés rövid története. Aracs. 2006/3. szám. 84–93. old.; Gulyás László (2006/b): A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája Dél-Tirol esete I.; Korunk. 2006/12. szám. 95–101. old.; Gulyás László (2007/a): A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája Dél-Tirol esete II. Korunk 2007/1 szám. 77–83. old.

³⁶ Győri Róbert (2006) 44–45. old.

A kisebbséggel kapcsolatban alkalmazott eszközrendszer dimenziójában abból kell kiindulnunk, hogy a nemzetállam-építési kísérlet kulcskategóriája a homogenizáció. Azaz nemzetállam-építési kísérletet folytató többségi nemzet az állam teljes homogenizálására törekszik.

Ennek megfelelően a modell ezen részében azt kell áttekintenünk, hogy az adott állam milyen homogenizációs eszközöket alkalmaz a kisebbségeivel szemben. A magyar szakirodalomban kettő kísérlet – Romsics Ignác felosztása³⁷ és Győri Robert³⁸ felosztása – történt a homogenizációs technikák bemutatására, illetve csoportosítására. Ezeket felhasználva – de jelentősen átalakítva, kiegészítve, egy részüktől logikai okok miatt megválvá – elkészítettük saját tipológiánkat, melynek lényegét az alábbi táblázatban foglaltunk össze:

3. táblázat: A homogenizációs eszközrendszer csoportosítása

Az eszköz jellemzője	Eszköz	Példa az eszköz alkalmazására
Háború alatt vagy közvetlenül háború után alkalmazható eszközök	Népirtás más néven genocídium (1)	Katyn (1940), Srebecina (1995)
	Kiűzés, más néven erőszakos kitelepítés (2)	A németek kiűzése a második világháború után Lengyelországból.
	Lakosságcsere (3)	Csehszlovák–magyar lakosságcsere. ³⁹
	Államon belüli széttelepítések (4)	A görögországi macedónok széttelepítése.
Az erőszakos asszimiláció eszközei	Állampolgárság megvonása és a politikai jogokból való kizárás (5)	Beneš elnöki dekrétumai. ⁴⁰
	Az etnikai viszonyok megváltoztatása a kisebbség által lakott területeken (6)	A dobrovoljácok betelepítése a Vajdaságba és Koszovóba a két világháború közötti időszakban.
	Diszkriminatív lépések az oktatásban és a kultúra területén (7)	Svetozar Pribičević-féle névelemzés a beiskolázás során
	Diszkriminatív lépések a közigazgatási területosztás során (8)	Közigazgatási régiók kialakítása Szlovákiában 1998-ban. ⁴¹
Az önkéntes asszimiláció eszközei	Diszkriminatív lépések a gazdaságban (9)	A kisantant államok földreformjai.
	Annak sugalmazása az egyén felé, hogy érdemes beolvadni (10).	Burgenlandi magyarok.
Egy elméleti eszköz	Önkéntes határváltozás (11)	Köztes-Európában nem találtunk erre példát.

Forrás: A szerző saját szerkesztése

³⁷ Romsics (1998) 363–371. old.

³⁸ Győri (2006) 49–57. old.

³⁹ A részleteket lásd Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. 358–366. old, Gulyás László (2010/a): A szlovák–magyar lakosságcsere második világháború alatti diplomáciatörténeti előzményei. In: Szederjesi Cecília (szerk.): „Vonatok északra és délnek” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Nógrád Megyei Levéltár Salgótarján 2010. 34–49. old.

⁴⁰ A részleteket Gulyás (2008/a) 352–358. old.

⁴¹ A részleteket lásd Gulyás László (2008/b): Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989–1998. Tér és Társadalom. 2008/4. szám 189–204. old.

A 3. táblázatban bemutatott tipológiához az alábbi kiegészítő, pontosító megjegyzések kell tennünk:

- (1) A legszélsőségesebb homogenizációs eszköz. A többségi nemzet fizikailag megsemmisíti a nemkívánatosnak minősített kisebbséget. Ez a Föld minden pontján háborús bűncselekménynek minősül.
- (2) A többségi nemzet nemzetközi jóváhagyás nélkül fizikailag eltávolítja állama területéről a nemkívánatosnak minősített kisebbséget. Annak tagjait egyszerűen átteszi a határ túlsó oldalára. Ez egy elüldözési technika, azaz önkéntesség a kisebbség részéről fel sem merülhet.
- (3) Egy állam többségi nemzete – nagyon sokszor nemzetközi segítséggel – arra kényszeríti a kisebbségi nemzet anyaországát, hogy egy olyan szerződést írjon alá, amelyben hozzájárul ahhoz, hogy a kisebbséget áttelepítsék az anyaországba. Ez a szerződés lehet egyoldalú vagy kölcsönös. Ez utóbbi esetben a szerződés aláírására kényszerített anyaországban kisebbségként él a másik ország többségi nemzete, így azok lehetőséget kapnak a saját anyaországukba történő átköltözésre.
- (4) Amikor a többségi nemzet nem tudja, vagy nem akarja alkalmazni azokat az eszközöket (népirtás, kiűzés, lakosságcsere), melyek a kisebbség fizikai eltávolítását eredményezik az államterületről, akkor kerül alkalmazásra ez az eszköz. Lényege a kisebbség áttelepítése eredeti lakóhelyéről az állam más területeire. Ettől várják a kisebbség megtörését, azt, hogy elindul az asszimiláció útján.
- (5) Ha a politikai jogaitól megfosztott kisebbség valamennyi tagjától nem tudnak lakosságcserevel megszabadulni – azaz az államterületén még marad kisebbség – ez az eszköz kiválóan alkalmas arra, hogy az ottmaradtakat elindítsa az asszimiláció útján. „Ha beolvadsz, ha a többségi nemzethez tartozónak vallod magad, visszakapod a politikai jogaidat” – alternatívát kínálja fel a többségi nemzet a kisebbségnek. Tipikus példája ezen eszköz alkalmazásának a reszlovakizáció.
- (6) Alkalmazására akkor kerül sor, ha az államnak vannak olyan területei, ahol a kisebbség többségben van. A többségi nemzethez tartozók nagy tömegű betelepítésével meg lehet törni a kisebbség egységes település tömbjét, továbbá lehet csökkenteni a kisebbség részarányát.
- (7) Ez az tulajdonképpen egy több eszközből álló eszközcsoport, melynek fontosabb konkrét megnyilvánulási formáit (pl. kisebbségi egyesületek munkájának akadályozása) a modell 3. eleménél mutatjuk be részletesen
- (8) Ezen eszköz lényege, hogy a közigazgatási reformok kifejezetten kisebbségellenes éllel hajtják végre. Ezt a kérdéskört bővebben a modell 4. eleménél fejtjük ki.
- (9) Ez az eszköz tulajdonképpen egy eszközcsoport, melynek fontosabb konkrét megnyilvánulási formáit (azaz azt, hogy a gazdasági életen belül hogyan lehet a kisebbséget diszkriminálni) a modell 5. eleménél mutatjuk be részletesen.
- (10) Az állam kifejezett nyomást, erőszakot, kényszert nem alkalmaz, törvénytelen eszközt nem vesz igénybe. Ehelyett biztosítja az eredetileg kisebbséghez tarto-

zó egyének számára, hogy az általuk választott módon és gyorsasággal olvadjanak be a többségi nemzetbe. Végeredménye a beolvadás. Köztes-Európában ezt az eszközt a nemzetállam-építés során igen ritkán próbálták meg alkalmazni, a nemzetállam-építők inkább a keményebb megoldásokat szeretik.

- (11) Elméletileg egy többnemzetiségű állam homogenitását úgy is meg lehet növelni, hogy az adott állam önként lemond azon területeiről, ahol a kisebbség többségben van. Azaz a „népet a földdel-elv” alkalmazásával az anyaországnak átadja a területet. A táblázatban azért is neveztük elméleti eszköznek ezen eszközt, mert ismereteink szerint Köztes-Európa történetében nem tudunk ilyen példát mondani. Számos határváltozásra került sor, de ezek kifejezetten erőszakos változások voltak.

4.2.2. A modell második eleme: Ideológiai mező

Amikor Miroslav Hroch cseh történész a nacionalizmust mint történeti folyamatot szakaszolta, az általa megállapított három etap közül a harmadik szakaszt „a tömegmozgalmak korának” nevezte el. Ezzel az elnevezéssel azt akarta kifejezni, hogy a nacionalizmus ezen szakaszában az igen szűk, kis létszámú politikai és kulturális elit tagjai mellett bekapcsolódnak a tömegek. Így az adott nemzet ügye már nem csupán néhány száz politikus és értelmiségi ügye, hanem a tömegek ügye, azaz a nacionalizmus tömegmozgalommá válik. Ennek egyik legfontosabb jele, amikor megszerveződnek az ún. „nemzeti pártok”. A magyar történelem dualista korszakában (1867–1918) sorra születtek meg a magyar nemzettel egy állami keretben élő nemzetek/kisebbségek ilyen jellegű pártjai. Nézzünk egy példát: A Magyar Királyság keretei között élő románok 1881-ben megalakították az egységes Román Nemzeti Pártot.⁴²

Bibó István mutat rá, hogy a nemzeti érzés (azaz a nacionalizmus) Közép- és Kelet-Európában komoly tömegérzelem. Azok a nemzetek, amelyek elindultak az állam- és a nemzetállamépítés útján úgy érezték, hogy a „nemzeti keret” (értsd saját államuk) valami olyan dolog, amit ki kell harcolni, meg kell csinálni, helyre kell állítani, és állandóan féltetni kell.⁴³ Ráadásul Köztes-Európa története azt mutatja, hogy mindenkítől féltetni kell, a nagyhatalmaktól, a szomszédos államoktól éppúgy, mint az állam keretei között élő kisebbségektől.

Bibó munkásságából kiindulva Kende Péter mutat rá egyik tanulmányában, hogy a félelem az egyik legmeghatározóbb érzés a többség-kisebbség viszonyában. Egyrészt a kisebbség fél a többségtől. Felmerül a kérdés, hogy mitől félnek? Attól félnek, hogy a többség valamilyen békés vagy erőszakos eszközzel felszámolja a kisebbséget. Másrészt a többség fél a kisebbségtől. Ennek lényege: a kisebbség nem lojális a többség államához, és el akar attól szakadni.⁴⁴

⁴² Gulyás László (2012/a): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest. 119–120. old.

⁴³ Bibó (1986) 141–142. old.

⁴⁴ Kende Péter (1994/b): Van-e kiút a román-magyar viszályból? In: Kende Péter szerk. (1994/a): Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Osiris-Száadvég. Budapest. 141–148. old.

Az állam- és nemzetállam-építés téjtének ilyen jellegű megfogalmazásai komoly következményekkel jártak a köztes-európai nemzetek számára az egymásközi viszonyra nézve. Bibó ezt így fogalmazta meg: „...*e terület* (értsd Köztes-Európa – G. L.) *politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédaival az állandó viszálykodás állapotában van.*”⁴⁵

Ezen a ponton értékelődik fel a nemzetállam-építés folyamatában az ideológiai mező. A saját államát féltő tömeget lelki-szellemi munícióval kell ellátni. Ennek során az alábbi kérdésekre kell választ adni:

- **Kik alkotják nemzetünket?**

Pontosan határozzuk meg azokat, akikkel közös a történelmünk, a kultúránk, a nyelvünk. Például ugyanazon zászló alatt, ugyanazon nyelven, ugyanazt a himnuszt éneklik.

- **Nemzetünknek miért van joga saját államhoz?**

Alapvetően vagy a történeti jogra vagy a népek önrendelkezési jogára szoktak hivatkozni. De előfordul ezek kombinációja is.

- **Ez a saját állam milyen területekre terjedjen ki?**

Pontosítva a kérdést: Birtokoljuk-e az összes területet, ami minket illet? Van-e olyan terület, amit még meg kell vissza kell szerezniünk?

- **Kik veszélyeztetik államunkat? Kitől kell féltetniünk?**

Tipikus válaszok: A nagyhatalmak hódításától, a szomszédoktól és természetesen a kisebbségektől.

Ezekre a kérdésekre az ideológiai mezőben születik meg a válasz, majd az oktatás és a propaganda segítségével jutnak el a nagy tömegekhez.

4.2.3. A modell harmadik eleme: Oktatási-kulturális mező

A nacionalizmus első két szakaszának a bemutatásakor láthattuk, hogy a nemzet-té válás folyamatában a nemzeti kultúra kialakulásának, fejlődésének milyen óriási szerepe van. Nagyon fontosnak tartjuk Hofstede, véleményét, mely szerint a kultúra „kollektív szellemi beprogramozás, amely emberek egy csoportját vagy kategóriáját megkülönbözteti egy másiktól”⁴⁶ Hofstede a kultúra négy rétegét különbözteti meg, amelyeket egymásra boruló hagymalevelekként szemléltet:

- A külső, az adott nemzeti kultúra tanulmányozása során azonnal jól látható réteg a szimbólumok, azaz az adott nemzeti kultúra tagjai számára sajátos jelentéssel bíró tárgyak (pl. zászlók, címerek, épületek).
- A második réteget a valóságos vagy képzelet szülte hősöket alkotják, akik az adott kultúrában nagyra becsült tulajdonságokkal rendelkeznek, követendő magatartásmodellek, tükrözik az adott kultúra értékrendjét.

⁴⁵ Bibó (1986) 150. old.

⁴⁶ Hofstede, Geert (1994): Culture and Organizations. Software of the Mind. Harper Collins Publishers. London. 5. old.

- A harmadik rétegét a rítusok teszik ki, olyan kollektív tevékenységek, viselkedési formák, amelyek társadalmi szempontból fontosak (pl. az életúthoz kapcsolódó hagyományok, esküvői szokások).
- A negyedik réteg tartalmazza a kultúra lényegét az értékeket.⁴⁷

A nemzeti kultúra átadásának számos színtere van – könyvtárak, olvasóköri, múzeumok, színházak, tudós- és irodalmi társaságok, könyvkiadás, sajtó etc. –, de mindezek közül a legfontosabb és a legelső szintér az oktatás.

A felvilágosult abszolutizmus célul tűzte ki, hogy emelje a lakosság kulturális színvonalát, mert hasznos állampolgár csak az lehet, aki tud írni-olvasni, s bizonyos minimális műveltséggel rendelkezik. Ezért az oktatást állami irányítás és felügyelet alá igyekezett helyezni, és az oktatás minden szintjén növelni kívánta az iskolák számát. „Az iskola az politikum” – jelentette ki Mária Terézia –, amelynek célja a hasznos állampolgárok nevelése.⁴⁸

A nemzet- és államépítésbe kezdő politikai elitek egy az egyben átvették ezt a gondolatot, és a felvilágosult abszolutizmus korában elindult folyamatra (az oktatás állami hatáskörbe vonása, és ezzel párhuzamosan az egyház háttérbe szorítása) mintegy rátelepedtek. Felismerték azt, hogy nemzeti nyelv nélkül nincs nemzeti kultúra⁴⁹ Ennek jegyében az oktatás (pontosabban az elemi szintű oktatás) elé azt a célt tűzték ki, hogy tanítsa meg az állampolgárt írni-olvasni, majd ezután tanítsa meg számára a nemzeti kultúra legfontosabb elemeit. Onnantól kezdve, hogy ez a mi zászlónk, címerünk, himnuszunk, földünk, majd folytatva azzal, hogy ezek a mi hőseink, akik ezt és ezt cselekedték, míg végül ezeken keresztül eljutnak oda, hogy ezek a mi nemzetünk értékei. Gyakorlatilag ez a nemzeti szellemben történő nevelést jelenti.

A nemzetállam-építési kísérletek során a többségi politikai elit az oktatási-kulturális mezőt kiemelten kezelte, hiszen – visszautalva Hofstede definíciójában használt kifejezésre –, az oktatás „beprogramozza” az állampolgárt a többségi nemzet kultúrájával. Ennek jegyében a többségi elit két dologra helyezett komoly hangsúlyt. Egyrészt, hogy az oktatás lehetőleg teljes egészében állami feladat legyen. Logikus, ha az állam az iskola fenntartó, akkor tulajdonosként mindenbe (tananyag tartalma, oktatás nyelve, tanítók és tanárok kinevezése etc.) bele tud szólni.

Másrészt, hogy az oktatás a többségi nemzet nyelvén történjen. Azaz a nemzetállam által fenntartott iskolában a kisebbség ne az anyanyelvén tanuljon, hanem az adott állam többségi nyelvét sajátítsa el.

Mindkét törekvés, különösen az utóbbi a kisebbségek heves ellenállását váltotta ki. Általános köztes-európai tapasztalat, hogy a kisebbségek az asszimiláció elkerü-

⁴⁷ Konczosné dr. Szombathelyi Márta: Kommunikációs ismeretek. Universitas-Győr Kht., Győr, 2007. 48–49.

⁴⁸ Katus László (2010): A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1918. A Pécsi Történelemtudományért Kulturális Egyesület. Pécs. 73–76. old.

⁴⁹ Döbör András (2011): A nemzeti identitás megújításának útkeresései a felvilágosodás- és reformkori magyar sajtóban. In: Szirmai Éva-Újvári Edit szerk. (2011): Az identitás szemiótikája. Tanulmányok. Szeged.

lése érdekében – érthető módon – mereven ragaszkodnak ahhoz, hogy saját nyelvükön tanulhassanak. A kisebbségek számára az ideális állapot az lenne, ha a bölcsődétől a diploma megszerzéséig anyanyelvükön tanulhatnának.

Mindezek következtében az oktatási területen a többség és kisebbség elkeseredett küzdelmet folytat a nyelvi- és oktatási kérdések körül. Ráadásul az oktatási-kulturális mező másik felében, azaz a kulturális területen is a fentiekhez hasonló megfontolásokból (a kultúra a többség kezében asszimilációs eszközként funkcionálhat, míg a kisebbség szemében a megmaradás eszköze) ugyanilyen ádáz küzdelem folyik.

A fentiekből kiindulva a nemzetállam-építési modell esetében az alábbi kulcskérdéseket kell vizsgálnunk:

ELSŐ TERÜLET: az oktatás

1. A többségi nemzet milyen eszközök alkalmazásával próbálja meg saját dominanciáját érvényesíteni ezen a területen?

Annak vizsgálata, hogy a többségi nemzet milyen törvényeket és rendeleteket hozott meg erre a területre vonatkozóan.

2. A kisebbséget milyen diszkriminációk érik ezen a területen?

Annak vizsgálata, hogy konkrétan, hogyan valósult meg a kisebbségi oktatás háttérbeszorítása.

MÁSODIK TERÜLET: kultúra

1. A többségi nemzet, hogyan állt hozzá a kisebbség kulturális életéhez?

Annak vizsgálata, hogy a kisebbségi kultúra hordozóit (egyesületek, sajtó, színház etc.) éri-e valamilyen diszkrimináció a nemzetállam részéről.

4.2.4. A modell negyedik eleme: Politikai mező

A nemzetállam-építési modell politikai mezőjének megértéséhez induljunk ki Max Weber politikai fogalmából. Eszerint: a politika törekvés a hatalomból történő részesedésre, vagy a hatalommegosztás befolyásolására, akár egy államon belül, vagy olyan embercsoportok között, amelyeket az adott állam átfog. Ebből a Max Weber-i definícióból meghatározhatjuk a nemzetállam-építési kísérletek egyik alapkérdését: A többségi nemzet a politikai mezőben hogyan bánik a kisebbséggel. Másképpen fogalmazva: Történik-e, és ha igen hogyan hatalommegosztás a többség és a kisebbség között.

Mielőtt tovább lépnénk, le kell szögeznünk, hogy modellünkben politikai mező alatt magát a politikát értjük. Napjaink angolszász és magyar politológiai szakirodalma⁵⁰ szerint a politika három részből épül fel, úgymint: polity, policy⁵¹ és

⁵⁰ Cseresnyés Ferenc (2013): Politikai színterek. A politika fogalma, funkciói és lehetőségei a mediatizált világban. Publikon Kiadó. Pécs 20. old.

⁵¹ Policy: maga a politika tartalma, azaz a politikai problémákra kidolgozott cselekvési programok, lásd Cseresnyés (2013) 38–39. old.

politics⁵² (konszenzusos magyar fordítás hiányában az angolszász elnevezéseket használtuk).

A nemzetállam-építési modell szempontjából a polity tartalmát kell részletesen kibontanunk. A szakirodalom szerint a polity fogalma két részből épül fel:⁵³

- A politika írott szabályai (alkotmány, törvények), illetve ezek látható megnyilvánulási formái (választások, parlament, kormány, hivatalok etc.).
- A politika íratlan szabályai, ezeket összefoglaló néven politikai kultúrának nevezzük.

A fenti definícióból kiindulva a nemzetállam-építési modell esetében az alábbi kulcskérdéseket kell vizsgálnunk:

ELSŐ TERÜLET: a politikai írott szabályai és azok megnyilvánulási formái

1. A politika írott szabályai (alkotmány, törvények), melyeket a többségi nemzet alkot meg, milyen lehetőséget nyújtanak a kisebbségnek a politikai mezőben?

- a) Annak vizsgálata, hogy az írott szabályok alapján a kisebbségnek joga van-e részt venni az adott állam országos politikai életében. Ez a kérdés több kisebb kérdésre bontható: az adott kisebbség tud-e országos listát állítani, be tud-e kerülni a parlamentbe, esetleg tud-e kormánytagot (minisztert) adni.
- b) Annak vizsgálata, hogy az írott szabályok alapján a kisebbség hogyan tud részt venni az országos szint alatti területek (tartomány, megye, esetleg község) politikai életében. Azaz valamilyen területi szinten kap-e valamilyen lehetőséget az önkormányzásra.
- c) Kérdésként merül fel, hogy ezek az írott szabályok valóban megvalósultak-e a konkrét gyakorlat során. Általános köztes-európai tapasztalat, hogy kisebbségek védelmét és jogait rögzítő az írott szabályok nagyon sokszor papíron maradtak, a valóságban komoly akadályokat gördítettek megvalósításuk elé.

2. A közigazgatási térfelosztás kérdésköre

- a) Annak vizsgálata, hogy a közigazgatási térfelosztás során történt-e olyan diszkrimináció, amely hátrányosan érintette a kisebbséget. A közigazgatási/területi reformokkal foglalkozó szakirodalom szerint egy-egy állam közigazgatási térfelosztása kifejezetten szakmai kérdés. Az adott állam domborzati, földrajzi, éghajlati, gazdasági, közlekedési, településhálózati, népesedési, vallási, politikai és számos egyéb viszonyaiból kiindulva kell az államot vezető politikai elitnek a saját politikai filozófiájával, kormányzati rendszerével összeegyeztethető térfelosztást kialakítania. Eddigi

⁵² Politics: A cselekvési programok megvalósítása a szereplők (pártok, parlament) által, Cseresnyés (2013) 40–50. old.

⁵³ Cseresnyés (2013) 21–22. old.

kutatási tapasztalataink szerint⁵⁴ ez az elméleti képlet azonban Köztes-Európa államai esetében jelentős mértékben módosul a nemzeti kérdés, egészen pontosan fogalmazva egy-egy adott államon belül élő nemzeti kisebbségek megléte miatt.

MÁSODIK TERÜLET: A politika íratlan szabályai (politikai kultúra)

1. Hogyan nyilvánul meg a politikai kultúra a többség-kisebbség dimenzióban?

- a) Annak vizsgálata, hogy az adott államon belül milyen elfogadott formái léteznek a konfliktusok, problémák rendezésének. Az elmúlt néhány évszázad azt mutatja, hogy a balkáni politikai kultúra szerves része az ellenfél (sőt egész családjának) fizikai megsemmisítése.
- b) Annak vizsgálata, hogy a többségi nemzet mit gondol a kisebbségekről és a velük való bánásmódról.

4.2.5. A modell ötödik eleme: Gazdasági mező

Amikor egy adott állam politikai elite nemzetiállam-építési kísérletbe kezd pontosan tisztában van azzal a közgazdasági axiómával, hogy erős állam nem létezhet erős gazdaság nélkül. Ezért ez az elit minden esetben komolyan törekszik arra, hogy erős gazdaságot alakítson ki. A kulcskérdés az, hogy eközben a többség-kisebbség relációban mi történik. Ennek megfelelően amikor egy-egy nemzetiállam-építési kísérletet gazdasági oldalát vizsgáljuk az alábbi kulcskérdéseket kell feltennünk:

- I. A nemzetiállam-építő elit alkalmaz-e diszkriminációt a kisebbséggel szemben a gazdasági mezőben?
- II. Ez a diszkriminációt a gazdasági élet mely területeire terjed ki?
- III. Melyek a diszkrimináció konkrét megnyilvánulási formái, eszközei?

⁵⁴ Gulyás László (2007/b): A Szlovák Köztársaság első reorganizációs kísérlete avagy az 1996. évi közigazgatási reform. In: Szónokyné Ancsin G, Pál V, Karancsi Z (szerk.): A határok kutatója: Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 99–106. old.; Gulyás László (2007/c): A szlovákiai magyar kisebbség etnoregionalista kísérlete: a komáromi tervezet 1994. In: Gulyás László, Gál József (szerk.): Európai kihívások IV. nemzetközi tudományos konferencia. Szeged. 2007. 10. 12. Szeged: SZTE MK. 533–538. old.; Gulyás László (2008/c): A szlovákiai magyar kisebbség újabb etnoregionalista kísérlete: a Bócsa-tervezet 2008. Közép-Európai Közlemények. 2008/1. szám 110–114. old.; Gulyás László (2008/d): Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989–1998. Tér és Társadalom. 2008/4. szám 189–204. old.; Gulyás László (2009/a): Közigazgatási térfelosztás és nemzeti kérdés az első Csehszlovák Köztársaságban 1918–1938. Valóság 2009/4. szám 73–82. old.; Gulyás László (2009/b): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában Első rész: Csehszlovák és szlovák tanulságok. Közép-Európai Közlemények 2009/1. szám (No. 3.) 86–91. old.; Gulyás László (2010/b): A közigazgatási térfelosztás és a kisebbségi kérdés kapcsolata az 1968. évi román megyereform tükrében. In: Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina (szerk.): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 237–245. old.

Az első kérdésre eddigi kutatási tapasztalataink alapján⁵⁵ azt mondhatjuk, hogy többnemzetiségű államban egy gyár nem csupán egy egyszerű gyár, hanem valamilyen nemzet tulajdonában lévő gyár. A nemzetállam-építés jellegéből következően ha ez a gyár a többségi nemzet tulajdonában van akkor nagy valószínűséggel erős támogatásban fog részesülni. Viszont ha a kisebbségi nemzet tulajdonában van, valószínűleg nem fog támogatást kapni, sőt diszkriminációra számíthat. A gazdasági mező történései így módon összefonódnak a politikai mező történéseivel.

Véleményünk szerint a második kérdés megválaszolásához a gazdasági élet alábbi területein érdemes feltenni az alábbi kérdéseket:

ELSŐ TERÜLET: a pénzügyi szektor

1. Az egységes valutarendszer létrehozása

Annak vizsgálata, hogy az egységes valutarendszer felállítása során vajon érvényesültek-e nemzeti szempontok.

2. Az adózás kérdésköre

Annak vizsgálata, hogy a többnemzetiségű állam adórendszerének működtetését hogyan szövik át a politika (nemzetpolitikai) szempontok és ez milyen nemzeti feszültségeket eredményez.

3. A költségvetés egyenlőtlen elosztása a régiók között

Annak vizsgálata, hogy a beszedett adók, szétosztása, visszaosztása hogyan történik az egyes országrészek között és ez milyen nemzeti feszültségeket eredményez.

4. A bankrendszer tulajdonviszonyai

Annak vizsgálata, hogy a bankrendszer tulajdonosi viszonyaiban és annak változásaiban érvényesülnek-e nemzeti szempontok.

MÁSODIK TERÜLET: a mezőgazdaság

1. A mezőgazdaság tulajdonviszonyai

Annak vizsgálata, hogy a mezőgazdaság tulajdonosi viszonyaiban és annak változásaiban érvényesülnek-e nemzeti szempontok.

2. A mezőgazdaság működése

Annak vizsgálata, hogy a mezőgazdasági termelés és a termények eladása során, továbbá ezek adóztatása kapcsán érvényesülnek-e nemzeti szempontok.

HARMADIK TERÜLET: Az ipar

1. Az ipar területi jellemzői

Annak vizsgálata, hogy az államot vezető politikai elit az ipar területén valamilyen módon megpróbál-e nemzeti szempontokat érvényesíteni?

⁵⁵ Gulyás László (2009/c): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155–169. old.; Gulyás László (2010/b): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No. 8.) 108–116. old.

Úgy véljük, hogy a fenti három területtel kapcsolatos kérdésekre részletes választ adunk, visszatérhetünk az I-es kérdés (A nemzetállam-építő elit alkalmaz-e diszkriminációt a kisebbséggel szemben a gazdasági mezőben?) példakkal alátámasztott részletes megválaszolásához.

4.2.6. A modell hatodik eleme: Regionális folyamatok

A regionális folyamatok fogalmának definiálásához véleményünk szerint előbb három kisebb fogalmat, a *régió*, a *regionalizáció* és a *regionalizmus* tartalmát kell tisztáznunk.

A régió kifejezés nagyon sokféle szóösszetételben és értelemben bukkan fel napjainkban, beszélünk világ gazdasági régióról,⁵⁶ makro-, mezo- és mikrorégióról, kistérségi régióról, fejlesztési régióról és így tovább. Azaz a tudósok és politikusok félkontinensnyi területet, országrészt és néhány falu határát is egyaránt régiónak nevezik. Nehezíti feladatunkat, hogy a régió fogalmát különböző tudományágak – földrajzok, ⁵⁷ történetészek, ⁵⁸ etnológusok, regionalisták⁵⁹ és szociológusok⁶⁰ – eltérő módon definiálják. ⁶¹ Ráadásul ezen tudományágak egy jelentős része, amikor régióról beszél, elsősorban a 20. század közepétől napjainkig terjedő időszakot tekinti a vizsgálatok időhatárainak és ennek megfelelően olyan „modern régió” definíciókat használ, melyek történeti jellegű vizsgálatokhoz használhatatlanok.

Ha a különböző tudományágak által használt régiófogalmakat összevetjük, akkor egy közös tulajdonságot rögzíthetünk: valamennyi tudományág régió alatt „egy adott területet” ért. Ebből a közös pontból kiindulva már csak azt kell meghatároznunk, hogy vizsgálataink során mit értünk „egy adott terület” fogalma alatt, vagyis melyik az a térszerkezeti szint, amelyet régiónak tekintünk. Ezen kérdés megválaszolásához három kutató – Süli-Zakar István, Nemes-Nagy József és Tóth József – által lehatárolt különféle térszerkezeti szinteket tanulmányoztuk.

⁵⁶ Erre jó példa Tóth László (1995): Globalizáció és regionalizáció. Hatásuk a magyar gazdaságra, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Scriptum Kft. Szeged. Ebben a könyvben a szerző regionalizációt a globalizáció ellentétpárjaként értelmezi.

⁵⁷ Papp Norbert–Tóth József (1999): A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. Limes 1999/3–4. szám 131–152. old.

⁵⁸ Glatz Ferenc: Új regionalizmus? Közép-Európa 1993. Kritika 1994/2. szám.

⁵⁹ Georges Benko (1999): Regionális tudomány. Dialóg Campus. Pécs–Budapest; Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 26–38. old.

⁶⁰ Anssi Paasi (1989): A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. Tér és Társadalom 1989/3. szám 70–79. old.

⁶¹ Az egyes tudományágak által használt eltérő tartalmú régiófogalmakról áttekintő képet ad Éger György (2001): Térségi és etnikai elemzések: Alapfogalmak, értelmezési keretek In. Éger György–Josef Langer (2001): Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. Osiris Kiadó. Budapest. 19–51. old.

**4. táblázat: Térszerkezeti szintek Magyarországon
Süli Zakar István szerint**

1.	Országos
2.	Regionális (teljes értékű regionális szint)
3.	Nagyterségi (részleges regionális szint)
4.	Kistérségi (városkörnyéki szint)
5.	Települési
6.	Lakókörzeti
7.	Háztartási

Forrás: Süli-Zakar István: Régiók a földrajzi térben.
Comitatus 1997. VII. 3–4. old.

5. táblázat: Térszerkezeti szintek Nemes-Nagy József szerint

Makroterek	1. Világ (Föld)
	2. Országcsoport
	3. Ország
Regionális terek	4. Nagyterség (országgrész)
	5. Mezőkörzet (gazdasági körzet, megye)
	6. Kistérség (kistáj, városi vonzáskörzet)
Lokális terek	7. Település (helyi önkormányzat)
	8. Lakókörzet (településrész, kerület)
	9. Szomszédság
Mikroterek	10. Család (háztartás) – munkahely
	11. Egyén

Forrás: Nemes-Nagy József: Régió, regionalizmus. Educatio.
1997. VI. 3. old.

**6. táblázat: A térhierarchia szintjei
Tóth József szerint**

1.	Ország
2.	Régió
3.	Vonzáskörzet
4.	Település

Forrás: Papp Norbert-Tóth József :
A regionális fejlődés elméleti kérdései
a Kárpát-medencében.
Limes 1999/3–4. szám 135. old.

A fenti térszerkezeti lehatárolásokból kiindulva kutatásaink során a nemzetállam-építési modellben a régió fogalma alatt a Süli-Zakar István-féle 2. szintet, illetve a Nemes-Nagy József-féle 4. szintet, továbbá a Tóth József-féle 2. szintet értjük, azaz állami szint (ország) alatti területi szintet nevezünk régióknak.

Felfogásunkban a régió nem állandó, statikus kategória, hanem egy kifejezetten dinamikus jelenség, mely fejlődik, változik. A régiók fejlődését kettős folyamat tartja mozgásban, ennek egyik eleme a regionalizáció, másik eleme pedig a regionalizmus.⁶²

⁶² D. Lorenz (1991): Regionalisation versus regionalism – Problems of change in the World economy. Intereconomics. Vol. 26. No. 1.

A „regionalizáció” fogalma alatt minden esetben egy felülről (állami szintről) irányított közigazgatási-politikai folyamatot értünk, melynek eredményeként létrejövő régió egy kvázi mesterséges alakulat, mely az adott területen közigazgatási funkciókat lát el, politikai irányítással.⁶³

A „regionalizmus” fogalma alatt egy olyan alulról felfelé kibontakozó folyamatot értünk, melynek során egyes települések, térségek között a gazdasági és társadalmi kapcsolatok oly mértékben felerősödnek, hogy ezen térségek összessége összetartozandónak tekinthető lesz. Azaz a regionalizmus lényege, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeképpen az adott terület – régió – alkotórészei között magas fokú integráció alakul ki. Ezen regionalizmus definíció alapján a régió egyfajta földrajzi integráció, melyet a természetföldrajzi bázis mellett a közös politikai-történelmi múlt, a gazdálkodási szerkezet, az infrastruktúra egységes rendszere, az erős összetartozás és a népesség régiótudata alkot.⁶⁴

A fenti regionalizmus definíció képviselői a gazdasági és a társadalmi kapcsolatok megerősödéséből vezetik le a régiók megszületését, sőt az ily módon megszülető régiókat „gazdasági szerveződésű régióknak” nevezi.⁶⁵ Viszont ha a definíciót teljes egészében tekintjük, akkor arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a regionalizmus alapja a gazdasági okok mellett valamiféle kulturális érték – történelem, szokások, nyelv, vallás – azonossága is lehet. Ez a terület a regionális etnikai nacionalizmus, vagy kissé rövidebb formában az etnoregionalizmus forrásvidéke. Pálné Kovács Ilona egyik könyvében,⁶⁶ amikor a 20. század második felének Nyugat-Európában kibontakozó regionalizmusáról beszél, az egyik legfontosabb motivációként nevezi meg a kulturális, etnikai különbségeket és azt fejtegeti, hogy Olaszország, Spanyolország, Belgium és bizonyos mértékben Nagy-Britannia regionális térszerkezetének kialakulásában az etnoregionalizmus meghatározó szerepet töltött be.

A fentiek miatt definiálnunk kellett az etnoregionalizmus fogalmát is. Ezt Joó Rudolf definícióját⁶⁷ felhasználva az alábbi módon tettük meg: etnoregionalizmusról akkor beszélünk, ha a gazdasági és társadalmi folyamatok eredményeképpen megszülető régió teljesen vagy kisebb-nagyobb mértékben egybeesik valamifajta (nyelv és/vagy vallás) tényező által kialakított területtel.

Miután definiáltuk a régió, a regionalizmus, a regionalizáció és az etnoregionalizmus fogalmait, visszatérhetünk alfejezetünk kiindulási pontjához és definiálhatjuk a regionális folyamatok fogalmát. Annak ellenére, hogy ezt a fogalmat Enyedi

⁶³ Süli-Zakar István (2003/b): A régió: földrajzi integráció. 129. old. In: Süli-Zakar István szerk. (2003/a): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Süli Zakar István–Csüllög Gábor (2003): A terület- és településfejlesztés Magyarország ezeréves történelmében 15–46. old. Id. mű: Süli-Zakar István szerk. (2003/a): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs.

⁶⁶ Pálné Kovács Ilona (1999): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 72–73. old.

⁶⁷ Joó Rudolf (1988): Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat Kiadó. Budapest.

György egyik könyvének⁶⁸ a címében használja, nem ad pontos meghatározást. Úgy fogalmaz, hogy a regionális folyamatok a társadalmi-gazdasági változások térbeli lenyomatai.⁶⁹ Könyvének további részéből kiderül, hogy Enyedi a regionális folyamatot térszervező erőnek tekinti, amely hosszú- közép- és rövid távon meghatározza egy adott település és/vagy terület (régió) fejlődését. Ha ezt a gondolatmenetet kiegészítjük azzal, hogy Süli-Zakar szerint a tér megszervezése kibontakozhat felülről (regionalizáció), illetve indulhat alulról (regionalizmus), akkor a regionális folyamatokat az alábbi módon definiálhatjuk: Regionális folyamat alatt a regionalizáció és a regionalizmus egymással összefonódó, egymást gyakran kiegészítő folyamatát értjük, melynek végeredménye a régióképződés.

Eddigi kutatásaim során a köztes-európai regionális folyamatokkal kapcsolatban – ezen belül a régiók fejlődését vizsgálva – két hipotézist sikerült felállítanom és igazolnom.⁷⁰

Hipotézis 1.: Köztes-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió és az adott állam viszonya.

A régió fejlődése elsősorban attól függ, hogy az adott államot vezető politikai elit gazdaságpolitikája milyen szerepet oszt a régióra. Véleményem szerint a lapvetően kettő forgatókönyv lehetséges:

1. Első forgatókönyv, amikor az államot vezető politikai elit fejőstehénként kezeli a régiót, azaz gazdaságilag kizsákmányolja.
2. Második forgatókönyv: Az államot vezető politikai elit valamilyen okból megpróbálja az adott régiót fejleszteni.

Hipotézis 2.: Köztes-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió lakóinak nemzeti hovatartozása.

Véleményem szerint a lapvetően kettő forgatókönyv lehetséges:

1. Ha a régió belül a többnemzetiségű állam többségi nemzete többségben van, akkor az államot uraló többségi politikai elit az állam forrásainak aránytalanul nagy részét fordítja ezen régió fejlesztésére.
2. Ha a régió belül a többnemzetiségű állam többségi nemzete kisebbségben van, de maga a régió fejlett akkor az államot uraló politikai elit megpróbálja gazdaságilag kizsákmányolni a régiót.

A fenti elméleti megfontolásoknak és már igazolt hipotéziseknek megfelelően, amikor egy-egy nemzetállam-építési kísérletet vizsgálunk és ennek során arra keressük a választ, hogy az adott kísérlet milyen eredménnyel zárult a regionális folyamatok szempontjából alapvetően kettő kérdést kell feltennünk és megválaszolnunk:

⁶⁸ Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. Budapest.

⁶⁹ Enyedi György (1996) 8. old.

⁷⁰ Lásd az alábbi monográfiát Gulyás László (2005/a): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.

1. A nemzetállam-építési kísérlet során az azt végrehajtó politikai elit használta-e a regionalizációt mint eszközt?
2. A nemzetállam-építési kísérlet milyen hatással volt a regionalizmusra?

Ha a fenti kettő kérdést megválaszoljuk, akkor pontos képet kapunk arról, hogy az adott nemzetállam-építési kísérlet az adott államot alkotó régiók szempontjából pontosan milyen eredménnyel zárult.

4.2.7. A modell hetedik eleme: A nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség

A Köztes-Európában lezajló nemzetállam-építési kísérletek általában néhány évtizednyi időtávot ölelnek fel. A leghosszabb időt a magyar nemzetállam-építési kísérlet kapta az 1867 és 1918 között eltelt 51 évvel. De például a nacionalizmus 4. szakaszában⁷¹ – azaz a versailles-i békerendszer kora (1918–1938) – lezajló lengyel, román, csehszlovák és a jugoszláv nemzetállam-építési kísérlet nagyjából 20–20 évet kapott a történelemtől.

Vizsgáljuk meg, hogy a nemzetállam-építési kísérletekben, milyen szerepet játszanak a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség. Ehhez azonban először meg kell határoznunk a nemzetközi államközösség fogalmát Európára vonatkoztatva.

Ez a fogalom az 1815-ös bécsi kongresszus után született meg. A kongresszuson kidolgozott elvek és az ezek alapján végrehajtott területi rendezés védelme megkívánta, hogy a (európai) nagyhatalmak a vitás kérdések, nemzetközi konfliktusok esetén összeüljenek. Így alakult ki a Bibó István által „európai koncertnek” nevezett nemzetközi államközösség. Ennek keretében az öt európai nagyhatalom – Anglia, Oroszország, Franciaország, Osztrák–Magyar Monarchia és Poroszország (később Németország) – külügyi irányítói összeültek vagy diplomáciai levelezést folytattak, ha vitás területi vagy államalakulási kérdések merültek fel. Ez az „európai koncert” rendkívül sikeres volt, hiszen közel 100 évig fennállt (1815–1914) és számos sikert elkönnyelhetett: kezelte a balkáni „puskaporos hordót, vagy lehetővé tette Belgium megszületését.”⁷²

Az első világháború azonban elsodorta az „európai koncertet”, de a háború után a győztes antanthatalmak létrehozták a Népszövetséget (más néven Nemzetek Szövetsége), amely a két világháború közötti időszakban a megpróbálta betölteni a nemzetközi államközösség szerepét. A második világháború felszámolta a Népszövetséget, de a Németország elleni győztes szövetségesek a Népszövetség utódjaként létrehozták az ENSZ-t. Ennek csúcán a Biztonsági Tanács áll – állandó tagjai USA, Szovjetunió, Anglia, Franciaország és Kína –, amely a hidegháborús időszakban nem csupán az európai hanem a „világkoncertet” vezényelte.⁷³

⁷¹ A szakaszokról lásd jelent könyv 1. táblázatát – G. L.

⁷² Bibó István (1990): A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. 318–319. old. In. Bibó István (1990): Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet 1935–1979. Magvető Kiadó. Budapest. 283–682. old.

⁷³ Kende Péter (2003/c): Politikai közösség és nemzet. In. Kende Péter szerk. (2003/a) 83–107. old.

A Szovjetunió összeomlása után az 1990-es években az ENSZ kissé háttérbe szorult, helyét az USA mint a pályán egyidőre ellenfél nélkül maradt szuper hatalom, illetve az európai ügyekben az Európai Unió próbált meg átvenni.

Ezen rövid áttekintés alapján a nemzetközi államközösség fogalmát az alábbi módon definiáljuk: változó összetételű és hatókörű, képlékeny csoport. Magját mindig az aktuális nagyhatalmak képezik, melyek az államszerkezeti váltásokban (másképpen fogalmazva a területi kérdésekben) döntő szót kimondják.

Visszatérve jelen alfejezet eredeti kérdésére (milyen szerepet játszanak a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség a nemzetállam-építésben), az alábbi kijelentést tesszük: Véleményünk szerint a nemzetállam-építési kísérletek két pontján – a kezdőponton és a végponton (értsd a bukáskor) – válik különösen fontossá a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség szerepe.

Ez a szerep a kezdőponton abban nyilvánul meg, hogy a nagyhatalmak és az nemzetközi államközösség lehetővé teszi – sarkosabban fogalmazva engedélyezi – az adott nemzetnek, hogy államot alapítson (lásd Csehszlovákia születését 1918-ban), vagy engedélyezi a már állammal rendelkező nemzetnek, hogy területét más államok rovására kibővítsé (lásd Nagy-Románia születését 1918–1920-ban). Az, hogy ezen engedélyezésre tényleg szüksége van az adott nemzetnek jól mutatják a második jugoszláv állam felbomlásának első éveiben történtek: Az 1990-es évek elején a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség egyben akarta tartani a felbomlás útjára lépő jugoszláv államot, ezért komoly diplomácia erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy rábeszélje a kíválni akaró nemzeteket arra, hogy mégis maradjanak a jugoszláv állam keretei között.

A fenti jugoszláv példa átvezet bennünket a nemzetállam-építési kísérlet végpontjához. Amikor egy-egy nemzetállam-építési kísérlet kudarcba fullad, és a több-nemzetiségű állam nemzetei már nem akarnak együtt élni a döntő szót a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség mondja ki. Tipikus példa erre a müncheni döntés, ahol a négy nagyhatalom határozott úgy, hogy a szudétánémet területeket el kell csatolni Csehszlovákiától.

A fenti elméleti megfontolásokból következően egy-egy nemzetállam-építési kísérlet vizsgálatakor a kutatásnak ki kell terjednie az alábbi két kérdés vizsgálatára:

- A nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség milyen megfontolásokból tette lehetővé a nemzetállam-építés elindítását?
- A nemzetállam-építési kísérlet kudarcának bekövetkezésekor a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség milyen forgatókönyvet támogatott a további teendőket illetően?

A fenti kérdések vizsgálata lehetővé teszi, hogy a nemzetállam-építési kísérleteket nemzetközi kontextusba ágyazzuk.

4.2.8. A modell nyolcadik eleme: Az anyaország(ok)

A Köztes-Európában élő kisebbségeket többféle módon lehet csoportosítani, kiindulásképpen fogadjuk el Kende Péter csoportosítását, mely szerint léteznek:⁷⁴

- **Transznacionális kisebbségek**

Egy távoli ország diaszpórában élő kisebbsége. Például a Köztes-Európában élő zsidóság (ez esetben a távoli ország Izrael).

- **Izolált kisebbségek**

Legfontosabb tulajdonságuk, hogy sem közeli, sem távoli anyaországgal nem rendelkeznek. Például a gagauzok.

- **A szomszédos nemzet nyulványát alkotó kisebbségek**

Az adott állam fennhatósága alatt élő kisebbségnek van egy anyaállama, amely minden esetben ezen adott állam szomszédja. Ezeket a kisebbségeket valamelyik államszerkezeti váltás (értsd határváltozás) választotta le anyaországtól. Legkézenfekvőbb példa a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek (ausztriai, romániai, szerbiai, szlovákiai, ukrainai, horvátországi és szlovéniai), melyeket a trianoni (1920),⁷⁵ illetve a párizsi békeszerződés (1947) csatoltak el a magyar anyaországtól.

Nemzetállam-építési modellünk szempontjából ezen harmadik típusba tartozó kisebbségek játszanak meghatározó szerepet. Hiszen ezek a kisebbségek tényleges ütközőpontot képeznek az őket éppen uraló állam és azon állam között (magyarul az anyaország), amelynek nyulványai.

Gyakorlatilag két egymással homlokegyenest ellenkező szerepfelfogás ütközéséről van szó. Az egyik oldalon az anyaország úgy véli, hogy joga van az ún. „védhatalmi” szerepre. Azaz minden olyan esetben, amikor úgy ítéli meg, hogy a szomszédos országban élő kisebbséget (amely az ő nemzetének része) valamilyen sérelem, hátrány, diszkrimináció éri, neki joga van ez ellen különféle eszközökkel fellépni.

A másik szerepfelfogás azon állam politikai elitjéé, melynek keretei között az anyaországgal rendelkező kisebbség él. Ez az elit úgy gondolja, hogy a történelem az uralkodó nemzet szerepével ruházta fel. Amiből az is következik, hogy a többség és a kisebbség viszonya belügy. Azaz minden olyan esetet, amikor az anyaország fellép az adott kisebbség érdekében a saját belügyeibe történő beavatkozásként él meg.

Ez a két ellentétes szerepfelfogás logikus módon komoly és szinte permanens konfliktust eredményez az anyaország és a kisebbséget magába foglaló állam között. A nemzetállam-építési kísérletet folytató többségi nemzet törekvéseit, a kisebbség érdekében az anyaország megpróbálja blokkolni. Ezért került be ez az elem a nemzetállam-építési modellünkbe.

⁷⁴ Kende Péter 1994/c): Kisebbségi helyzetek: van-e megoldás? 149. old. In. Kende Péter (1994): Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Osiris-Századvég Kiadó. Budapest. 149–159. old.

⁷⁵ A trianoni békediktátum aláírásával kapcsolatos vitáról lásd Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám. 2010/4. No. 11. 109–132. old.

2. FEJEZET: A JUGOSZLÁV ÁLLAMÉPÍTÉS PROBLEMATIKÁJA

1. A szerb politikai elit előtt álló kihívás

1.2. A szerb államépítés előzményei (1804–1913)

A jelen könyvben használt definíció szerint szerb államépítés a 19. században indul (azaz középkori szerb államot témánkból kifolyólag nem vizsgáljuk), amikor a Karađordjević (1804–1813) és az Obrenović-felkelés eredményeként a szultán 1817 novemberében elismerte Miloš Obrenovićot az autonóm Szerbia fejedelmének.⁷⁶ Így az autonómiát elnyerő egykori Belgrád pasalik (lásd 1. térkép) vált az újkori szerb állam magterületévé.

Az 1. térképről leolvasható, hogy szerb állam magterülete az első világháború előtti időszakban folyamatosan gyarapodott. Ennek főbb állomásai az alábbiak voltak:

- A Török Birodalom problémáit kihasználva 1833-ban Szerbia hat nahijét csatolt területéhez. Ennek eredményeképpen területe 37,9 ezer km² lett.
- Az 1877–78-as orosz–török háborút lezáró berlini kongresszus a Török Birodalomtól újabb területeket csatolt Szerbiához. Ennek eredményeképpen területe 48,3 ezer km² lett.
- Az első- és második Balkán háborúk után Szerbia megszerezte a Novi-Pazar-i szandzsák és Macedónia jelentős részét. Ennek eredményeképpen területe 78,0 ezer km² lett.

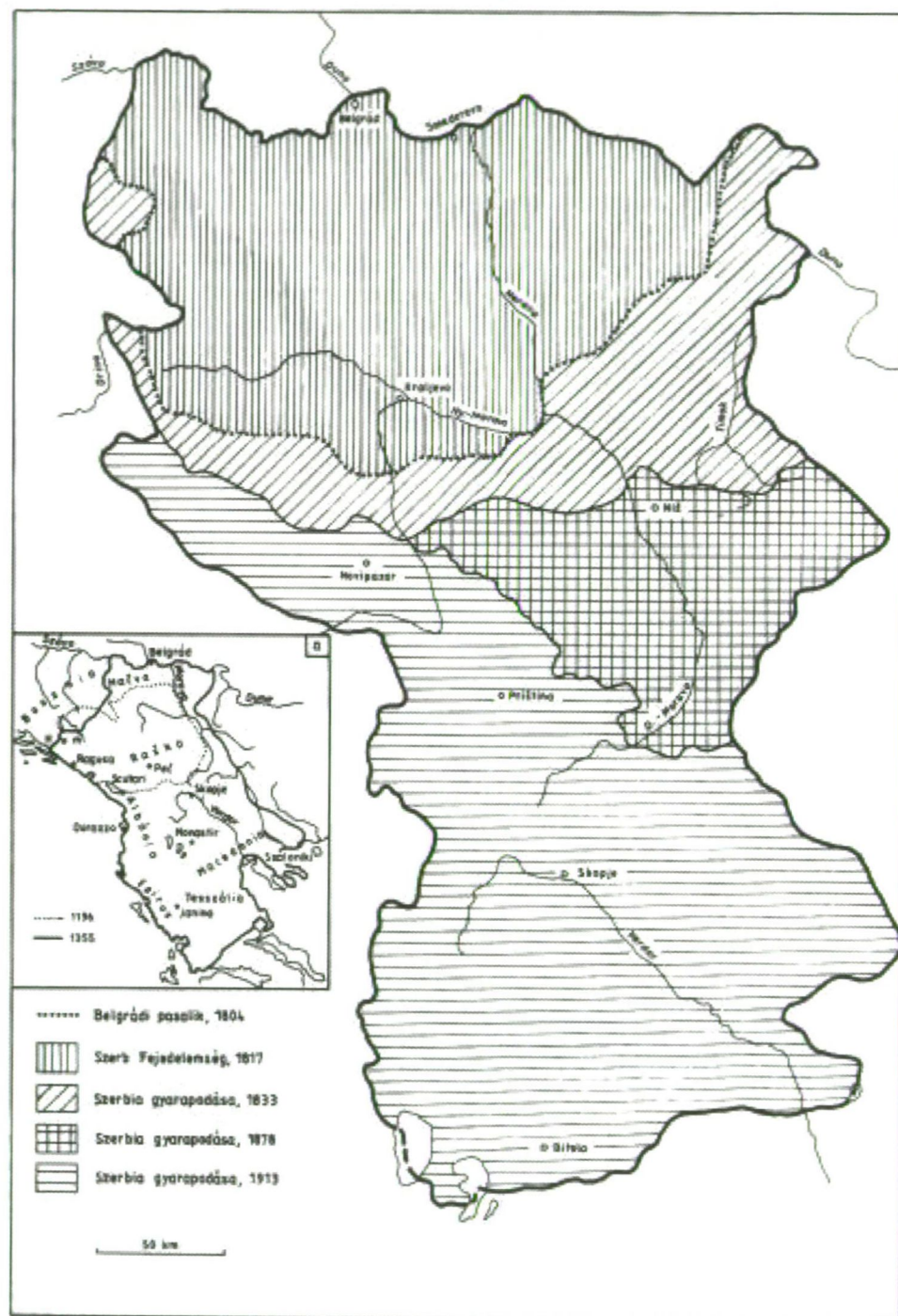
Mint látható a 19. századi szerb államépítés területi szempontból egyértelműen sikeres volt, a szerb állam területe jelentős mértékben növekedett. Ráadásul a belgrádi politikai elitnek az is sikerült elérni, hogy az autonóm státust önálló állami státusszá változtassa át.

Véleményünk szerint ez a folyamat valójában egy rendkívül tudatos államépítő terv eredménye volt. Aleksander Karađordjević fejedelem (uralkodott 1843–1858) belügyminisztere Ilija Garašanin 1844-ben fogalmazta meg a Načertanije (Tervezet) című emlékiratát.⁷⁷ Ebben körvonalazódnak először Szerbia, mint állam külpolitikai céljai. Garašanin a Török Birodalom romjain szerb vezetéssel létrejövő erős „dél-szláv” állam létrehozását tűzte ki célul.

⁷⁶ A két felkelésről történetét bővebben lásd Heka László (2005): Szerbia állam és jog-története. Bába Kiadó. Szeged. 106–112. old.

⁷⁷ A „Tervezet” szövegét magyar nyelven elsőként Thim József közölte „Az 1848–49-iki szerb felkelés története” című munkájában. Ezt a szöveget nem tudtam megszerezni ezért egy modernebb közlést használtam: Szajcsán Éva (2000): „Nacertanije” (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma). Documenta Historica 46. Szegedi Tudományegyetem Történetész Diákkör. Szeged.

1. térkép: A szerb állam területi gyarapodása 1804–1913

Forrás: Pándi (1995) 231. old.

Fontos rögzítenünk, hogy „délszláv” alatt Garašanin szerbeket értett! Szerinte mindazok a szerb nemzethez tartoznak, akik a stokav dialektust beszélik, vallásuktól és minden egyéb meghatározottságuktól függetlenül. Ebből a kiindulási pontból logikusan következik például az az állítás, hogy a horvátok tulajdonképpen „katolikus szerbek.” Ezen felfogása miatt Garašanin programját egyértelműen nagyszerb államépítési programnak kell minősítenünk.

Garašanin a szerbek által lakott területeket több lépésben akarta egyesíteni. Az első lépésben a Török Birodalom által ellenőrzött területeket kívánta Szerbiához csatolni, azaz a Morava és Vardar folyók felső folyása melletti vidéket, továbbá Boszniát, Hercegovinát, Montenegrót és az észak-albán területeket.

A második lépésben pedig azokat a Habsburg Birodalomhoz tartozó területeket akarta megszerezni – Szerémség, Kelet-Szlavónia, Bácska és Bánát –, ahol délszlávok éltek.

A második lépcső teendőivel kapcsolatban kezdésnek az alábbiakat javasolta Garašanin: *„Egyelőre, ha mást nem is, de meg kell ismerkedni ezen tartományok befolyásos embereivel,, valamint el kellene indítani egy ottani szerb újságot, mely a magyar alkotmány égisze alatt haszonnal, a szerb érdekeket képviselve működhetne.”*⁷⁸

Itt jegyezzük meg, hogy erről a külpolitikai programról a nagyközönség csak 1904-ben szerzett tudomást, amikor Milenko Vukicević megjelentette a Gyelo hasábjain. A dokumentum mindaddig csak a szerb államvezetés és politikai elit szűk körei előtt volt ismert.

Az első- és második Balkán-háború eredményeképpen 1913 végére gyakorlatilag a Garašanin-terv első lépcsője megvalósult (bár Montenegró ekkor még őrizte önállóságát).

1.2. Az SZHSZ Királyság mint kihívás

Az első világháború lehetőséget teremtett arra, hogy Szerbia megvalósítsa Garašanin tervének második lépcsőjét, azaz az Osztrák–Magyar Monarchiától területeket csatoljon el. Ezen lépés eredményeképpen született meg 1918. december 1-jén a Szerb-Horvát-Szlovén Királyi Állam (SZHSZ). Mint a 2. térképen látható, a 247,0 ezer km² területű SZHSZ Királyság az alábbi részekből jött létre:

- a világháború előtt önálló királyságokként létező Montenegró és Szerbia (együttes területük a világháború előtt 87 300 km², ebből Montenegró 14 180 km²),
- a Monarchia osztrák részéből Dalmácia és Szlovénia,
- a történelmi Magyarországgal perszonálunióban élő Horvát-Szlavonország,
- a történelmi Magyarország déli területei (Muraköz, Murán inneni terület, Baranyai háromszög, Bácska, Bánát, összesen 21 ezer km²),
- a közös osztrák–magyar közigazgatás alatt álló Bosznia-Hercegovina,
- a Bulgáriától elcsatolt három kisebb terület (összesen 3,8 ezer km²),
- az Albániától elcsatolt prizeni négyszög.

⁷⁸ Szajcsán Éva (2000) 25. old.

2. térkép: Az SZHSZ Királyság „alkotórészei”

Forrás: Sokcseviits Dénes et al. (1993) 258. old.

Amikor egy politikai elit több alkotórészből (régiónból, tartományból) létrehoz egy új államot automatikus kihívásként jelentkezik, az hogy hogyan lehet ezekből az alkotórészekből jól működő államot szervezni. Az előzőekben elmondottak alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy az SZHSZ Királyság volt a két világháború közötti Köztes-Európa legösszetettebb állama. Ez alatt azt értve, hogy kifejezetten sok – ha a térkép jelkulcsát nézzük, akkor 8 különféle – alkotórészből jött létre.

Ami különösen súlyossá tette a kihívást az az, hogy az SZHSZ Királyság alkotórészei (régiónok) minden lényeges szempontból – történelmi fejlődés, politikai kultúra, társadalmi fejlettség, gazdasági szint, nyelv, jogrendszer, vallás, kulturális szint és hagyományok – óriási különbségeket mutattak. Véleményünk szerint a jugoszláv állam már megszületése pillanatában komoly strukturális problémákkal küzdött.⁷⁹

⁷⁹ Erről bővebben lásd Gulyás László (2009/d): Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914–1918. Mediterrán és Balkán Fórum. 10. szám. 2008 szeptembere. III. évfolyam 4. szám. 12–21. old.

Az államvezetés megszerzésére törekvő – és azt 1921-ben el is nyerő – szerb politikai elit azon kihívás elé került, hogy hogyan tud-e egy működőképes államot felépíteni ebből rendkívül bonyolult struktúrát mutató alapanyagból.⁸⁰

2. A nemzetállam-építés modelljének alkalmazása az első jugoszláv államra

2.1. A modell első eleme: Az együttélés, avagy az etnikai viszonyok

Nézzük meg, hogy hogyan alakult a többség és a kisebbség aránya a jugoszláv államon belül. Kiindulásképpen az 1921 évi (lásd 7. táblázat) és az 1931 évi népszámlálások (lásd 2. ábra) adatait felhasználva tekintsük át a jugoszláv állam etnikai viszonyait:

7. táblázat: Jugoszlávia etnikai megoszlása 1921-ben

Nemzet	Fő	%-os arány
„Szerb-horvát”	8 911 509	74,36%
Szlovén	1 019 997	8,51%
Német	505 790	4,22%
Magyar	467 658	3,90%
Albán	439 657	3,67%
Román és vlach	231 068	1,93%
Török	150 322	1,26%
Cigány	–	–
Egyéb	143 378	1,19%
Cseh és szlovák	115 532	0,96%
Összesen	11 984 911	100,0%

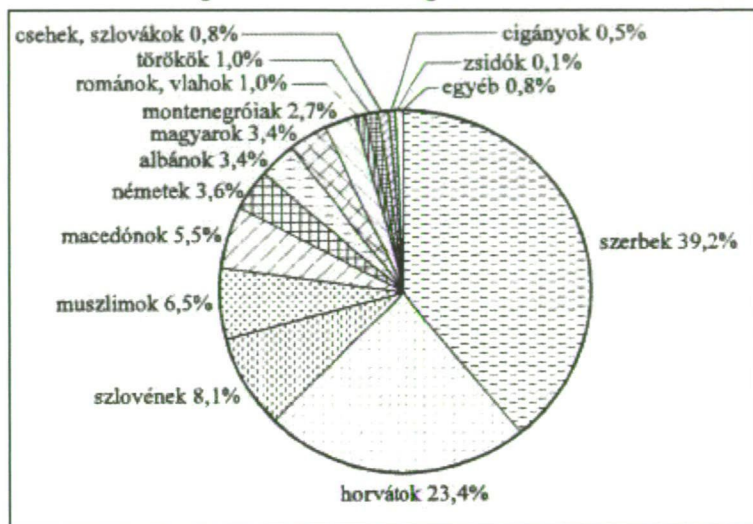
Forrás: A szerző saját szerkesztése⁸¹

⁸⁰ Gulyás László (2009/e) Az első jugoszláv állam felbomlásához vezető strukturális problémák. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. IV. évfolyam/2. szám 13–22. old.; Közép-Európai Közlemények 2009/4–5. szám (No. 6–7. szám) 80–86. old.; Gulyás László (2010/c): Structural Problems Leading to the Dissolution of the First Yugoslav State, In: Prague Papers on the History of International Relations, Prague–Vienna. 2012/2. 87–98. old.

⁸¹ A táblázat megszerkesztéséhez az alábbi adatsorokat használtuk fel Rothschild (1996) 109. old.; Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó 326. old.; Sundhassen, H. (1982): Geschichte Jugoslawiens 1918–1980 Stuttgart. 218. old.; Bajza József (1932): Jugoszlávia. Budapest 3. old. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1921. évi népszámlálásra vonatkozóan a különféle szerzők némileg eltérő adatokat sorolnak fel. – Szintén itt jegyezzük meg, hogy Joseph Rothschild (1974): East Central Europe between Two World Wars. History of East Central Europe Volume IX. University of Washington Press, Seattle-London. Ebben a könyvben a 201-tól a 280. old.-ig terjedő részek foglalkoznak a két világháború közötti Jugoszláviával. A JATE Történeti Diákköre a Studium Füzetek 4. Kötetként „Jugoszlávia története a két világháború között” címmel kiadta ezt a részt. Hivatkozásainknál mindig a Studium Füzetek oldalszámát adjuk meg, az alábbi jelöléssel: Rothschild (1996).

Az etnikai megoszlást mutató 7. táblázatban rögtön feltűnik, hogy a szerbek és a horvátok együtt vannak feltüntetve. Ennek magyarázata az, hogy Belgrád – a „szerb-horvát nemzet” fikciójának megfelelően – a horvátokat egyszerűen „katolikus szerbeknek” tekintette. Sőt az 1921 évi népszámlálás során nem csupán a szerbeket és a horvátokat, hanem a crna-gorai-akat, a muzulmánokat, a macedón-szlávokat és a bolgárokat is ebbe a kategóriába sorolták be.⁸²

2. ábra: Jugoszlávia etnikai megoszlása 1931-ben

Forrás: Romsics (1998) 209. old.

A következtetések levonása előtt, mivel a Balkánon a vallás szorosan kötődik egy-egy nemzethez (horvátok-katolikusok, szerbek-keleti ortodoxok), érdemes szemügyre venni a jugoszláv állam vallási struktúráját is (lásd 8. táblázat).

8. táblázat: Jugoszlávia lakosságának vallási megoszlása 1921-ben

Vallás	Fő	%-os arány
Keleti ortodox	5 593 057	46,67%
Római katolikus	4 708 657	39,29%
Görög katolikus	40 338	0,38%
Muzulmán	1 345 271	11,21%
Lutheránusok és Kálvinisták	229 517	1,91%
Izraeliták	64 746	0,54%
Egyéb	3 325	0,03%
Összesen	11 984 911	100,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése⁸³

⁸² Lásd Bajza (1929) 4–5. old.

⁸³ A 8. táblázat megszerkesztéséhez ugyanazokat a forrásokat használtuk fel, melyeket a 7. táblázat megszerkesztéséhez, lásd ott.

A szerbek és a horvátok számát a vallási adatok felhasználásával számíthatjuk ki. Bajza József ezen adatokat felhasználó bonyolult számításai szerint 1921-ben 4 600 000 szerb (az összlakosság 38,2%-a) és 2 828 000 horvát élt (az összlakosság 23,2%-a) Jugoszláviában. Romsics Ignác a tíz évvel későbbi népszámlás – azaz az 1931. évi – adatait használva közel (lásd 2. ábra) hasonló százalékos eredményre jutott, nála a szerbek aránya 39,2% míg a horvátoké 23,4%.⁸⁴

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Jugoszlávia a Győri Róbert-féle kategorizálást használva (lásd jelen könyv 1. fejezetének 4.2.1.-es alfejezetét) egyértelműen többnemzetiségű állam. Ez a kijelentés még akkor is igaz, ha elfogadjuk a „háromtörzsű, háromnevű nemzet” fikcióját. Az 1931-es népszámlás adatait szerint az arányok az alábbiak szerint alakultak:

- szerbek 39,2%,
- horvátok 23,4%,
- szlovénok 8,1%.

Azaz a „háromtörzsű háromnevű” délszláv nemzet Jugoszlávia lakosságának 70,7%-át adta. Ha ehhez még hozzá számoljuk a montenegróiak 2,7%-át, az akkor is csak 73,4%. Ezzel szemben a kisebbségek aránya 26,6%.

Ráadásul a jugoszláv állam két világháború közötti története az is bebizonyította mind a „háromtörzsű háromnevű” délszláv nemzet, mind az ezt felváltó jugoszláv nemzet ideológiája (centrista, illetve Sándor-király-féle verzióban) csupán ideológiai fikció. Sem „háromtörzsű háromnevű” nemzet, sem jugoszláv nemzetek nem léteznek.

Ez az etnikai megosztás eleve kódolta az államot alkotó különféle nemzetek konfliktusait. Az éles etnikai küzdelem már 1918 decemberében megindult, amikor Horvátországban, Crna-Gorában és Macedóniában a köztársasági államformára és a nagyobb önállóságra törekvő lakosság megmozdulásait a belgrádi kormány katonai erővel verte le.⁸⁵

Azt, hogy a szerb politikai elit, hogyan próbálta az etnikai viszonyokból fakadó kihívást kezelni és ehhez milyen eszközöket használt a következő alfejezetekben mutatjuk be.

2.2. A modell második eleme: Az ideológiai mező

Az 1918-ban megszülető délszláv állam ideológiai megalapozása a 19. században történt meg. A 19. század második felében a délszlávok hét „állam”⁸⁶ keretei között éltek. Ezt a nagyfokú széttagoeltság szükségszerűen életre hívta a délszláv

⁸⁴ Romsics (1998) 209. old.

⁸⁵ Az 1918 őszen kirobbanó horvát-szerb ellentétéről lásd Lampe, R. John (1996): *Yugoslavia as a history*. Cambridge University Press. Cambridge. 108–111. old.; továbbá Sokcsevits Dénes et. al. (1994): *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyvkiadó. Budapest. 225. old

⁸⁶ A mondat ebben az esetben úgy érvényes, ha az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák felét (Lajtán túl, vagy másképpen Osztrák Császárság) és magyar felét (Lajtán innen vagy másképpen Magyar Királyság), továbbá Horvát-Szlavónországot és Bosznia-Hercegovinát egyaránt államnak tekintjük.

irredentát, azaz a délszláv területek egyesítésének igényét. A 19. század folyamán több központból (Belgrád, Újvidék, Zágráb etc.) indultak ki különféle délszláv irredenta mozgalmak.⁸⁷ Ezek közül különösen az illírizmus, és Josip Strossmayer-féle jugoszlávizmus tekinthető az 1918-ban megszülető jugoszláv állam ideológia előképeinek.

Véleményünk szerint a két világháború közötti időszakban a jugoszláv állam keretei között az alábbi öt ideológiai platform harcolt egymással:

- **A jugoszlávizmus föderalista verziója, azaz „háromtörzsű és háromnevű” nemzet ideológiája.**

Ez egy integrációs olyan ideológia volt, melynek lényege, hogy a délszláv állam ún. államalkotó nemzetei – szerbek, horvátok és szlovénok – egy nemzetet a „háromtörzsű és háromnevű” jugoszláv nemzetet alkotják. A nemzet „három törzse” egyenrangú, ebből következően a jugoszláv államot föderális alapon kell berendezni.

- **A jugoszlávizmus centralista verziója, azaz az szerb asszimilációs ideológia.**

Ez a „háromtörzsű és háromnevű” nemzet szerb értelmezése. Ennek lényege, hogy a három törzs nem egyenrangú, a „délszlávok Piemontja” szerepét betöltő törzset, azaz a szerbet illeti meg a vezető szerep. Sőt a másik két törzsnek, azaz a horvátoknak és szlovénoknak be kell olvadnia szerbségbe. Ebből következően a jugoszláv államot centralista alapon kell berendezni.

- **A jugoszlávizmus Sándor király-féle verziója**

Ez szintén egy integrációs ideológia volt, de alaptétele a „háromtörzsű és háromnevű” jugoszláv nemzet létének tagadása volt. Azaz létezik a jugoszláv nemzet, de az nem három részből (törzsből) áll, hanem egységes.

- **A nyílt nagyszerbizmus ideológiája**

A jugoszláv állam a szerbek állama, ennek megfelelően minden fontos mezőben (politika, gazdaság) elsősorban a szerbek érdekeinek érvényesülését kell törekedni.

- **A „nem szerb nemzetek” nemzeti nacionalizmusa**

A jugoszláv állam keretei között élő „nem szerb nemzetek” saját nacionalizmusa. Ezek közül a legnagyobb súlyra a horvát nacionalizmus tett szert, mely az önálló horvát állam megteremtését tűzte zászlajára.

⁸⁷ Gulyás László (1994/b): A horvát nacionalizmus és a történelmi Magyarország a XIX. század első felében. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből II. KAPU 1994/5. szám 69–71. old. – Gulyás László (1994/c): A szerbek és a magyar szabadságharc 1848–49. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből IV. KAPU 1994/8. szám 65–68. old.; Gulyás László (1994/d): A horvátok és a magyar szabadságharc 1848–49. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből III. KAPU 1994/6–7. szám 130–132. old.; Gulyás László (1994/e): A horvátok és a történelmi Magyarország 1849–1918. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből V. KAPU 1994/9. szám 63–66. old.; Gulyás László (2008/f): Horvátország történeti struktúráváltozásai kezdetektől napjainkig. Mediterrán Világ. 2008/7. szám 163–197. old. Gulyás László (2012/a) 200–207. old.

A fentebb röviden jellemzett öt ideológia végig jelent volt a két világháború között a jugoszláv államban, de természetesen nem egyenlő súllyal. Véleményünk szerint az első jugoszláv állam történetét négy szakaszra lehet osztani, és ezen négy szakaszon belül az alábbiak szerint alakult az ideológiai mező helyzete:

1. A provizórium időszaka (1918–1921)

Ez a szakasz a jugoszlávizmus föderalista verziójának és a jugoszlávizmus centralista verziójának a küzdelmét hozta. Ez a küzdelem a vidovdáni alkotmány megszavazásával a centralista szerbek javára dőlt el.

2. A centralizáció első korszaka, azaz a parlamenti centralizáció (1921–1929)

Ebben a szakaszban az ideológiai mezőben a jugoszlávizmus centralista változata volt a meghatározó.

3. A centralizáció második korszaka, azaz királyi diktatúra (1929–1939)

Sándor király mind a jugoszlávizmus föderalista, mind a jugoszlávizmus centralista verzióját elvetette, és helyette az egységes jugoszláv nemzet ideológiáját vezette be. Arra törekedett, hogy intézkedéseivel a három délszláv nemzetből egységes jugoszláv nemzetet alakítson ki (mint ahogy a 19. században a poroszok, bajorok és szászok német nemzetté váltak). A három államalkotó nemzetből csupán a szerbek támogatták a Sándor király-féle jugoszláv eszmét (ennek okait lásd azon lentebbi soroknál, ahol a nagyszerbizmus ideológiájának bűvópatak jellegéről fogunk írni). A másik kettő államalkotó nemzet – a szlovének és a horvátok – az 1930-as években az idő előre haladtával egyre nagyobb ellenkezéssel álltak hozzá a jugoszláv eszméhez. A horvát és szlovén politikai elit – tegyük hozzá, hogy nem alaptalanul – a jugoszláv eszmét a nagyszerb eszme megnyilvánulásaként tartotta számon. Ennek következtében az egységes jugoszláv nemzet ideológiája fikció maradt. A jugoszláv állam délszláv nemzetei (horvátok, szerbek és szlovének) már a nemzeti fejlődés olyan fokán álltak, hogy belőlük már nem lehetett egységes jugoszláv nemzetet formálni. Ezt jól mutatja, hogy miközben ezen időszakban a hivatalos ideológia a Sándor-féle jugoszlávizmus volt, föderalisták és a centralisták elkeseredett küzdelmet folytattak egymással, sőt a horvát politikai elit egy része (usztasák) eljutott az önálló horvát állam követeléséig.

4. A föderális kísérlet korszaka (1939–1941).

Az 1939-ben megkötött „Sporazummal” lehetőség nyílt egy szerb-horvát megbékélésre másrészt a föderális Jugoszlávia megteremtésére. Jól mutatja ezt, hogy a szlovének és a boszniai muzulmánok konkrét autonómia igényeket is megfogalmaztak. Mint azt tudjuk ez a föderációhoz vezető út első lépése. Nem tudjuk, hogy Belgrád hajlandó lett volna-e további lépésekre, hiszen a jugoszláv állam 1941 áprilisában belesodródott a második világháborúba és néhány hét alatt darabjaira hullott.

Az ideológia mező változásait bemutató fentebbi sorainkban nem ejtettünk szót a nagyszerbizmus ideológiájáról. Ez az eszme a két világháború közötti időszak alatt nem vált hivatalos ideológiává, de mintegy bűvópatakként folyamatosan jelen volt, sőt alapvetően meghatározta a szerb politikai elit különféle mezőkben megtett lépéseit.

Ennek következtében mind a centralizáció első korszakában (1921–1929), mind a centralizáció második korszakában (1929–1939) a belgrádi kormány cselekedetein keresztül komoly hatást fejtett ki a jugoszláv államra. A két világháború közötti Jugoszláviában a nagyszerb ideológiát magáévá tévő szerb elit mind a politikában, mind a gazdaságban képtelennek bizonyult arra, hogy a szerb nemzeti érdek helyett a jugoszláv állam koncepciójában gondolkodjon és cselekedjen. Így valójában a nagyszerb ideológia legtöbb eleme megvalósulhatott.

2.3. A modell harmadik eleme: Az oktatási-kulturális mező

A jugoszláv állam életének többi területéhez (ipar, mezőgazdaság, pénzügyek, etc.) hasonlóan az oktatás és a kultúra területén is óriási különbségeket rögzíthetünk az állam egyes régiói között 1918-ban. Az oktatás területén fennálló regionális különbségeket jól mutatja az analfabéta lakosság területi megoszlása (lásd 9. táblázat).

Az állam sikeres működése érdekében az oktatási mezőben az egységes délszláv (jugoszláv) oktatási rendszer kiépítésével Belgrádnak két kihívásra kellett volna választ adnia:

- Csökkenteni kell az egyes régiók közötti műveltségbeli különbségeket.
- A tananyagon keresztül erősíteni kell az államalkotó délszláv nemzeteket kohézióját, melynek el kell vezetnie az egységes nemzeti tudat kialakításához.

Belgrád már 1918 decemberében hozzáfogott a jugoszláv állam oktatásügyének megszervezéséhez, ennek jegyében a kormány egyik első tárcájaként felállította az oktatási minisztériumot. Az oktatás megszervezésével és tartalmával kapcsolatban (akárcsak jugoszláv állam életének egyéb mezőiben) két koncepció, azaz a centralista (unitarista) és a föderalista feszült egymásnak. Nézzük meg, hogy a három államalkotó délszláv nemzet hogyan gondolkodott.

9. táblázat: Az analfabéta lakosság aránya a jugoszláv állam egyes régióiban

Régió (tartomány)	Rothschild adatai az 1921-es évre vonatkozóan	Illés adatai az 1930-as évre vonatkozóan
	Írástudatlanság aránya %	Írástudatlanság aránya(%)
Szlovénia	8,8%	7,0%
Vajdaság	23,2%	Nincs adat
Horvátország	32,3%	30,2%
Dalmácia	49,5%	Nincs adat
Szerbia	65,4%	40,0%
Montenegró	67,0%	Nincs adat
Bosznia-Hercegovina	80,5%	70,0%
Macedónia	83,8%	Nincs adat
Jugoszláv átlag	51,5%	Nincs adat

Forrás: A szerző saját szerkesztése⁸⁸

⁸⁸ A táblázat megszerkesztéséhez „Rónai András (1945): Közép-Európa Atlasza”-nak adatait használtuk fel.

A centralista (unitarista) koncepció alapvetően a szerbek elképzelése volt (bár az oktatáspolitikai területén a szlovén politikai elit egy része, a szlovén liberálisok ezen koncepció mögé sorakoztak fel).⁸⁹ Belgrád úgy gondolta, hogy a „három törzssű háromnevű” nemzet politikai egységének kifejezése a közös állam létrehozásával és annak elnevezésével (SZHSZ Királyság) már megtörtént, ezért az oktatási mezőben most a különbségek eltüntetése (a három délszláv nemzet között húzóódó kulturális gátak lebontása) vált aktuálissá. Ennek eszköze pedig az állam által fenntartott egységes iskolarendszer bevezetése. A koncepció további fontos eleme volt, hogy az oktatásügy területén fontos szerepet betöltő Svetozár Pribićević (az egymást követő jugoszláv kormányokban összesen kilencszer volt oktatási miniszter, bár ennek őszidőtartama összesen 2,5 év volt) kifejezetten antiklerikalista volt, azaz ki akarta szorítani az egyházat az oktatás területéről.

A föderalista koncepciót alapvetően a horvátok képviselték (illetve a szlovén politika elit katolikus része).⁹⁰ Ezen nézet élharcosa a Horvát Parasztpárt volt, amely arra az álláspontra helyezkedett, hogy az államilag fenntartott egységes iskola megőri a horvát kultúra lényegét.⁹¹ Ezért az oktatásügyet meg kell hagyni tartományi hatáskörben, illetve a katolikus egyháznak komoly szerepet kell játszania az oktatásban. A szlovén katolikusok ugyanígy gondolkodtak a szlovén oktatásügyről.

A két koncepció vitájában (mint a többi területen is, ahol a centralisták és föderalisták egymásnak feszültek) a vidovdáni alkotmány mondta ki a döntő szót. Előírása szerint az oktatásnak egész országban azonos körülmények között kell folynia, azaz győzött az egységesítő tendencia.

De a vidovdáni alkotmány elfogadása után még 8 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Belgrád valóban egységesíteni tudja az oktatásügyet. Valójában csak a királyi diktatúra 1929-ben történő bevezetése után születtek meg azok a törvények, melyek ehhez a célhoz megadták a szükséges eszközöket. Röviden tekintsük át őket:⁹²

- **1929. december 5-i. népiskolai törvény**

Az oktatás ingyenes, kötelező (nyolc éves iskolakötelezettség) és egységes az egész országban. Célja, hogy a nemzeti és állami egység szellemében nevelje a gyermekeket. Az oktatás nyelve az államnyelve, azaz a „szerb-horvát-szlovén nyelv”.⁹³

- **1929. december 5-i középiskolai törvény**

Feladatuk, hogy általános nemzeti (értsd jugoszláv) szellemben neveljék a tanulókat.

⁸⁹ Bíró (2010): A jugoszláv állam 1918–1939. História Könyvtár. Monográfiák. MTA Történelemtudományi Intézet. Budapest. 266–267. old.

⁹⁰ Bíró (2010) 267–268. old.

⁹¹ Működéséről lásd Goldstein, Ivo (1999): Croatia. A History. Hurts and Company. London. 116–121. old.

⁹² Bíró (2010) 272–273. old.

⁹³ Bizonyos esetekben engedélyezte, hogy a kisebbségek (pl. magyarok) saját nyelvükön tanulhassanak. Ennek részleteiről a vajdasági magyar kisebbség vonatkozásában lásd jelen könyv 3. fejezetének 2.4.-es alfejezetét.

- **1929. szeptember 27-i tanítóképző törvény**

Feladatuk, hogy nemzeti szempontból tudatos tanítókat képezzenek, akik munkájuk során nem fognak a nemzeti egység (értsd jugoszláv eszme) gondolatával ellentétes szellemben nevelni

- **1930. június 28-i polgári iskolákról szóló törvény**

- **1930. június 28-i egyetemi törvény**

Feladatuk a tudomány művelése és a jugoszláv kultúra kialakítása.

Mint a fenti rövid ismertetésből is látható az oktatási törvények ideológiai tartalma megegyezik, a legfontosabb cél a jugoszláv ideológia jegyében az oktatás egységesítése. Itt kell visszautalnunk jelen könyv 2. fejezetének 2.2.-es alfejezetéhez, amelyben bemutattuk, hogy a két világháború közötti jugoszlávizmus különféle verziói miben különböztek egymástól és éppen melyik küzdötte fel magát a hivatalos ideológia szintjére. A fentebb röviden bemutatott törvények egyértelműen a jugoszlávizmus Sándor király féle verziójának a megvalósítását szolgálták.

Sándor király halála után (1934, Marseilles) ha alacsonyabb intenzitással is, az oktatásügy területén továbbra is a jugoszláv eszme képezte a hivatalos ideológiát. A hivatalos program szerint az iskolai nevelés és a tömegek felvilágosítása által a nemzet magasabb műveltségi szintre fog emelkedni, és így fokozatosan kialakul az összenemzeti jugoszláv kultúra. A haza (értsd jugoszláv állam) és a Karagyorgyevics-ház szeretete, valamint nemzet egységének és az ország (értsd Jugoszlávia) oszthatatlansága képezi ezen jugoszláv kultúra alapját.

Mint azt már korábban bemutattuk, a másik két államalkotó délszláv nemzet – a szlovének és a horvátok – az 1930-as években az idő előre haladtával egyre nagyobb ellenkezéssel álltak hozzá a jugoszláv eszméhez.⁹⁴ A horvát és szlovén politikai elit – tegyük hozzá, hogy nem alaptalanul – a jugoszláv eszmét a nagyszerb eszme megnyilvánulásaként tartotta számon. Ez az álláspont az egységes jugoszláv oktatásügy és az összjugoszláv kultúra megteremtését is megghiúsította. Belgrád ezen mezőben történő vereségét jól mutatja, hogy a Sporazum megkötése után⁹⁵ létrejövő autonóm Horvát Bánság területén az oktatás megszervezése, valamennyi iskola felügyelete a Zágrábban ekkor felálló bánsági oktatási minisztérium hatáskörébe került. Ezzel viszont az egész jugoszláv államra kiterjedő egységes iskolapolitika megszűnt.⁹⁶ A szerb nemzetállam-építési kísérlet ebben a mezőben is egyértelmű kudarccal zárult.

2.4. A modell negyedik eleme: A politikai mező

A jugoszláv állam etnikai viszonyainak bemutatásánál láthattuk, hogy a jugoszláv állam legsúlyosabb születési hiányossága az volt, hogy nem nemzetállamként, hanem több nemzetiségű államként jött létre. Etnikai heterogenitását jól mutatja,

⁹⁴ A horvát fejleményeket lásd. Sokcsevits Dénes (2011): Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Mundus Novus. Budapest. 494–498. old.

⁹⁵ A részleteket lásd Juhász József (2010): Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában. Gondolat Kiadó. Budapest. 102–103. old.

⁹⁶ Bíró (2010) 276. old.

hogy a legnagyobb lélekszámú nemzet, a szerbek aránya mindössze 38–39%-os volt. Ezért a jugoszláv állam belpolitikai életét már születésétől kezdve alapvetően a etnikai/nemzeti ellentétek határozták meg.

Véleményünk szerint az etnikai viszonyokból következő államépítési kihívásokra adott szerb válaszok alapján az első jugoszláv állam történetét az alábbi négy korszakra oszthatjuk:

1. A provizórium időszaka (1918–1921).
2. A centralizáció első korszaka, azaz a parlamenti centralizáció (1921–1929).
3. A centralizáció második korszaka, azaz királyi diktatúra (1929–1939).
4. A föderális kísérlet korszaka (1939–1941).

A következő alfejezetekben tekintsük át ezen korszakok folyamatait és jellemzőit.

2.4.1. A provizórium időszaka (1918. december 1.–1921. június 28.).

A provizórium időszakában azzal kezdődött, hogy Sándor király 1919 januári rendeletével az államot nyolc tartományra osztotta (Szerbia, Crna-Gora, Vajdaság, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Horvátország és Szlovénia). Ezt a tartományi rendszer az államot alkotó nemzetek közötti egyfajta együttműködés (illetve a gazdasági mezőben a régiók közötti együttműködés) előtt nyithatta volna meg az utat. Ez a fejlődési út azonban csak akkor lett volna járható, ha sikerült volna az alkotmányban rögzíteni.

Az alkotmány megalkotásakor az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek el kellett döntenie, hogy Jugoszlávia egységes irányítású – azaz unitarista – vagy föderatív állam legyen-e. A probléma az alábbi két kérdés formájában merült fel:⁹⁷

1. Vajon az alapvető kulturális és történelmi, gazdasági és egyéb eltérések az állam egyes régiói között szükségképpen föderációs politikai rendszerhez vezetnek-e vagy e regionális különbségek kezelése inkább központi irányítást igényel.
2. A regionális különbségek mélyen gyökereznek-e, vagy csupán egy idegen uralmak –Habsburgok, törökök – felszínes maradványai?

A kibontakozó vitában a szerbek az unitarista (centrista), míg a többi nemzet a föderalista megoldást támogatta. A szavazás során – a horvátok kivonultak – a szerb unitarista (centrista) álláspont győzedelmeskedett.⁹⁸ Így született meg 1921. június 28-án – azaz Szent Vid napján⁹⁹ – a centrista vidovdani alkotmány.¹⁰⁰

⁹⁷ Rothschild (1996) 20–23. old.

⁹⁸ A részletekről lásd Lampe (1996) 123–125. old.; Bajza (1929) 43–44. old.; Rothschild (1996) 20–30. old.

⁹⁹ 1389. június 28-a a rigómezei csata napja, ezen a napon a török seregek Murád szultán vezetésével legyőzték a szerbeket, de maga a szultán nem élvezhette sokáig győzelmének örömét, mert a csata után egy Vid nevű szerb vitéz leszúrta.

¹⁰⁰ Szövegét közli Sajti Enikő szerk. (1989): Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör. Szeged. 48. Dokumentum 122–140. old.

Az vidovdani alkotmány alapján 1922. április 28-i megszavazták az ország közigazgatását újraszabályozó törvény, mely a centrista politikát erősítette. Jugoszláviát 33 körzetre (megyére) osztották, melyeket a király által kinevezett főhivatalnokok (az ún. főispánok) irányították, akik – bár bizonyos hatalmat az alsóbb közigazgatási szintek is kaptak – szorosan a kezükben tartották az igazi döntéseket. Az 1918 és 1921 között fennálló tartományok átszervezését mutatjuk be a 10. táblázatban és a 3. térképen.

A történelmi tartományok eltörlésével – lásd Horvátországot négy, Dalmáciát kettő, Szlovéniát szintén kettő körzetre (megyére) osztották – a szerb politikai elit a föderalizmusnak, illetve a regionalizmusnak a lehetőségét kívánta kizárni.

Érdekes körülmény, hogy ennek érdekében még arra is hajlandó volt, hogy Ó-Szerbiát 11 megyére ossza fel.

10. táblázat: Tartományokból megye

Szerbia	Crna-Gora	Vajdaság	Macedónia	Bosznia-H.	Dalmácia	Horvátország	Szlovénia
12 megye ¹⁰¹	1 megye	3 megye	3 megye	6 megye	2 megye	4 megye	2 megye

Forrás: A szerző saját szerkesztése

3 térkép: Jugoszlávia közigazgatási beosztása 1922–1929, avagy a 33 körzet (megye)

Forrás: Bíró (2010) 332. old.

¹⁰¹ Valójában Ó-Szerbai területén 11 megyét hoztak létre, de 12. megyeként még ide kell számolnunk a Koszovóban felállított 1 megyét.

2.4.2. A centralizáció első korszaka (1921. június 28.–1929. január 6.)

A vidovdani alkotmányt tekintjük az államépítési kihívásokra adott első szerb válasznak, ez határozta meg a szerb állam politikáját a centralizáció első korszakában (1921–1929). Ezen időszak lényege három törekvésben fogható meg:

1. Megteremtették és hangoztatták a „szerb-horvát-szlovén” politikai nemzet ideológiáját (más néven ez volt a háromtörzssű három nevű nemzet ideológiája).
2. Erőteljes közigazgatási centralizációt folytattak és így próbálták elejét venni mindenféle föderációs és autonómista törekvésnek (lásd a 33 körzet/megye felállítását).
3. A szerb politikai elit minden politikai, közigazgatási és katonai pozíciót elfoglalt, sőt a gazdasági erőforrások birtoklásában is megpróbált saját maga javára arányeltolódást elérni. A szerb dominanciát jól mutatják az alábbi példák:¹⁰²
 - 23 éves fennállása alatt a jugoszláv állam miniszterelnöke egy öthónapos periódustól eltekintve – a szlovén Ivan Korošec 1928 júliusától decembe-
rig – mindig szerb volt.
 - Szintén a szerbek töltötték be az 1918 és 1941 között működő 39 jugoszláv kormányban a kulcspozíciónak számító hadügy-, külügy- és belügy-miniszteri posztokat. Mindössze két kivételt rögzíthetünk: egyszer a horvát Ante Trumbić külügyminiszter, illetve szintén egyszer a szlovén Ivan Korošec belügyminiszter volt.
 - 1927-es adat szerint a jugoszláv hadsereg 165 tábornokából a horvátokat és a szlovénokat mindössze 2-2 tábornok reprezentálta. Összehasonlításképpen: Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének 357 tábornokából 1914-ben 57 tábornok (azaz 15%) volt horvát.¹⁰³

A szerb politikai elitnek sikerült a jugoszláv államot centralizálnia, de ezt a többi nemzet – „a nem szerbek” – nem fogadta el. Különösen kiéleződött a horvát–szerb szembenállás, mivel a horvátok – élükön Stepan Radić-csal – a jugoszláv állam föderalizálása és ezen belül a horvát területek autonómiájának kivívására törekedtek. Terjedelmi korlátaink miatt nincs lehetőségünk e küzdelem részleteit bemutatni, csupán két jellemzőre hívjuk fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a szerb–horvát küzdelem szinte megbénította az államot.¹⁰⁴ 1918 és 1929 között hét miniszterelnöke volt a kormánynak, akik összesen 23 kabinetet alakítottak, miközben egyetlen parlament se tudta kitölteni mandátumát.

Másrészt a két nemzet küzdelméből a mérleg nyelvét jelentő szlovének és boszniai muzulmánok igyekeztek a maguk számára némi előnyt kovácsolni – Belgrád nagyon sok esetben ezen nemzetek támogatásával tudta akaratát keresztül vinni –,

¹⁰² Az adatokat közli Jelavich (1996) 138–139. old.

¹⁰³ A Monarchia hadseregére vonatkozó adatot lásd Rothschild (1996) 103. old.

¹⁰⁴ A húszas években lezajló szerb–horvát küzdelemről lásd részletesen Lampe (1996). 126–160. old.; Bajza (1929) 45–57. old.; Vaska (1932) 44–74. old.; Rothschild (1996) 31–48. old.

míg az albánok, a magyarok, a németek és a macedónok az ún. nagypolitikában semmiféle szerepet nem tudtak játszani.

Az állami egység megteremtésének centralista (nagyszerb) modellje permanens politikai válságot és parlamenti instabilitást eredményezett. Ebben a helyzetben Sándor király az állam működőképességének fenntartása érdekében 1929. január 6-án diktatúrát vezetett be, melynek első lépéseként hatályon kívül helyezte a vidovdáni alkotmányt.¹⁰⁵

2.4.3. A centralizáció második korszaka (1929. január 6.–1939. augusztus 20.)

A királyi diktatúra bevezetését és kiépítését tekintjük az államépítési kihívásokra adott második szerb válasznak, ez határozta meg a szerb állam politikáját a centralizáció második korszakában (1929–1939). Sándor király arra törekedett, hogy megteremtse az egységes jugoszláv nemzetet.¹⁰⁶ A nemzeti unitarizmusra való törekvés jegyében három fontos lépést tett:

1. 1929. október 3-án királyi parancssal – átkeresztelte át az addig SZHSZ Királyság elnevezésű államot Jugoszláv Királyságra.
2. A „három törzsű, három nevű” ideológiát felváltotta az integráns jugoszláv ideológia (erről bővebben lásd jelen fejezet 2.2.-es alfejezetét).
3. Közigazgatási reformot hajtott végre, kilenc ún. bánságot állított fel, emellett Belgrád, mint főváros, egy különálló, tízedik közigazgatási egység lett (lásd a 4. térképet).

4. térkép: A jugoszláv bánságok 1929-ben

Forrás: Sokcsevits Dénes et. al. (1993) 231. oldal.

¹⁰⁵ Sándor király kiáltványának szövegét lásd Sajti (1989) 65. számú Dokumentum 179–180. old.

¹⁰⁶ Sándor királyról és politikájáról lásd Lampe (1996) 160–173. old., Vaska (1932) 75–95. old.; Rothschild (1996) 48–58. old.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Sándor király törekvései nem az ország föderatív átalakítására, hanem az egységes jugoszláv nemzet megteremtésére irányulnak. A közigazgatási reform esetében, azaz a bánóságok kialakítása során ez törekvés az alábbiakban fogható meg:

- A bánóságok határait úgy húzták meg, hogy feldarabolták a hagyományos történelmi egységeket és még az elnevezéseikben is kerülték a korábbi tartományneveket (zömében folyókról nevezték el őket). Ezzel is demonstrálták, hogy nem kívánnak visszanyúlni a történelmi tartományokhoz és határokhoz.
- A határok mesterséges kialakítása következtében a kilenc bánásgból hatban szerb (Vrbas, Duna, Drina, Zeta, Morava, Vardar), kettőben horvát (Száva, Tengermellék) és egyben szlovén (Dráva) többség alakult ki. Muzulmán és macedón többség egyik bánágban sem jött létre.

Sándor király törekvéseit a horvátok mereven elutasították, 1932. november 7-én az ún. zágrábi pontokban élesen elítélték a fennálló rendszert és hitet tettek a föderáció és a horvát autonómia mellett.¹⁰⁷ Bár Sándor királyt 1934. október 9-én horvát usztasák Marseille-ben megölték,¹⁰⁸ utóda némileg felpuhított formában továbbvitte ezt a politikai vonalat.

Ennek megfelelően a harmincas években változatlan intenzitással folyt a föderalisták/autonomista tömörülés és a centristák küzdelme.¹⁰⁹ Sőt a horvát politikai elit egy része – a Pavelić által vezetett usztasák – az autonómia helyett a független Horvátország megteremtését tűzte zászlajára.¹¹⁰

2.4.4. A föderális kísérlet korszaka (1939. augusztus 20.–1941. április 6.).

2.4.4.1. A Sporazum közvetlen politikai előzményei

Az 1930-as évek második felében változatlan intenzitással folyt a föderalista/autonomista tömörülés és a centristák küzdelme a jugoszláv államon belül.¹¹¹ Ezzel párhuzamosan a nemzetközi helyzet – különösen Köztes-Európában – Jugoszláviára nézve kedvezőtlenül változott meg. A térségben vezető szerepre törő két nagyhatalom, Németország és Olaszország hozzáfogott Köztes-Európa térképének átrajzolásához, ennek jegyében az alábbi fontos változások történtek:¹¹²

¹⁰⁷ A zágrábi pontokat lásd Sajti (1988) 70. számú Dokumentum 187–189. old.

¹⁰⁸ A merényletről lásd Ormos Mária kismonográfiáját, Ormos Mária (1974): Merénylet Marseille-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.

¹⁰⁹ A harmincas években lezajló szerb–horvát küzdelemről lásd Lampe (1996) 174–194. old.; Juhász (1999) 65–68. old.; Rothschild (1996) 58–88. old.

¹¹⁰ Pavelić-ről és az usztasáról Ladislav Hory-Marius Borszat (1964): Der Kroatische ustasha staat 1941–1945. Stuttgart.

¹¹¹ Erről bővebben lásd Goldstein (1999): 120–120. old.; Jelavich, Barbara (1996): A Balkán története II. 20. század. Osiris Kiadó. Budapest. 137–142. old.; Lampe (1996) 172–173. old.

¹¹² Ormos Mária–Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtérén. Osiris Kiadó. Budapest. 387–399. old.; Herczegh Géza (1999): A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest. 235–270. old.

- 1938 márciusában bekövetkezett az Anschluss, Ausztria bekebelezésével Németország Jugoszlávia szomszédjává vált.
- 1938 szeptemberében a müncheni döntéssel, illetve néhány hónappal később az első bécsi döntéssel Csehszlovákiától területeket csatolnak el szomszédai (Németország, Lengyelország és Magyarország), majd a csehszlovák állam 1939 márciusában darabjaira hullott.
- 1939 áprilisában Olaszország megszállta Albániát.

Ezek a nemzetközi történések – különösen Csehszlovákia megcsonkítása, majd megszűnése – világossá tették a szerb politikai elit előtt, hogy a jugoszláv állam nem engedheti meg magának a nemzeti megosztottságot, mert azt a terjeszkedő németek és olaszok – ne feledjük, Mussolini az usztasák fő támogatója volt – kihasználják.¹¹³

Az 1938. évi választásokon két nagy politikai tömb, illetve ezek mellett egy kisebb politikai erő indult. Az egyik nagy tömb a Milan Stojadinović miniszterelnök által létrehozott, az addigi kormánypárt – a Jugoszláv Nemzeti Párt – helyére lépő Jugoszláv Radikális Közösség (JRZ) volt.¹¹⁴ A másik nagy tömb a horvát Vladimir Maček által összekovácsolt Egyesült Ellenzék, mely az alábbi szervezeteket tömörítette: Horvát Paraszt Párt (Maček), független demokraták (Adam Privicević), rezsimellenes radikálisok (Aca Stajonević), a szerb demokraták (Ljuba Davidović) és Szerb Agrárpárt (Jova Jovanović).¹¹⁵

A két nagy tömb mellett a választásokon indult még a Dmitrije Ljotić vezetésével kisebb szerb csoportokból 1931-ben létrehozott párt, mely ideológiájában erősen központosító és nagyszerb nacionalista volt.¹¹⁶

1938. december 11-én a választásokon a kormánypárt (JRZ) „vereséggel felérő győzelmet” aratott, ugyanis a leadott 3 039 041 szavazat az alábbi módon oszlott meg:¹¹⁷

11. táblázat: Az 1935 évi és az 1938 évi választások összehasonlítása

1935. évi választások			1938. évi választások		
Kormánypárti lista Jevtić listája	1 746 982 fő (62,2%)	303 mandátum	Kormánypárti lista Stojadinović-listára (JRZ)	1 643 738 fő (54,1%)	306 mandátum
Ellenzéki lista Maček-listája	1 076 345 fő (37,4%)	67 mandátum	Maček-lista Egyesült Ellenzék	1 364 524 fő (44,9%)	67 mandátum
Ljotić-listája	24 088 fő (0,8%)	0 mandátum	Ljotić-listára	30 734 fő (1,0%)	0 mandátum
Makszimović-listája	33 549 fő (1,2%)	0 mandátum	–	–	–
Leadott szavazatok száma	2 880 964 szavazat		Leadott szavazatok száma	3 039 041 szavazat	

Forrás: A szerző saját szerkesztése Rothschild:1996. adatai alapján

¹¹³ Juhász (1999) 64–65. old.

¹¹⁴ Lampe (1996) 174–177. old.

¹¹⁵ Fall Endre (1941): Jugoszlávia összeomlása. A Délvidék visszatérése. Magyar Revíziós Liga. Budapest. 123–124. old.

¹¹⁶ Juhász (1999) 64. old.

¹¹⁷ Rothschild (1996) 75. old.

Ha összehasonlítjuk az 1935. és az 1938 évi választások eredményét, láthatjuk, hogy kormánypárt támogatottsága jelentősen csökkent, ezért használtuk a „verességgel felérő győzelem” megfogalmazást. Stojadinović megpróbálta magát gyorsan túltenni a választások eredményén és 1938. december 21-én átalakította kormányát oly módon, hogy egyetlen egy szlovén és horvát politikus se kapott miniszteri posztot.

Ebben a szituációban lépett fel Pál herceg, aki a korábbi években kifejezetten a háttérben maradt. A történet megértéséhez tudnunk kell, hogy mivel a király kiskorú volt, a királyi jogkört a régenstanács látta el, élén Pál herceggel. A herceg a Csehszlovákiával szemben meghozott müncheni és komáromi döntésekből azt a következtetést vonta le, hogy egy több nemzetiségű államot az etnikai problémák megoldatlansága nemzetközileg is kiszolgáltatottá tesz. Azaz meg kell oldani Jugoszlávia etnikai problémáit, ha a jugoszláv állam nem akar Csehszlovákia sorsában osztozni.

A fenti megfontolásból titokban kapcsolatot keresett az Egyesült Ellenzék horvát vezetőjével, Maček-kel. A horvát politikus jelezte Pál herceg felé, hogy Stojadinović-csal nem tud megegyezni. Ráadásul Pál herceg maga is konfliktusba keveredett Stojadinović-csal, aki igyekezett a herceget lehetőleg továbbra is háttérbe szorítani.¹¹⁸ A Stojadinović vetélkedése Pál herceggel végül azzal zárult, hogy a herceg 1939. február 4-én lemondatta Stojadinović-ot a miniszterelnökségről.

Utódjául 1939. február 6.-án Dragiša Cvetković-ot – Stojadinović-kormány pénzügyminisztere – nevezte ki. A Cvetković-kormány legfontosabb feladata az Egyesült Ellenzék vezetőjével, Maček-kel történő megegyezés tető alá hozása volt. Maček viszont egyszerre három forgatókönyvben gondolkodott:¹¹⁹

1. Az Egyesült Ellenzék vezetőjeként küzdött azért, hogy egy demokratikus jugoszláv alkotmány szülessék meg.
2. A horvátok vezetőjeként – ne feledjük Ő volt a Horvát Parasztpárt elnöke – egy horvát–szerb megegyezés is elképzelhetőnek tartott.
3. Szintén horvát vezetőként titkos tárgyalásokat kezdett az olaszokkal egy független Horvátország létrehozása érdekében.¹²⁰

Mint látható a három fenti megoldás egymást kölcsönösen kizárja. Végül Maček a második forgatókönyv mellett kötelezte el magát és tárgyalásokba kezdett a Cvetković-kormánnyal a horvát–szerb kiegyezésről. Ez gyakorlatilag az első és harmadik forgatókönyv sutba dobását jelentette.

2.4.4.2. A Sporazum tartalma

A Cvetković–Maček tárgyalások eredményeképpen született meg 1939. augusztus 20-án – tehát a második világháború kitörése előtt 10 nappal – a „Sporazum”, azaz a szerb–horvát „Megegyezés”, melyet Pál régens herceg jóváhagyása után

¹¹⁸ Lampe (1999) 190. old.

¹¹⁹ Vladko Macek (1957): *Int he struggle of freedom*. Robert Speller and Son. New York. 187. old.; 189–190. old.

¹²⁰ Galeazzo Ciano (1946): *The Ciano diaries*. Doubleday and Co. New York. 48. old.; 50. old.; 87. old.; 91. old.

augusztus 26-án hoztak nyilvánosságra. Ezen a napon a Horvát Parasztpárt által delegált öt politikus, élén Maček-kel – aki miniszterelnök-helyettesi posztot kapott – belépett a Cvetković-kormányba. Szintén ezen a napon feloszlatták a jugoszláv parlamentet, hogy ezzel lehetőséget teremtsenek új választások kiírására. Bár itt jegyezzük meg, hogy ezeket a választásokat soha nem tartották meg. Két nappal később a király Dr. Ivan Šubašić-ot horvát bánná nevezte ki. A nyilvánosságra hozott Sporazum az alábbi főbb pontokat tartalmazta:¹²¹

- Felállítják a Horvát Bánságot, melynek területe az alábbi területekre terjed ki: Szávai Bánság és a Tengermelléki Bánság teljes területe, továbbá a Dunai Bánságból Ilok és Síd vidéke, a Drinai Bánságból északon Brcko környéke, míg nyugaton Travnik és Fojnica vidéke, a Verbasi Bánságból Gradacac környéke, és végül a Zetai Bánságból a Dubrovnik-i dalmát tengerpart.
- A Horvát Bánság autonómiát kap, melynek keretében:
 - ❖ saját törvényhozó hatalmat, azaz nemzetgyűlést (szábor) állíthat fel.
 - ❖ a bánság élére a végrehajtó hatalom vezetőjeként horvát bán kerül.
 - ❖ számos ügyben (mezőgazdaság, kereskedelem, ipar, erdészet, bányászat, szociálpolitika, közegészségügy, oktatás és belső igazgatás) saját területén önállóan járhat el.
- A külügy, a külkereskedelem, a hadügy, a posta- és szállítási ügyek valamint a pénz- és vámközösség továbbra is a központi, belgrádi kormány hatáskörében marad.

Juhász József úgy értékeli a Sporazumot, hogy a jugoszláv államon belül egy kvázi trialista berendezkedést alakított ki. A trialista jelzõt az indokolja, hogy a Sporazum megkötése után gyakorlatilag a jugoszláv állam három nagy részből állt, úgymint:

1. A belgrádi irányítás alatt maradt bánságok (Dunai, Vrbasi, Drinai, Zetai, Moravai, Vardari).
2. Az autonóm Horvát Bánság.
3. A külön kezelt szlovénlakta Drávai Bánság.¹²²

Nézzük meg, hogy konkrétan hogyan történt meg az autonóm Horvát Bánság felállítása, és ez milyen következménnyel járt a jugoszláv állam egészére nézve.

2.4.4.3. A Sporazum további sorsa

A Sporazum életre hívta az autonóm Horvát Bánságot, melynek területe (lásd 5. térkép) és népessége Jugoszlávia lakosságának 30%-át adta.¹²³ A Horvát Bánság felölelte a horvát etnikai területek túlnyomó többségét, de 4,4 milliós lakosságán belül 800 ezer szerb és 200 ezer muzulmán is élt.

¹²¹ A Sporazum teljes szövegét közli Sajti (1989) 93. számú Dokumentum 240–242. old.

¹²² A szlovének első Jugoszlávián belüli helyzetéről lásd Sokcevits et al. (1994) 247–261. old.

¹²³ Kocsis Károly (1993): Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest. 17–18. old.

A Sporazum megkötése magában hordozta annak a lehetőségét, hogy egy tartós horvát–szerb megbékélés alakuljon ki.¹²⁴ Ezen megbékélés ellen azonban mind a horvát, mind a szerb oldalról komoly erők sorakoztak fel. Azok a szerbek – mint fentebb láthattuk, létszámuk 800 ezer fő –, akik a megegyezés következtében hirtelen a Horvát Bánság területén találták magukat kijelentették, hogy nem akarnak élni „*egy új államban, mely az országon belül alakult*.”¹²⁵ Ezek a szerb csoportok polgári és politikai jogokat, sőt autonómiát kezdtek el követelni a Horvát Bánságon belül. A felbomló Egyesült Ellenzék szerb pártjai – a radikálisok és a demokraták –, rögtön felkarolták ezen kívánságokat. Ez korántsem meglepő, hiszen a korábban bemutatott ún. első forgatókönyv Maček általi elvetése azt jelentette, hogy Maček cserbenhagyta az Egyesült Ellenzéket és annak szerb tagjait a demokratikus jugoszláv alkotmányért folyó küzdelemben.

A radikális horvátok számára a Sporazum által biztosított autonómia kevés volt, úgy érezték, hogy Maček és a Horvát Parasztpárt elárulta őket. Ezért széles paraszti tömegek fordultak el Mačektól és pártjától. Sőt Fall Endre megfogalmazása szerint „Maček-et a horvát nép árulójának tartották.”¹²⁶

Ezzel szemben Pavelić és az általa vezetett usztasák, akik a független Horvátország megteremtését tűzték zászlajukra,¹²⁷ egyre nagyobb népszerűségekre tettek szert. Sok usztasa aktivista arra használta fel a Sporazumot, hogy itáliai száműzetéséből hazatérjen és felforgató tevékenységet folytasson a jugoszláv állam és Maček ellen.¹²⁸

Mindezek következtében az usztasák egyre jelentősebb súlyra tettek szert a Horvát Bánságon belül. Ez mutatkozott meg a 1940. május 19-i helyhatósági választásokon, ahol az usztasák jól szerepeltek.

A Sporazum gyakorlatba történő átültetése során Belgrád keményen ragaszkodott saját álláspontjához. Jól mutatja ezt a horvát bán intézménye körül kialakult vita. A horvátok úgy értelmezték a Sporazum-ot, hogy a bán nem tartozik felelősséggel a belgrádi központi kormánynak, csak a királynak. A szerbek ezzel szemben kijelentették, hogy nem tudják elfogadni ezt a horvát érvelést, mert ez a jugoszláv állam széthullásához vezet. Belgrád értelmezése szerint a bán nemcsak a királynak, hanem a központi belgrádi kormánynak is felelősséggel tartozik. A szerbek az ehhez hasonló vitákban mindig azt hangsúlyozták, hogy a Sporazum és az abban foglalt autonómia nem elbocsátólevél, azaz a horvátoknak továbbra is kötelességeik vannak a jugoszláv állammal szemben.

Zágrábban Belgrád magatartását, úgy értékelték, hogy bár a Sporazum-mal a szerbek látszólag megadták az autonómiát valójában a gyakorlati megvalósítás során igyekeznek azt minimalizálni, jelképe ssé tenni.

¹²⁴ Gulyás László (2009/f): A Sporazum, avagy föderalista kísérlet a királyi Jugoszláviában 1939–1941.

¹²⁵ Heka (2005) 186. old.

¹²⁶ Fall (1941) 127. old.

¹²⁷ Erről lásd bővebben Ladislav Hory-Marius Borszat (1964): Der Kroatische ustasha staat 1941–1945. Stuttgart.

¹²⁸ Rothschild (1996) 80. old.

5. térkép: A Horvát Bánság (1939) területe

Forrás: Pándi Lajos (szerk.): Köztes-Európa 1763–1993. Osiris Századvég. Budapest. 393. old.

A fenti zágrábi és belgrádi érvelésekben igen sok igazság volt, hiszen mindkét fél igyekezett úgy értelmezni a Sporazum-ot, hogy azzal saját törekvéseit támassza alá, így a tényleges megvalósítás során nem tudott igazi szerb-horvát összhang kialakulni.

A fentebb bemutatott szerb és horvát csoportok mellett a Jugoszláviát alkotó többi nemzet és etnikai csoport is elégedetlen volt a Sporazum-mal, hiszen az csak a horvátoknak adott autonómiát. A szlovének a Sporazum kihirdetése után rögtön – még augusztusban – a horváthoz hasonló autonómiát követeltek.¹²⁹

Őket a muzulmánok követték, vezetőjük Kulenovic 1939. november 6-án a jugoszláv sajtó képviselői előtt kifejtette azt a követelést, hogy létre kell hozni külön közigazgatási egységként a Bosznia-Hercegovina Bánságot. A Bosznia-Hercegovina Bánság felállítására vonatkozó muzulmán követelés a horvát–szerb viszony további kiéleződését is magával hozta. Ugyanis ez a bánság egy muzulmán bánság lett volna, ami azt jelenti, hogy a horvátok rögtön a saját Horvát Bánságukhoz akarták csatolni Bosznia-Hercegovina azon részét, ahol horvátok éltek. Ezen horvát területi gyarapodásra vonatkozó igény viszont kiváltotta azt a szerb félelmet, hogy a jugoszláv államon belül a horvátok túlsúlyra tesznek szert.

Ráadásul a crna-gora-iak, az albánok és a macedónok is többé-kevésbé hasonló autonómia-igényeket fogalmaztak meg. Ezzel szemben Belgrád maximum a trializmusig volt hajlandó elmenni, azaz a még általa elfogadható engedmény egy

¹²⁹ Sokcsevits et al (1994) 258. old.

szerb–horvát–szlovén trializmus volt.¹³⁰ Bár itt kell megjegyezni, hogy a Horvát Bánsághoz került 800 ezer szerb miatt, Belgrád szorgalmazta a horvát határok belső korrekcióját.¹³¹

2.4.4.4. A „Sporazum” értékelése

Kijelenthetjük, hogy a „Sporazum” nagyon hasonlított a Zágráb és Budapest viszonyát rendező 1868-as horvát–magyar kiegyezéshez, de némileg annál nagyobb autonómiát adott a horvátoknak. A „Sporazummal” teljesültek a horvát autonómia törekvések, és így lehetőség nyílt egyrészt egy szerb–horvát megbékélésre másrészt a föderális Jugoszlávia megteremtésére. Hiszen a „Sporazum” megkötése precedenst teremtett a jugoszláv állam többi nemzete számára is. Mint láttuk a szlovének és a boszniai muzulmánok konkrét autonómia igényeket is megfogalmaztak. Ezek az autonómia-igények a jugoszláv állam további reformjára irányultak, gyakorlatilag a jugoszláv állam átalakult volna etnikai alapon létrejövő bánságokká (szlovén, horvát, szerb, muzulmán etc. bánságok). Véleményünk szerint, ha Belgrád engedett volna ezen további követeléseknek, az egyértelműen az ország föderalizálását jelentette volna.

De az idő rövideje – gondolunk itt arra, hogy a jugoszláv állam 1941 áprilisában belesodródott a második világháborúba és néhány hét alatt darabjaira hullott – nem tette lehetővé a kísérlet teljes kifizetését.

2.5. A modell ötödik eleme: A gazdasági mező

2.5.1. A gazdasági élet kiinduló feltételei és az ebből fakadó kihívások

A jugoszláv állam eltérő gazdasági fejlettségű régiókból alakult meg 1918-ban. Ezek a régiók gazdasági szempontból óriási különbségeket mutattak.¹³² A régióknak különböző volt a gazdasági és a jogi rendje, kereskedelmi kapcsolatrendszere és orientációja, a vasúti szabványai. Jól mutatja ezt a sokszínűséget, hogy az új állam négyféle pénznemet és hat különféle adórendszert örökölt.¹³³

Viszont azt egyértelműen kijelenthetjük, hogy jugoszláv állam kimondottan agrárország volt, az agrárnépesség aránya még a legfejlettebb Szlovéniában is meghaladta az 50%-ot.

¹³⁰ Juhász (1999) 67–68. old.

¹³¹ Uo.

¹³² A két világháború közötti Jugoszlávia gazdasági életéről lásd Lampe, John R-Marvin J. Jackson (1976): *Balkan economic history. 1505–1950*. Cambridge University Press. Cambridge; Berend T. Iván-Ránki György (1976): *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 274–275. old., 320–32. old., 356–357. old., 421–423. old., 441–443. old., továbbá Rothschild (1996) 88–101. old.

¹³³ Juhász (1999) 43. old.

**12. táblázat: Az agrárnépesség aránya
a jugoszláv állam egyes területein**

Ország	Agrárnépesség aránya (%)
Szlovénia	58,0
Horvátország	75,0
Szerbia és Montenegró	75,0
Bosznia-Hercegovina	83,0
Macedónia	77,0

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹³⁴

A monokultúrás mezőgazdaság mellett Jugoszlávia jelentős mennyiségű ásvány-kinccsel is rendelkezett. Erre épül majd a bányászat, melynek jelentőségét jól mutatja, hogy 1939-re Európában – a Szovjetuniót nem számítva – Jugoszlávia első volt ólom- és antimontermelésben, második vörösréz és króm, harmadik ezüst és magnézium, negyedik bauxit, lignit és cinktermelésben.¹³⁵

A fentebb bemutatott egyoldalú gazdasági örökség – monokultúrás mezőgazdaság és az iparon belül a kitermelő ágazat dominanciája – képezte a jugoszláv állam gazdasági életének a kiinduló feltételeit. Ennek következtében a gazdasági mezőben a Jugoszlávia előtt álló legfontosabb kihívás az egységes nemzetgazdaság létrehozása volt!

Az új állam keretei közé került régiók 1918 előtt nem álltak egymással szoros gazdasági kapcsolatban, ebből következően gazdasági tradícióik és fejlettségük jelentős mértékben különbözött. Jugoszlávia régióit – Vaska Géza felosztását kiindulási pontként felhasználva – a gazdaság fejlettsége szempontjából két csoportba sorolhatjuk, úgymint közép-európai, illetve balkáni:¹³⁶

- **A közép-európai régiók (más néven a fejlett észak)**

Ebbe a csoportba az alábbi négy régió tartozott: Szlovénia, Horvátország, Dalmácia, és Vajdaság. Közülük kiemelkedett Szlovénia, amely az új állam legfejlettebb, legiparosodottabb része volt. Jól mutatja ezt, hogy bár Szlovénia területe a jugoszláv állam területének alig több mint 6%-át, lakossága pedig az összlakosság 8%-át tette ki, az összes fontos iparág termeléséből ezeknél az arányoknál jóval magasabb mértékben részesedett. A papíriparból 43%-os, míg a textil és fémiparból 38–38%-os részesedése volt.²⁹

- **A balkáni régiók:**

Ebbe a csoportba az alábbi négy régió tartozott: Ószerbia (azaz a Vajdaság nélküli Szerbia) Montenegró, Macedónia, Bosznia-Hercegovina.

Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a volt magyar és osztrák területek – kivéve Bosznia-Hercegovinát – alkották az új állam fejlett régióit, más néven ez

¹³⁴ A táblázat megszerkesztéséhez Rónai András (1945): Közép-Európa Atlaszának adatait használtuk fel.

¹³⁵ Rothschild (1996) 88. old.

¹³⁶ Vaska Géza (1932): Jugoszlávia. Budapest. 12. old.

volt a „fejlett észak”. Míg az összes többi régió fejletlennek, elmaradottnak volt minősíthető. más néven ez volt a „fejletlen dél”.

Vaska Géza szerint: „Jugoszlávia kultúrnívóját – értsd fejlettségét (G. L.) – a háború után nyert területeinek köszönheti.”¹³⁷ Horvátország például egyedül több elemi iskolával csatlakozott, mint amennyi egész Szerbiában volt.”¹³⁸ Véleményünk szerint a belgrádi politikai elit előtt az egységes nemzetgazdaság megteremtésére kétféle megközelítési mód kínálkozott:

- **Össz-jugoszláv érdekeket szolgáló gazdaságpolitika**

Az eltérő adottságú régiók gazdasági életét oly módon összehangolni, hogy működésük össz-jugoszláv érdeket szolgáljon. Azaz minden régió úgy érezze, hogy számára megéri a jugoszláv állam részeként működtetni gazdaságát, mert az számos előnnyel jár rá nézve.

- **A szerb nemzeti érdeket szolgáló gazdaságpolitika**

A nemzetgazdaság működtetésében – akárcsak a politikai mezőben – a szerb nemzeti érdekeket előtérbe helyezni, a többi régió rovására.

Mint az a következő alfejezetben látni fogjuk Belgrád a fenti két lehetőség közül a másodikat választotta. Döntése indokául két érvet hozott fel. Egyrészt Szerbiát kárpótlás illeti meg az első világháborúban a délszláv ügyért vállalt sok szenvedésért, másrészt, ha a háború végén Szerbia erkölcsi és politikai hitelével nem áll az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó délszlávok (szlovének és horvátok) mögé, mint a legyőzött hatalom alattvalóinak, súlyos jóvátételeket kellett volna fizetniük. Ezért most – értsd a háború után – ezek a nemzetek (azaz horvátok, szlovének) a „megtakarított” vagyon egy részét igazán átengedhetik Szerbiának.

Mielőtt továbbmennénk, le kell szögeznünk, hogy a világháború ideje alatt Szerbia veszteségei valóban nagyok voltak. A legóvatosabb becslések szerint is mintegy 300 ezer embert veszített. Más adatok szerint viszont a harcok, a járványok és nélkülözések miatt kétszer, sőt háromszor többet is, összlakosságának kb. egyötödét. Továbbá a délszláv területeket ért mintegy 20 milliárd frankra becsült háborús károk 2/3 része is Szerbiára esett.¹³⁹

2.5.2. Belgrád válaszai a gazdasági mezőben

2.5.2.1. A pénzügyi szektor

Véleményünk szerint a szerb nemzetállam-építési törekvések a pénzügyi szektorban az alábbi három terület esetében ragadhatóak meg a legmarkánsabban:

1. **Az egységes valutarendszer létrehozása**

Vizsgáljuk meg, hogy az egységes valutarendszer felállítása során vajon érvényesültek-e nemzeti szempontok.

¹³⁷ Vaska (1932) 19. old.

¹³⁸ Sokcsevits et al (1994) 258. old.

¹³⁹ Juhász (1999) 310. old.

2. Az adózás kérdésköre

Vizsgáljuk meg, hogy a többnemzetiségű állam adórendszerének működtetését hogyan szőtték át a politikai (nemzetpolitikai) szempontok és ez milyen nemzeti feszültségeket eredményezett.

3. A költségvetés egyenlőtlen elosztása a régiók között

Vizsgáljuk meg, hogy a beszedett adók, szétosztása, visszaosztása hogyan történt és ez milyen nemzeti feszültségeket eredményezett.

4. A bankrendszer tulajdonviszonyai

Vizsgáljuk meg, hogy nemzeti szempontból, hogyan alakultak, változtak a bankok tulajdonviszonyai.

Itt jegyezzük meg, hogy a fenti négy terület közül a harmadik terület logikailag és technikailag egyértelműen a pénzügyi szektorhoz tartozik, de mivel hatását alapvetően a regionális fejlődésre fejti ki ezt a területet nem jelen alfejezetben, hanem a regionális fejlődést vizsgáló alfejezetben mutatjuk (2. fejezet 2.6. A modell hatodik eleme: Regionális folyamatok) be részletesen.

Vizsgáljuk meg az első területet: minden újonnan alakult állam esetében a gazdasági élet megszervezésének első és legfontosabb feladata a saját valutarendszer kialakítása. Ez a megszülető jugoszláv állam esetében is különösen nehéz feladatnak minősült. Az első világháború előtt (és alatt) azok a területek, melyekből 1918 decemberében a délszláv állam megszületett alapvetően két valutaövezethez tartoztak, az Osztrák–Magyar Monarchia területén a korona, Szerbia területén pedig a dinár volt forgalomban. Ezt a képet még annyival árnyalhatjuk, hogy Montenegró területén egy perper nevű pénzt használtak, illetve az első világháború ideje alatt, a megszállt szerb területeken a bolgár levát és a német márkát is használták fizetőeszközként.

Az egységes valutarendszer megteremtésének első lépéseként az emigráns szerb kormány még 1918 szeptemberében, Korfun döntést hozott arról, hogy a létrehozandó új délszláv állam pénze a dinár lesz. Ennek megfelelően a megszülető délszláv állam egyik első intézkedése azt volt, hogy 1919 januárjában új pénzegységként bevezették a dinárt.¹⁴⁰

Ez viszont felvetette annak a kérdését, hogy hogyan vezessék ki a pénzforgalomból a koronát. A szerb kormány már 1918 decemberében elrendelte a korona lepecsételését. Ez azonban nem hozta meg a szerbek által elvárt eredményt, nem csökkent az országban lévő korona mennyisége. Ezért a szerb kormány kötelezővé tette a koronák kis bélyeggel történő ellátását és ettől kezdve csak a bélyeggel ellátott, ún. „dinár-koronával” lehetett csak fizetni. A bélyeggel történő ellátás során elvették a lebélyegzésre benyújtott pénzmennyiség 20%-át.

Ezzel a lépéssel a délvidéki kisebbségi magyarság és németiség elveszítette likvid pénzmennyiségének egyötödét.¹⁴¹ A lebélyegzés másik nagy vesztese horvátok voltak, hiszen 1918 előtt ők is koronát használtak.¹⁴²

¹⁴⁰ Bíró (2010) 143. old.

¹⁴¹ Romsics Ignác főszerk. (1995): Magyarok kisebbségben és szórványban. A magyar Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1941. Teleki László Alapítvány. Budapest. 423. old.

¹⁴² Sokcsevit (2011) 506. old.

A lebélyegzett „dinár-koronák” (továbbá az egyéb pénznemek: perper, leva, márka) 1920–21-ig voltak forgalomban. 1920. február 1-jén jelent meg a kormányrendelet koronás bankjegyek forgalomból történő kivonásáról. A korona lecserélése során 1 dinárért 4 koronát kellett adni. Ezen beváltási arány következtében magyar kisebbség (továbbá a horvátok) ismét komoly pénzügyi veszteséget szenvedett el. Elméletileg mind a koronát, mind a dinárt a svájci frank árfolyamához kellett volna igazítani (könnyen meg lehet volna nézni, hogy mennyi svájci frankot ér egy korona, és mennyi svájci frankot ér egy dinár).

Ráadásul 1918 decemberében és 1919 januárjában a korona és a dinár vásárlóértéke még közel azonos (azaz 1 : 1-hez volt) és csak 1919 tavaszán kezdett megváltozni a dinár javára (1 : 2). Jól mutatja ezt, hogy 1918 decemberében, néhány nappal a délszláv állam megalakulása után a zágrábi Pénzüntézetek Szövetsége azt javasolta, hogy 1 : 1 arányban váltsák át a koronát dinárra.¹⁴³ Ehhez képest Belgrád az 1 : 4 arány mellett döntött, azaz Belgrád a saját (értsd szerb) pénzügyi/gazdasági érdekeit érvényesítette a magyarokkal, a németekkel és a horvátokkal szemben. Gyakorlatilag ezzel a lépésével Belgrád a magyar, német és horvát banktőke egy jelentős részét elszívta.

A fenti folyamatot csak egyféleképpen lehet értékelni, a szerb politikai elit a délszláv állam megszületésének első perceitől kezdve a jugoszlávizmus felszíne alatt valójában a szerb államépítésének programját igyekezett megvalósítani. A valuta-rendszer kiépítése során ez egyértelműen rögzíthető.

Vizsgáljuk meg a második területet, azaz az adózás kérdéskörét: A délszláv állam megalakulásának évében – azaz 1918-ban – a legfontosabb állami bevételek tekintendő egyenes adók vonatkozásában öt különböző rendszer volt érvényben, azaz a megszülető jugoszláv állam területén különböző volt a lakosság adóterhelése (másfajta adókat fizettek, másfajta adókulcsokkal).¹⁴⁴ Az adórendszer egységesítésére Belgrád első ízben 1921-ben tett kísérletet, elfogadott egy törvényt, mely az egész államra érvényes volt, de a megörökölt heterogenitás továbbra is fennmaradt. De közel 10 évre volt szükség ahhoz, hogy a belgrádi parlament 1928 februárjában megszavazzon egy olyan pénzügyi törvényt, amely megszüntette a heterogén adórendszert. Ez a 1929. január 1-jén életbelépő törvény meghatározta és egységesítette az adófajtákat és az adóalap kiszámításának módját.¹⁴⁵ Így a jugoszláv adórendszer szempontjából kettő szakaszt határolhatunk le:

- első szakasz: a heterogenitás 1918–1928,
- második szakasz: egységesítés 1928–1941.

Egyes vélemények szerint az első szakasz nem véletlenül nyúlt ilyen hosszúra. Belgrád szándékosan késlekedett – közel 10 évig – az adórendszer egységesítésével. Nézzük a horvát példát: Horvátország az Osztrák–Magyar Monarchia adórendszerét, Szerbia a Szerb Királyság adórendszerét hozta magával az új állam keretei közé. Mivel a Horvátországban érvényes földadó magasabb volt mint a Szerbiában érvé-

¹⁴³ Bíró (2010) 147. old.

¹⁴⁴ Bíró (2010) 153. old.

¹⁴⁵ A részletekről lásd Bíró (2010) 155–156. old.

nyes földadó a horvátok többet adóztak mint a szerbek. Azaz az Osztrák–Magyar Monarchiától megörökölt adórendszer fenntartása Horvátországban – egészen 1928-ig – lehetőséget teremtett Belgrádnak arra, hogy több adót szedjen be. A korabeli horvát politikusok és szakértők kifejezetten Horvátország gazdasági kizsákmányolásáról beszéltek. Az előző három állítás teljes egészében igaz Szlovéniára és a Vajdaságra is.

Minden ebből következik, hogy 1919 és 1929 között Horvátország, Szlovénia és a Vajdaság magasabb adókat fizetett mint Szerbia és Montenegró. Ezen kijelentésünket a 13. táblázat is alátámasztja, és igazolására különösen érdemes tanulmányozni a táblázat negyedik oszlopát (az egy főre eső egyenes adó nagysága).

13. táblázat: Egyenes adók tartományonként 1919–1928

Történelmi tartomány	Adó (milliárd dinár)	Arány (%)	Egy főre (dinár)
Vajdaság	2 550	25,22	1846
Szerbia és Montenegró	2 420	23,94	559
Horvátország	2 123	20,99	915
Szlovénia	1 411	13,95	1336
Bosznia-Hercegovina	1 312	12,97	634
Dalmácia	296	2,93	454
SZHSZ Királyság	10 112	100	777

Forrás: Bíró (2010) 162. old.

Bár 1928-ban az adórendszer egységesítése megtörtént, ez nem jelentette azt, hogy a jugoszláv állam különféle régióiban élő állampolgárok adóterhelése is egyformává vált. Az eltérő fejlettségi szint miatt a fejlettebb régiók lakói továbbra is több adót fizettek, mint a fejletlenebb régiók lakói. Jól mutatja ezt az 14. táblázat.

14. táblázat: Egy lakosra jutó állami egyenesadó összege az egyes bánóságokban (1936)

A bánóság neve	1 lakosra eső egyenes adó dinárban	Országos aránynál	
		Több	Kevesebb
Dunai	164,6	68,0%	
Szávai	116,9	19,3%	
Drávai	108,4	10,8%	
Moravai	45,2		52,4%
Vardari	43,2		54,4%
Zetai	42,1		55,5%
Drinai	47,9		49,7%
Verbászi	30,9		66,7%
Tengermelléki	35,5		62,1%
Országos átlag	97,6	–	–

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁴⁶

¹⁴⁶ Az adatok forrása: „A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest. 1941. 12. old.” Sajnos a rendkívül adatgazdag kiadvány szerzőjét és/vagy szerkesztőjét nem tudtuk azonosítani.

A 14. táblázatból látható, hogy három bánság, a Dunai (Vajdaság), a Szávai (Horvátország) és a Drávai (Szlovénia) jóval magasabb egyenes adókat fizetett mint a szerb többségű bánságok (Drina, Morava, Zéta). A Vajdaságot felölelő Dunai Bánság területén volt a legmagasabb az egy főre eső egyenes adó összege (164,4 dinár), közel négyszerese a szerb bánságokban fizetett adónak.

Az adózás terén ugyanazt a következtetés rögzíthetjük, mint amit a valutarendszer kialakításának esetében, vagyis Belgrád ezen a területen is a szerb nemzetállam-építés érdekeit érvényesítette.

Vizsgáljuk meg a pénzügyi szektor negyedik területét, azaz nézzük meg a jugoszláv állam bankszektorának tulajdonosi viszonyait és annak változásait.¹⁴⁷ Az 1920-as évek elején négy nagyobb városba: Zágráb, Belgrád, Ljubljana és Szarajevó koncentráldott a banktőke 70%-a. A vezető szerep egyértelműen Zágrábot illette meg, mivel a jugoszláv pénzügyi tőkeállomány fele a zágrábi bankok kezében volt.

Ez a helyzet a nagy gazdasági világválság (1929–1933) következtében megváltozott. Miután a külföldi befektetők kivonták a pénzüket a horvát bankokból számos horvát bank tönkrement. A legnagyobb horvát bank az Első Horvát Takarékszövetkezet, 1932-ben ment csődbe. Ezt a szituációt kihasználva a belgrádi pénzügyi körök – komoly állami segítséggel – háttérbe szorították a zágrábi pénzügyi köröket. Ennek következtében egyre nagyobb befolyásra tettek szert a jugoszláv állam gazdasági és pénzügyi életére. Ennek érzékeltetésére egyetlen példa: a belgrádi Nemzeti Bank alapvetően a szerbiai befektetéseket preferálta, az állam egyéb területein megvalósítandó befektetéseket pedig nem támogatta. A bank által követett ezen politika pontosan beleillett a szerb nemzetállam-építő törekvésekbe.

2.5.2.2. Az ipar

A megszülető jugoszláv államot jellemző fejlettségbeli különbségek az ipar területén is rögzíthetők. A jugoszláv államot alkotó egyes régiók 1918 előtt az ipar fejlettsége szempontjából eltérő pályát futottak be: egyes régiókban (Szlovénia, Horvátország, Délvidék)¹⁴⁸ számottevő ipari fejlődés zajlott le, míg más régiók (Bosznia-Hercegovina, Ó-Szerbia, Dalmácia) még csak az ipari fejlődés első lépéseit tették meg. Jól mutatja ezt, hogy az 1918 előtt alapított ipari üzemek 73%-a az ún. „fejlett északi” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság)¹⁴⁹ területeken feküdt (lásd 15. táblázat 3. oszlopát).

¹⁴⁷ Bíró (2010) 193–195. old.

¹⁴⁸ A dualista korszak Délvidékének fejlődéséről lásd Gulyás László (2007/d): Vajdaság: Történeti áttekintés. 87–89. old. In.: Nagy Imre szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 76–149. old.; Gulyás László (2009/g): A Bánság a török kiűzésétől 1918. In. Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs-Budapest. 25–44. old.; Gulyás László (2010/d): A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged – ipara a dualista korszakban. Közép-Európai Közlemények 2010/2. szám (No. 9.) 38–45. old.; Gulyás László (2010/e): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények 2010/4. szám (No. 11.) 140–147. old.

¹⁴⁹ Lásd erről jelen fejezet 2.5.1.-es alfejezetét.

15. táblázat: Üzemalapítások a jugoszláv államot alkotó régiókban

Régió	1918-ig alapított üzemek		1918–1939 között alapított üzemek	
	üzem (db)	üzem (%)	üzem (db)	üzem (%)
Szlovénia	453	24,7	403	18,4
Horvátország	478	26,1	635	29,0
Dalmácia	70	3,8	97	4,4
Vajdaság	406	22,2	390	17,8
Bosznia-Hercegovina	145	7,9	129	5,9
Szerbia	249	13,6	428	19,5
Dél-Szerbia	22	1,3	99	4,5
Montenegró	8	0,4	12	0,5
Összesen	1831	100	2193	100

Forrás: Bíró (2010) 189. old.

A „fejlett észak” ezt az előnyét és ezt a túlsúlyát a jugoszláv állam fennállásának egész ideje alatt megőrizte. Ezen kijelentésünket az alábbi statisztikai adatokkal tudjuk alátámasztani:¹⁵⁰

- 1919 és 1939 közötti alapított üzemek 65%-át a fejlett északon alapították (lásd 15. táblázat 5. oszlopát).
- A „fejlett észak” üzei nagyobb teljesítmény nyújtottak. 1938-ban az ipari termelési érték 79%-át a „fejlett észak” adta (Horvátország 37%, Szlovénia 27%, Vajdaság 15%).
- Az új ipari munkahelyek több mint fele Szlovéniában és Horvátországban létesült.
- Az iparban befektetett tőke több mint fele Szlovéniában és Horvátországban realizálódott.

Itt kell arra felhívunk a figyelmet, hogy a fentebbi felsorolásban a c) és d) pontoknál a fejlett északhoz tartozó Vajdaság nem véletlenül maradt ki. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a Vajdaság 1918 és 1941 között az ipari befektetések terén visszaesett az 1918 előtt helyzethez képest (ennek részleteiről lásd a 3. fejezet 2.5.2.-es alfejezetét).

Visszatérve jelen alfejezet fő témájához a fentebb bemutatott statisztikai adatok alapján kijelenthetjük, hogy az ipari szektorban az 1918-ban meglévő fejlettségbeli különbségek a királyi jugoszláv állam fennállásának egész ideje alatt nem csökkentek. Pedig Belgrád az ipari szektorban is megpróbálta érvényesíteni saját (értsd szerb nemzeti) érdekeit. Nézzünk kettő példát:

- A jugoszláv nehéziparban döntő szerepet játszó horvát gyár, a szlavonbródi (Slavonski Brod) vagon-, gép- és hídalkatrész-gyár konkurenciájaként kormányzati támogatással Smederevóban és Kragujevacon létesítettek gyárat.¹⁵¹
- A nagy világgazdasági válság következtében Jugoszlávia pénzügyi központjává egyértelműen Belgrád vált. Ezek a belgrádi bankok arra törekedtek, hogy akadályozzák a horvátországi ipari befektetéseket.

¹⁵⁰ Bíró (2010) 188–191. old.

¹⁵¹ Sokcsevits (2011) 508. old.

A fenti példák ellenére megállapíthatjuk, hogy az ipar volt az a szektor, ahol Belgrád a legkevésbé tudta nemzetállam-építő törekvéseit megvalósítani. Ennek magyarázata két tényezőben kereshetjük: egyrészt az ún. ipartelepítő tényezők (nyersanyagok lelőhelyei, képzett munkaerő jelenléte etc.) nehezen vagy egyáltalán nem írhatók felül politikai akarattal (értsd munkaerőt esetleg még át lehet telepíteni, de a bányát nem lehet áthelyezni). Másrészt az ipari termeléshez szükséges további termelési feltételek (vállalkozói és pénzügyi kultúra) kialakítása kifejezetten hosszú távú folyamat, ezt még egy diktatúra sem tudja felgyorsítani.

2.5.2.3. A mezőgazdaság

A két világháború közötti jugoszláv mezőgazdaság legfontosabb és legnagyobb hatású eseménye a földreform volt.¹⁵² A földosztás ötlete az első világháború alatt született meg, I. Péter – Szerbia királya (1903–1921) – és fia, Sándor régens herceg (a későbbi király), a szaloniki fronton harcoló szerb katonákat a földosztás ígéréssel buzdította további kitartásra. A háború lezárulása, illetve a délszláv állam kikiáltása (1918. december 1.) után szinte azonnal megindult a földreform. Sándor régens herceg 1919. január 6-án kiáltványt adott ki, melyben kijelentette, hogy azt akarja, azonnal induljon meg az agrárkérdés igazságos rendezése, vagyis a jobbágysági és nagybirtokrendszer eltörlése. A kíváncsított végeredményről Sándor az alábbiakat jelentette ki: „*Minden szerb, horvát, szlovén gazda lesz a földjén. Szabad államunkban csak szabad földbirtokosok lehetnek, és azok is lesznek.*”¹⁵³

A fenti idézettel kapcsolatban két dologra kell fel hívnunk a figyelmet. Egyrészt csak a délszlávokat nevezi meg a földreform kedvezményezettjeiként, másrészt leterjesz a vokst a kisbirtok-rendszer mellett. Ezek szellemében jelent meg Sándor kiáltványa után néhány héttel az 1919. február 25-i kormányrendelet – a pontos címe: „*Előzetes rendelkezések az agrárreform előkészítéséhez*” –, melynek lényegét az alábbiakban foghatjuk meg: A nagybirtokok egy jelentős részét kisajátítják, majd ezeket a földeket szétosztják a földnélküli parasztok, illetve azon parasztok között, akik nagyon kevés földet birtokolnak. Ehhez még azt kell hozzá fűznünk, hogy nagyságtól függetlenül kisajátításra ítélték a háborúban Szerbiával szemben álló uralkodócsaládok földjeit, valamint azokat a földeket, melyeket tulajdonosaik valamikor a Habsburgoktól kaptak.

A februári rendelettel kapcsolatban két kérdést kell tisztáznunk. Egyrészt a földreform mekkora területet tekintett nagybirtoknak, másrészt kik voltak a kedvezményezettek, azaz kik kaphattak földet az agrárreform során.

Nézzük az első kérdést: Az 1919. július 21-én megjelent kormányrendelet a délszláv állam különböző területeire vonatkozóan eltérően szabályozta a kisajátítandó nagybirtok nagyságát, az alábbi módon:

¹⁵² Gulyás László (2012/b): A királyi Jugoszlávia agrárreformja, különös tekintettel a Vajdaságra. In: Györi Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Közép-Európai Monográfiák 5. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 129–150. old.

¹⁵³ A kiáltvány szövegét idézi Bíró (2010) 208. old.

- Dalmáciában és Hercegovinában az 50 hektár feletti megművelt területek,
- Szlovéniában (a Muravidéket kivéve) és Horvátország egy részén (Varasd és Lika megyék) a 75 hektár feletti megművelt területek,
- Horvátország más részein (Zágráb megye) és Montenegróban a 100 hektár feletti megművelt területek,
- Horvátország további részein (Bjelovar-Krizevac megye) és Bosznia egy részében a 150 hektár feletti megművelt területek,
- Bosznia más részeiben (Banja Luka, Novi Prijedor) és Szlavonia egyes részein (Pozsega megye) a 200 hektár feletti területek számítottak nagybirtoknak.
- A Szerémség, Bácska, Bánát és Baranya esetében a rendelet eredetileg 200 hektár megművelt területnél húzta meg a kisajátítás határát, de néhány hónappal később a vajdasági mezőgazdaság védelme érdekében ezt felemelték 300 hektárnál nagyobb megművelt területre, illetve az 500 hektárnál nagyobb birtokokra.¹⁵⁴

Mint a fentebbi felsorolásból látható, a délszláv állam különböző régióiban eltérő nagyságú birtokot tekintettek nagybirtoknak; a skála 50 és 500 hektár között mozgott. Az 1919. júliusi rendelet után a földbirtokok maximumát a délszláv állam még további három alkalommal – 1925-ben, 1931-ben és 1933-ban – újraszabályozta.

A második kérdésre – kik kaphattak földet – az első választ az agrárügyi-miniszter 1919. februári rendelete adta meg, mely szerint a reform kedvezményezettjei:¹⁵⁵

- Azok a földnélküli földművesek, akik a mások földjén dolgoztak. Itt jegyezzük meg, hogy 1922 után a fenti kör még kibővült a falusi kézművesekkel, akik jogosulttá váltak földek bérlésére.
- Azok az ötfős, illetve annál kisebb családok, akiknek 8 hektárnál kevesebb földjük volt.
- Azok a 6–10 fős családok, akiknek 10 hektárnál kevesebb földjük volt.
- Azok a 10 főnél nagyobb családok, akik családtagonként nem rendelkeztek 1 hektárnyi területtel.

Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a szerb kormány beváltotta az első világháború alatti királyi ígéretet. Külön rendeletet hoztak arról, hogy Szerbia és Montenegró „felszabadító háborúiban” 1875 és 1918 között önkéntesen harcolók ingyen 5 hektár földet kaphatnak.

A háborús önkéntesek kérdésével szorosan összekapcsolódott a kolonizáció kérdése. A megszülető délszláv állam számos területén (Vajdaság, Koszovó) a délszláv népesség kisebbségben volt.¹⁵⁶ Belgrád megpróbált ezen a helyzeten változtatni, és ennek jegyében arra törekedett, hogy átrajzolja a „nem délszláv többségű területek” etnikai arculatát. Ezért nagyarányú belső telepítésekbe kezdett, ezt nevezzük kolo-

¹⁵⁴ Bíró (2010) 211. old.

¹⁵⁵ Bíró (2010) 210. old.

¹⁵⁶ Gulyás (2005) 92–93. old.

nizációnak. A kolonizációt és a földreformot a belgrádi kormány 1920. február 12-i rendelete kapcsolta össze. Ez a rendelet kimondta, hogy a kisajátított nagybirtokok területét fel lehet használni közcélokra, azaz a háborús önkéntesek a földreform során ezekből a földekből részesülhetnek, sőt előnyt élveznek a többi igénylővel szemben. Ez a rendelet óriási lökést adott a kolonizációnak. Itt jegyezzük meg, hogy eredetileg csak a háborús önkéntesek kaphattak volna ingyen földet. De Belgrád a kolonizáció sikere érdekében az önkéntesek kategóriáját kibővítette, így az alábbi csoportokat határozták meg:

- **Háborús önkéntesek**

Ez volt az eredeti kategória, azaz azok a szerbek, akik harcoltak a háborúban.

- **Önkéntesek**

Ők nem harcoltak a háborúban, de vállalták a kolonizációban történő részvételt. Azaz vállalták, hogy jelenlegi lakóhelyükről a Belgrád által kijelölt új lakóhelyre (Vajdaság, Koszovó) költöznek.

- **Autokolonisták**

A kolonizációs rendelet meghozatala előtt, állami engedély nélkül – még a szerb törvények szerint is – jogtalanul telepedtek le az adott területen.

- **Optánsok és menekültek**

Azok a szerbek, akik versailles-i békerendszer megalkotása után a környező államokból települtek be a délszláv állam területére.

A fenti kategóriákat együttesen telepéseknek (dobrovoljac) nevezzük. A földreform végrehajtásának megindulásakor a telepések különböző kategóriáit eltérő jogok illették meg. A legtöbb kedvezményt a háborús önkéntesek kapták, úgymint: ingyenes vasúti utazás (beleértve vagyontárgyaik és állataik ingyenes szállítását is), olcsóbban kaphattak fát és építőanyagot, illetve több ezer család számára maga az állam építtetett házat, továbbá 10 évre adómentességet kaptak az állami, a bányászati és a helyi adók alól. Cserébe mindössze azt kellett vállalniuk, hogy a földet megművelik (bérbe se adhatták). Viszont a földreform előre haladtával a háborús önkéntesek és a többi kategória közötti különbségek megszűntek, a többi csoport is megkapta az első kategória kedvezményeit.

A kolonizációnak két kiemelt célterülete volt: A magyar–német többségű Vajdaság és az albán többségű Koszovó. Ez is jól mutatja, hogy a földreform is a szerb nemzetállam-építés egyik eszközének kell tekintenünk. A kolonizáció során adataink szerint 58–63 000 szerb család (mintegy 290–330 000 fő) költözött új lakóhelyre.¹⁵⁷

A földreform végrehajtása 1919 őszén megkezdődött, de egészen a 1930-as évek végéig elhúzódott. Ezt az időszakot az alábbi négy szakaszra oszthatjuk:¹⁵⁸

¹⁵⁷ Bíró (2010) 218. old.

¹⁵⁸ A szakaszolást az alábbi műre alapoztuk Kovács Attila (2004): A két világháború között végrehajtott jugoszláv földreform rövid áttekintése. In: Kovács Attila (2004): Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva.

1. szakasz: 1919. február 25.–1920 februárja

Két fontos dolog történik ebben a szakaszban: egyrészt kiadják az „Előzetes rendelkezések”-et, másrészt megalakul a Földreformügyi Minisztérium.

2. szakasz: 1919. februárja–1924. szeptembere

Ebben a szakaszban állítják fel a végrehajtást levezénylő apparátust, mely háromszintű volt. A legmagasabb szint maga a Földreformügyi Minisztérium volt, utána következtek az ún. Agrárigazgatóságok (ebből 7-et állítottak fel az alábbi városokban: Újvidék, Skopje, Cetinje, Split, Szarajevó, Ljubljana, Zágráb) és végül legalul helyezkedtek el az ún. területi agrárhivatalok (ezek tovább tagolódtak megyei, járási és körzeti hivatalokra).

3. szakasz: 1924. szeptembere–1931.

Ebben a szakaszban a végrehajtó apparátus vezényli a reformot és a kolonizációt, de a belgrádi parlament nem tudta meghozni a szükséges további törvényeket.

4. szakasz: 1931–1941.

Tovább folyt a reform végrehajtása, például ennek során 1932-ben elkezdődött az egykori tulajdonosok részére a kárpótlás kifizetése. Továbbá a jugoszláv állam megpróbálta a mezőgazdaságban a világgazdasági válság negatív hatásait tompítani.

A földreform eredményeképpen összesen 637 328 személy között 2 484 481 hektár földet osztottak szét.¹⁵⁹ Ez azt eredményezte, hogy Jugoszlávián belül teljesen átalakult a birtokszerkezet, az 50 hektárnál nagyobb birtokok az összes megművelt területnek csak 9,65%-át tették ki. A legjellemzőbb földkategóriává (21,5%-kal) a 3,4 hektáros törpegazdaság vált.

Hangsúlyoznunk kell azt, hogy ennek a földreformnak volt egy nagyon komoly negatív gazdasági következménye: a létrejövő kisbirtokok 80-90%-a egyáltalán nem volt képes terményfőlőslég előállítására.¹⁶⁰ Magyarul a nagybirtokok megszüntetése nem eredményezte életképes paraszti gazdaság megszületését.¹⁶¹ A szakirodalom egyetért abban, hogy az agrárreform során megszülető birtokok eleve kicsik voltak ahhoz, hogy versenyképes, piacra termelő gazdaságokká váljanak.

Összefoglalásként a földreform négy fontos jellemzőjét kell rögzítenünk:

1. A földreform kedvezményezettjei egyértelműen a délszlávok (és ezen belül elsősorban a szerbek) voltak.
2. Bíró László mutat rá,¹⁶² hogy a reform igazi célja azt volt, hogy a parasztcsaládok (pontosabban a délszláv parasztcsaládok – G. L.) földhöz jussanak és saját maguk megélhetéséről gondoskodjanak. Amennyiben Belgrád a reform során nagyobb birtokok kialakítására törekedett volna, életképebb birtokok születhettek volna meg, viszont ebben az esetben több délszláv parasztcsalád maradt volna továbbra is föld nélkül. Belgrád nem akart a délszláv paraszti

¹⁵⁹ Bodonyi Ilona (2002) Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között. Kairosz Kiadó. Budapest 187. old.

¹⁶⁰ Erre vonatkozóan lásd Kovács Attila (2004) 175. old.

¹⁶¹ Bodonyi (2002) 189. old.

¹⁶² Bíró (2010) 226–227. old.

rétegben ilyen feszültséget létrehozni. Ráadásul a korszak gazdasági szakemberei úgy vélekedtek, hogy egy hektár az a terület, amely biztosítani tudja egy ember megélhetését.

3. A földreform éle kifejezetten a magyar és német nagybirtokosok ellen irányult (ennek részleteit lásd jelen könyv 3. fejezetének 2.5.3-as alfejezetében).
4. A földreform egyik legfontosabb folyamata a kolonizáció a szerb nemzetállam-építés egyik fontos eszköze volt.

A fenti négy jellemzőhöz hozzá kell fűznünk még egy további fontos kiegészítést: Bár a horvátok hivatalosan a három államalkotó nemzet egyike voltak, a földreformnak horvát szempontból volt egy rendkívül negatív következménye. A földreform gyakorlatilag felszámolta a régi horvát arisztokráciát. Horvátország területén nemcsak a horvát történelemben kiemelkedő magyar arisztokraták – Batthyányiak, Khuen-Héderváryak, hanem a zaborjei horvát nemesség (Rauchok, Bedekovičok, Draskovičok), továbbá a szlavóniai horvát nagybirtokosok (Pejaviček, Jankoviček) földjeit is elkobozták. Elvileg a földreform hatálya alá kerülő nagybirtokért az állam kárpótlást fizetett, de a valóságban erre nem került sor, a kárrendezés évekig elhúzódott, miközben az említett családok sorban tönkrementek. Vagyonuktól megfosztva a politikai élet peremére szorultak, sőt sokan közülük emigrációba mentek. Ezt egyértelműen a horvát államiség hordozói (értsd megtestesítői) elleni támadásként kell értékelnünk.¹⁶³

2.6. A modell hatodik eleme: A regionális folyamatok

A modell hatodik elemét a regionális folyamatok fogalommal jelöltük. Könyvünk első fejezetének 2.6.-os alfejezetében alaposan kibontottuk ezt a fogalmat. Itt csupán jelezzük, hogy felfogásunk szerint a regionális folyamatok fogalma valójában két részből épül, fel úgymint:

- **Regionalizáció**

Az a folyamat, amikor a régió létrehozása felülről lefelé (azaz az állam kezdeményez) történik. Ennek legtipikusabb esete, amikor az állam közigazgatási átszervezést hajt végre, melynek eredményeképpen régiókat állítanak fel.

- **Regionalizmus**

Az a folyamat, amikor a régió alulról fölfelé, azaz a területi szintről induló mozgások (alapvetően a gazdaság történései) eredményeképpen jön létre.

A fentebbi rövid elméleti fejtegetésekből következően jelen alfejezetben két dolgot kell megvizsgálunk:

1. Történt-e regionalizációs kísérlet a királyi Jugoszláviában?
2. Hogyan jellemezhető a regionalizmus helyzete a királyi Jugoszláviában?

¹⁶³ Sokcsevits (2011) 485. old.

Az első kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy a regionalizáció szempontjából a királyi jugoszláv állam története négy szakaszra osztható:

1. A tartományi korszak (1918–1921)

Ezen időszak alatt a jugoszláv állam nyolc tartományból (Szerbia, Crna-Gora, Vajdaság, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Horvátország és Szlovénia) állt.

2. A közigazgatási körzetek korszaka (1922–1929)

Ezen időszak alatt a jugoszláv állam 33 közigazgatási körzetből állt. Mint azt a 2. fejezet 2.4.1.-es alfejezetében láthattuk a nyolc tartományt 33 körzetre (megyére) osztották fel.

3. A bánságok korszaka (1929–1939)

Ezen időszak alatt a jugoszláv állam 9 bánságból (továbbá a belgrádi körzet) épült fel.

4. A föderális kísérlet korszaka (1939–1941)

Ezen időszak alatt a jugoszláv állam továbbra is bánságokból tevődött össze, de az 1939-ben felállított Horvát Bánság autonómiát kapott.

A tartományi korszak (1918–1921) egy rövid ideig tartó regionalizációs kísérlet volt. A nyolc tartomány némi megszorítással ténylegesen megfelelt egy-egy régiónak. A kísérlet folytatása esetén kibontakozhatott volna egy komoly regionalizációs folyamat a jugoszláv állam keretei között. De Belgrád csak kényszerből, politikai okok miatt (az állam még nem rendelkezett alkotmánnyal és még nem dönt el a föderalisták és az unitaristák küzdelme) tartotta fent ezeket a tartományokat.

A közigazgatási körzetek (1922–1929) és a bánságok korszakában (1929–1939), azaz az 1922-től 1939-ig – ez 17 év a királyi Jugoszlávia 23 éves történelméből – Belgrád elzárkózott a regionalizáció elől. Szándékosan olyan területi/közigazgatási egységeket állított fel, melyek esetében a regionalizáció szóba se jöhetett. Ezen anti-regionalizációs politika pontos megnyilvánulási formáiról lásd jelen fejezet 2.4.1-es alfejezetét.

Belgrád csak 1939-ben a Sporazum megkötésével változtatott eddigi politikáján, és járult hozzá egy Horvát Bánság felállításához. Ezt regionalizációs kísérletnek kell minősítenünk. De ezt a regionalizációt a horvát politikai elit kényszerítette ki Belgrádtól. Ráadásul regionalizációs kísérlet nem terjedt ki az állam további területeire.

Összefoglalva azt mondhatjuk Belgrád a királyi jugoszláv állam fennállásának nagy részében alapvetően regionalizációellenes politikát folytatott. Nem akart felülről régiót létrehozni.

Második kérdésünkre – Hogyan jellemezhető a regionalizmus helyzete a királyi Jugoszláviában? – a választ alapvetően a gazdasági mezőben történtek adják meg. Itt jegyezzük meg, hogy bár Belgrád a politikai mezőben mindent megtett annak érdekében, hogy akadályozza a regionalizációt (azaz ne legyenek régiók), azért az 1918-ban „megörökölt” régiók (tartományok) a hivatalos közigazgatási beosztás ellenére a gazdaságban mégis léteztek. Ne feledjük a regionalizmust alapvetően a gazdasági folyamatok mozgatják, ezért is beszél több szerző gazdasági szerveződésű régiókról.

Jelen fejezet 2.5-ös alfejezetében részletesen bemutattuk, hogy a szerb politikai a gazdasági mező kihívásaira milyen válaszokat adott. A teljes válaszhoz még egy nagyon fontos tényezőt kell bemutatnunk nevezetesen a költségvetés egyenlőtlen elosztását a jugoszláv államot alkotó „régiónok” között.

A költségvetés egyenlőtlen elosztása azt jelentette, hogy a jugoszláv állam költségvetésének 2/3 részét Szerbiában költötték el (állami beruházások, általános kormányzati szolgáltatások biztosítása), miközben a Horvátországban beszedett adónak csak a felét használták fel helyben.¹⁶⁴ A szerb politikai elit ezen kritikákra azt válaszolta, hogy Jugoszlávia mint állam hosszú távú életképessége azt követeli, hogy mint egységet fejlesszék, ami egyértelműen azzal jár, hogy a szegényebb régiókat ideiglenesen a fejlettebbeknek kell támogatniuk.¹⁶⁵

Ezt az okfejtést elméletileg még el is fogadhatnánk, de érvelés meggyőző erejét jelentősen csökkenti, hogy tudjuk, hogy az állami bevételekből Belgrád különösen jelentős összegeket költött el a felduzzasztott (és főleg szerbiai szerbekből álló) államapparátusra, illetve a hadseregre.¹⁶⁶ Egyes években a hadseregre (ahol szintén jelentős szerb dominancia figyelhető meg) fordították a jugoszláv állam költségvetésének 30%-át.¹⁶⁷

Ráadásul az egykor osztrák és magyar uralom alatt álló területek, melyek fejlettebbek voltak mint Ó-Szerbia, a két világháború közötti Jugoszlávia számára sok erőforrást szolgáltattak – ipari üzemeket, vasútvonalakat, utakat, kikötőket, bányákat, erdőket, mezőgazdasági termékeket és adóztatható jövedelmeket –, amelyeket a szerbek kizárólagosan saját nemzeti érdekeiknek megfelelően zsákmányoltak ki.

A regionális fejlettségbeli különbségeket az 1929–33-as világgazdasági válság még jobban elmélyítette. Jól mutatja a válság hatását, hogy jelentősen megnövekedett a munkanélküliek száma, 1931 áprilisára már elérte a 100 000 főt.¹⁶⁸ Ezt azért fontos jelzőszám, mert korábban Jugoszláviában nagyon alacsony volt a munkanélküliség. Ennek magyarázata abban rejlett, hogy agrárország lévén nem rendelkezett fölös számú szakmunkással.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, a regionalizmus helyzetéről a királyi Jugoszláviában, hogy elsősorban a Belgrád által követett gazdaságpolitika (de írhatnánk regionális politikát is) következtében a már kiindulásnál meglévő regionális különbségek, azaz „fejlett észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és a „fejletlen dél” (Ó-Szerbia, Montenegró, Crna-Gora, Montenegró, Macedónia) a királyi jugoszláv államon belül tovább mélyültek.

Ráadásul a gazdaság regionális különbségei konfliktusforrássá váltak a jugoszláv államon belül. A fejlettebb régiókban élő szlovének, horvátok, magyarok és németek úgy érezték, hogy a belgrádi kormány gazdaságpolitikája megkárosítja őket a szerbek javára.

¹⁶⁴ Rothschild (1996) 96. old. Természetesen a számokról éles vita folyt és folyik elsősorban a szerb és a horvát történészek között.

¹⁶⁵ Rothschild (1996) uo.

¹⁶⁶ Sokcsevits (2011) 507. old.

¹⁶⁷ Sokcsevits (2011) uo. Bíró (2010) 159. old. „csak 20–26%-os” arányról ír.

¹⁶⁸ Bíró (2010) 192. old.

Általános tanulságként leszögezhetjük, hogy egy többnemzetiségű államban a regionalizmus (értsd egy-egy régióban, illetve az egyes régiók között zajló gazdasági folyamatok), különös tekintettel a régiók eltérő gazdasági fejlettségi szintjére azonnal és törvényszerűen politikai kérdéssé is válik.

2.7. A modell hetedik eleme: A nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség

2.7.1. Délszláv erőközpontok és programjaik az első világháború alatt

A nemzetállam-építési modellünk bemutatásakor azt írtuk, hogy a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség szerepe különösen a nemzetállam-építési kísérlet két pontján – a kezdő, illetve a végponton –, válik nagyon fontossá. Jelen alfejezetben azt tekintjük át, hogy a szerb nemzetállam-építési kísérlet kezdőpontján a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség hogyan viszonyult a szerbek törekvéseihez.

Mind a magyar, mind a nemzetközi történelemtudományban eltérő álláspontok alakultak ki az első jugoszláv állam létrejöttével kapcsolatban.

- Az egyik markáns álláspont szerint a jugoszláv állam létrehozása a délszlávok kollektív önrendelkezését jelentette, a szerbek, a horvátok és a szlovének saját elhatározásukból hozták létre ezt az államot.
- A másik álláspont szerint a jugoszláv állam egy mesterséges képződmény, melynek megszületését elsősorban külső körülmények, elsősorban az antantban megtestesülő nagyhatalmi akarat tették lehetővé.

A fenti két álláspont közötti vitában terjedelmi keretek miatt jelen tanulmány nem kívánt állást foglalni (hiszen az egyes álláspontok bemutatása és az eltérő érvek ütköztetése önmagában egy hosszabb tanulmányt tenne ki), ezért csupán röviden bemutatjuk, hogy az antant milyen megfontolásokból támogatta a délszláv állam megszületését.

A világháború évei alatt három délszláv erőközpont alakult ki, mely az 1917-es év elejéig az alábbi három programot hirdette meg:

- **Az emigráns szerb kormány**
A délszlávok egyesítése egy centralizált nagyszerb állam keretei között.
- **A londoni Jugoszláv Bizottság**
A Monarchia délszlávok által lakott területeinek elszakítása a Monarchiától, ezeknek egyesítése a szerb területekkel és így módon egy föderatív délszláv állam létrehozása.
- **Jugoszláv Klub**
Trialista alapon egy délszláv állam létrehozása az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között.

Az 1915-ös év végén elszenvedett katonai vereség következtében¹⁶⁹ a szerb kormány Korfu szigetére menekült, ráadásul a szerbek 1917 februárjában az orosz

¹⁶⁹ A hadieseményekről lásd bővebben Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest. 173–174. old.; 180–182. old.; 210–211. old.; 221–222. old.

polgári forradalom győzelme következtében elvesztették legfőbb támogatójukat, a cári Oroszországot. Ezen negatív hatások arra kényszerítették a szerb kormányt, hogy tárgyalóasztalhoz üljön az addig általa el nem ismert londoni Jugoszláv Bizottsággal. A tárgyalások a két fél között 1917 júniusában indultak meg Korfu szigetén. Ezek során a vita az alábbi kettő kulcskérdés körül bontakozott ki:

- Milyen államformában működnek a leendő állam?
- Hogyan nézzen ki a leendő állam belső struktúrája?

Ante Trumbić a Jugoszláv Bizottság képviselőjeként a köztársasági államforma és ezen belül az egyenjogúságon alapuló föderáció álláspontjára helyezkedett. Ezzel szemben Pašić a szerb kormány miniszterelnökeként a Karagyorgyevics-dinasztia által vezetett királyság, és ezen belül egy centralizált és szerb dominanciájú struktúra mellett érvelt. A tárgyalások eredményeképpen született meg 1917. július 20-án a korfui deklaráció¹⁷⁰, amelyben a tárgyaló felek megegyeztek abban, hogy a három nemzet – a horvátok, a szerbek és szlovének – olyan független nemzeti államot hoznak létre, amelyben érvényesül a szerbek, a horvátok és a szlovének egyenjogúsága, továbbá a katolikus, a pravoszláv és az iszlám vallás egyenjogúsága.

Gyakorlatilag a tárgyalások kompromisszummal zárultak, ami azt jelentette, hogy a Jugoszláv Bizottság lemondott a köztársasági államformáról, és hozzájárult ahhoz, hogy a leendő állam a Karagyorgyevics-dinasztia vezetése alatt álló alkotmányos királyság legyen. Míg az állam belső struktúrájának kérdésében az a kompromisszum született, hogy a föderalista-centralista kérdésben a majdan összeülő nemzetgyűlésre ruházták át a döntés jogát.

A horvátok és a szerbek másképpen képzelték el a közös délszláv államot (centralista-föderalista ellentét). Ezért a leendő állam belső struktúrájának kérdésében nem született döntés Korfun, a kérdést mintegy elnapolták. Ez előrevetítette a későbbi horvát-szerb föderalista-centralista küzdelmeket.

A délszláv erőközpontok és programjaik egymással folytatott küzdelmében fontos tényezővé vált, hogy az antant hatalmai mely erőközpont mellett teszik le voksukat.

2.7.2. A délszláv erőközpontok és az antant

Az első erőközpont, azaz szerb kormány hadicéljait a hármass antant tagjai közül kifejezetten csak a cári Oroszország támogatta. Oroszország a vele a háború után is szoros szövetségben maradó Szerbiában gondolkozott és ezért jelentősen erősíteni akarta a háború utáni rendezés során. Így Oroszország támogatta a szerb területi igények túlnyomó részét. Ráadásul Oroszország a föderáció-centralizáció kérdésében is a szerb álláspont mellett állt ki, azaz a föderációs megoldást nem tartotta megfelelőnek.¹⁷¹

¹⁷⁰ A deklaráció szövegét lásd Sajti (1989) 15. számú Dokumentum. 34–39. old.

¹⁷¹ Galántai (1980) 349. old.

A hármass antant másik két tagja – Anglia és Franciaország – viszont csak részlegesen fogadta el a szerb kormány hadicéljait.¹⁷² Ez azt jelentette, hogy elfogadták azt az alapelvet, hogy Szerbiának területi nyereséggel kell kikerülnie a háborúból. De Londonban és Párizsban abban gondolkodtak, hogy ez a területi nyereség csak Bosznia-Hercegovinát jelenti. Oroszország kérésére/nyomására végül a franciák és az angolok némileg módosították eredeti álláspontjukat – azaz csak a Bosznia-Hercegovinát odaigérő álláspontot –, és 1915. augusztus 15-én biztosították Pašić-ot, hogy az antant támogatja a Szerémségre, Bácskára, Kelet-Szlavóniára, Észak-Albániára és a dalmáciai tengeri kijáratra vonatkozó szerb igényeket.¹⁷³

Anglia és Franciaország azon magatartása mögött, hogy csak részlegesen támogatták a szerb hadicélokat, két motívum húzódott meg. Egyrészt attól tartottak, hogy az Oroszország szövetségesének számító Szerbia a háború után túlságosan megerősödik, és így jelentősen meg fog nőni a Balkánon az orosz befolyás. Itt kell megjegyeznünk, hogy ezen angol és francia aggodalom nem volt teljesen alaptalan. Jól mutatja ezt, hogy az orosz diplomácia jelezte a szerb kormány felé, hogy a szerb területi követelések támogatása fejében elvárja, hogy Szerbia a háború után a Cattaró-i öbölben lehetőséget adjon Oroszországnak egy önálló haditengerészeti bázis létrehozására.¹⁷⁴

Másrészt Anglia és Franciaország arra törekedett, hogy Olaszország az antant oldalán lépjen be a háborúba. Róma megnyerése érdekében készen voltak mutatkozni arra is, hogy bizonyos délszláv területeket átengedjenek Olaszországnak.¹⁷⁵ Ez vezetett el a londoni egyezményhez – 1915. április 26. –, melyben a hármass antant Olaszország háborúba lépésének fejében jelentős délszláv területeket (Isztriát és Észak-Dalmáciát) ígért oda az olaszoknak.

A második erőközpontot, a Londonban megalakult Jugoszláv Bizottságot a háború első éveiben sem az antant, sem a szerb kormány nem ismerte el. Ennek ellenére a szervezet a befolyásos brit politikacsinálókkal – Seton-Watson és Wickhem-Steed – fenntartott jó kapcsolatai miatt a háború előre haladtával kezdett egyre jelentősebb szerepet betölteni. A korfui deklaráció aláírása jól mutatja növekvő súlyát.

A harmadik erőközpont a – Jugoszláv Klub programja – a Monarchia trialista át-szervezése – a hármass antant tagjai közül Anglia részéről élvezett támogatást. Ennek magyarázta kettős, egyrészt az angol külügyi vezetés félt Közép-Európa „bal-kanizálódásától”, erős volt az az álláspont, mely szerint a Monarchia helyén létrejövő kis államok csoportja nem jelent igazi akadályt a német terjeszkedés előtt. Másrészt Anglia a háborút oly módon akarta hamarabb befejezni, hogy különbékét köt a Monarchiával. Ezt az angol törekvést Franciaország is támogatta.

¹⁷² Banac, Ivo (1993): *The national question in Yugoslavia. Origins. History. Politics.* Ithaca. London. 116. old.

¹⁷³ Lederer, Ivo J (1963): *Yugoslavia at the Paris Peace Conference.* New Haven. London. 348–349. old.

¹⁷⁴ Romsics (1998) 159. old.

¹⁷⁵ René-Albrecht-Carrié (1966): *Italy at the Paris Peace Conference.* Hamden. Connecticut. 3–34. old.

A fenti okok miatt az angol külügyi vezetés egy csoportja a Monarchia föderatív alapon történő újjászervezése mellett érvelt.¹⁷⁶ Elképzeléseik a 1917. február 12-i Drummond-féle ún. első memorandumban öltöttek testet. Eszerint a dualizmus rendszerét egy négyes államszövetség váltaná fel, amelyben Csehország, Jugoszlávia, Ausztria és Magyarország egyenlő jogokat élvezne a Monarchia keretei között.¹⁷⁷ A memorandumban szereplő Jugoszlávia elnevezés azt jelentette, hogy a délszláv állam a Monarchia keretei között születik meg oly módon, hogy Szerbia is a Monarchia részévé vált volna!

Itt kell szólnunk a hármass antanthoz csatlakozó és ezzel a háborút eldöntő nagyhatalom, az USA elképzeléseiről. Wilson – az Amerikai Egyesült Államok elnöke –, 1917 szeptemberében hívott életre egy kutatócsoportot a békétárgyalások előkészítésére, a „The Inquiry”-t.¹⁷⁸ Az Inquiry-ben az osztrák–magyar részleg vezetője Charles Seymour 32 éves egyetemi docens lett, aki korábban a Monarchia nemzetiségi problémáival foglalkozott. Seymour 1918 áprilisában a Monarchia föderatív átalakítására dolgozott ki egy tervet. Ebben a Monarchiát hat egységből álló föderális állammá kívánta átszervezni.¹⁷⁹ Az alábbi hat egységben gondolkodott: Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia, Erdély, Csehország és Lengyelország-Ukrajna.

Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a Seymour-féle tervezetnél – ellentétben az angol Drummond memorandummal – Szerbia nem lett volna része Jugoszláviának, hanem továbbra is önálló állam maradt volna.

Megállapíthatjuk, hogy az angol és amerikai „föderális átszervezéses” forgatókönyvek megvalósulása esetében a Monarchia területileg megnagyobbodva, befolyásában megerősödve, a kontinentális hatalmi egyensúly egyik fontos elemeként kerülhetett volna ki a háborúból, ha hallgat a csábításra, és hajlandó lett volna kölönbékét kötni.

Ez ugyanakkor azt is jelentette volna, hogy a három délszláv erőközpont közül a emigráns szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság által megfogalmazott háborús célok, területi igények nem teljesülhettek volna. Míg a Jugoszláv Klub által megfogalmazott célok maximálisan – sőt Szerbiának a Monarchiához történő csatolásával – még afölött is teljesültek volna.

Az antant által kínált alku egyértelmű volt, IV. Károly szakadjon el Németországtól, kössön kölönbékét és ennek fejében a Monarchia nemcsak nem szenved területi veszteséget – azaz az antant eláll a román, olasz és egyéb nemzetek által benyújtott igények kielégítésétől –, hanem még további területi nyereségeket is

¹⁷⁶ Hanak, H.(1962): Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London. 147. old.

¹⁷⁷ Drummond első memorandumát ismerteti Arday Lajos (1990): Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Kiadó. Budapest. 13–16. old.

¹⁷⁸ Gelfand önálló kötetet szentelt a témának lásd Gelfand, L. E. (1963): The Inquiry. American Preparation for Peace 1917–1919. New Haven–London.

¹⁷⁹ Seymour elképzeléseit ismerteti Jeszenszky Géza (1995): A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. 57. old. In Romsics Ignac szerk. (1995): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest.

elkönyvelhet. Ezek a föderalista forгатókönyvek azonban nem valósultak meg. Ennek fő oka véleményünk szerint az, hogy nem sikerült leválasztani a Monarchiát Németországról, nem sikerült vele különbékét kötni.

Az antant az 1918-as tavaszán–nyarán süllyesztőbe küldte a föderalista árszervezésre irányuló forгатókönyveit és elkötelezte magát a Monarchia független nemzetállamokra történő felosztása mellett. Azaz az antant jóváhagyásával a jugoszláv állam terve a megvalósulás útjára léphetett.

2.8. A modell nyolcadik eleme: Az anyaország(ok)

Ha rátekintünk a 6. térképre, akkor láthatjuk, hogy a jugoszláv állam keretei közé zárt kisebbségek közül háromnak létezett az állam határai mentén anyaországa: a magyaroknak, az albánoknak és a macedónoknak. (Zárójelben jegyezzük meg: az előbbi mondat csak akkor igaz, ha elfogadjuk a bolgár álláspontot, mely szerint a macedónok valójában bolgárok).

Jugoszlávia és Albánia viszonya, illetve Jugoszlávia és Bulgária kapcsolata a vizsgált időszakban kifejezetten feszült volt.

Az egymást követő bolgár kormányok – néhány kivételtől eltekintve – támogatták a VMRO-t (Belső Macedón Forradalmi Szervezet), amelynek jobb szárnya nyíltan hirdette, hogy a macedónok által lakott területeknek el kell szakadnia a jugoszláv államtól, majd csatlakoznia kell Bulgáriához.¹⁸⁰ Adataink szerint a VMRO 1919 és 1937 között 2800 merényletet, illetve támadást követett el a jugoszláv állam ellen. Legtöbb esetben ezek a terror akciók a bolgár állam területéről (Pirin-vidék, más néven Pirini-Macedónia) indultak. Azaz Bulgária mint anyaország odáig elment, hogy Jugoszlávia-ellenes terrorista cselekményeket többé-kevésbé nyíltan támogatott. Válaszképpen Belgrád több esetben teljes határzárat rendelt el a jugoszláv–bolgár határon.¹⁸¹

A koszovói Kacak (Csempész) mozgalom a macedónhoz hasonló gerilla háborút folytatott a jugoszláv állam ellen. Koszovón belül kisebb-nagyobb területeket ténylegesen fel is szabadított a „jugoszláv elnyomás” alól. A harcok komolyságát jól mutatja, hogy Belgrád több esetben csak repülőgépek és nehéztüzérség bevetésével tudta a hegyekbe viaszorítani a Kacak fegyvereseit. Ráadásul az Albánián belüli politikai és fegyveres küzdelmekbe nagyon gyakran a Koszovó területén lakó albánok is bevonódtak.¹⁸² Az ellenőrizhetetlen jugoszláv–albán határon fegyveres albán alakulatok jártak át Koszovóból Albániába, illetve visszafelé is. Ráadásul Albánia és a jugoszláv állam viszonya – más tényezők miatt is – kimondottan ellenséges volt.

Az albán–jugoszláv és a jugoszláv–bolgár határszakaszhoz, továbbá Koszovóhoz és Macedóniához képest a jugoszláv–magyar határszakasz és a Vajdaság a béke szigete volt ezekben az években. A magyar kisebbség egyetlen egy esetben sem nyúlt fegyverhez, és a magyar–jugoszláv határszakaszon nem történt komoly fegyveres incidens.

¹⁸⁰ Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 216–217. old.

¹⁸¹ Romsics (1998) 212. old.

¹⁸² Palotás (2003) 223–224. old.

6. térkép: A királyi jugoszláv állam etnikumainak (nemzetek és kisebbségek) területi elhelyezkedés

Forrás: Romsics (1998) 211. old.

De Magyarország mint anyaország a két világháború közötti időszakban a körülmények engedte mértékben (lásd kisantantgyűrű) a diplomáciai megszokott szereit (Népszövetség, nagykövetek etc.) használva mindig kiállt a jugoszláv államhoz csatolt magyar kisebbség érdekében. Terjedelmi korlátaink miatt nem tudjuk áttekinteni a magyar és jugoszláv állam kapcsolatának ezen dimenzióját a két világháború között,¹⁸³ ehelyett egy nagyon tipikus momentumot emelünk ki.

Amikor 1926 őszén tárgyalások kezdődtek a két állam között, azzal a céllal, hogy létrehozzanak egy jugoszláv–magyar szerződést (egy locarnói szerződéshez hasonló döntőbíróági egyezményt) a magyar fél kifejezetten kulcskérdésként kezelte a jugoszláviai magyar kisebbség sorsának javítását.¹⁸⁴ Ez konkrétan az alábbi módon valósult meg: Amikor 1926 őszén Hory András (Magyarország belgrádi követe) átnyújtotta Ninčić-nek (Jugoszlávia külügyminisztere) az egyezmény tervezetét szóbeli jegyzék formájában kifejtette neki, hogy a magyar kormány tisztában van azzal, hogy a jugoszláv kormány saját közvéleményével szemben milyen kényes helyzetben van, ezért nem is gondol arra, hogy a magyar kisebbség ügyét egyezmény útján oldja meg. De a jugoszláv tárgyalópartnerének azt is tudnia kell, hogy a jugoszláviai magyar kisebbség elnyomásáról érkező panaszok felkavarják a magyarországi közvéleményt, ezért nehezen tudja elképzelni, hogy a két ország között őszinte megértés alakuljon ki, pedig ez szívügye a magyar kormánynak. Ezért a magyar kormány előnyösnek tartaná, ha a jugoszláv kormány saját elhatározásából foganatosítana néhány intézkedést – elsősorban az iskolai oktatás terén –, amelyek bizonyítanák, hogy Belgrád a kisebbségi kérdés méltányos kezelésére törekszik.

Ninčić erre szóbeli jegyzékre válaszolta, hogy hajlandó a kisebbségi kérdésről a jövőben bármikor tárgyalni, de azt, hogy a magyar–jugoszláv egyezmény megkötésével egyidőben a jugoszláv kormány valamiféle intézkedéseket tegyen a magyar kisebbség érdekében, azt a jugoszláv belpolitikai szempontok miatt aggályosnak látja. Ha ő ilyet tenne, lehetetlen helyzetbe kerülne. Majd kijelentette, amennyiben a magyar kormány az egyezmény megkötését ilyen intézkedések előzetes megtételéhez köti, úgy a jugoszláv kormány kénytelen lesz a paktumtól elállni. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy az egyezmény megkötése végül megghiúsult.)

Hornyák Árpád mutat rá arra, hogy a jugoszláv állam vezetése, minden olyan esetben, amikor Budapest felvetette a magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok javításának kérdését, aminek kiindulópontjául (másképpen fogalmazva előfeltételül) a jugoszláviai magyar kisebbség helyzetének pozitív irányú változtatását jelölte meg, Belgrád mindig azt a választ adta, hogy ezt a magyar előfeltételt nem tudja

¹⁸³ A kérdéskörre két könyvünkben is részletesen tárgyaljuk: Gulyás László (2012/c): A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 70–86. old.; Gulyás László (2013/b): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 40–50. old.

¹⁸⁴ A tárgyalások kezdeti szakaszáról lásd Vizi László Tamás (2013): „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények VI. évfolyam 4. szám. 2013/4. No. 23. 7–38. old.

teljesíteni. Ennek indokául, hol belpolitikai nehézségeket, hol a kisantant tagságból fakadó külpolitikai kötelemeket neveztek meg.¹⁸⁵

Véleményünk szerint a fentebb bemutatott egyetlen rövid momentum – mint ahogy egy csepp tengervízből biztosan megállapítható a teljes tenger összetétele – pontosan alátámasztja mindazt, amit az anyaország és kisebbséget magába záró másik állam viszonyáról írtunk a modell bemutató elméleti fejezetben (lás 1. fejezet 4.2.8.-as alfejezetét). Azaz az anyaország meg akarja védeni a kisebbséget, míg a másik ország (amelynek keretei között a megvédendő kisebbség él) ezt a belügyeibe történő beavatkozásnak minősíti, így a két szomszédos állam viszonya kiéleződik.

Befejezésképpen szólnunk kell a horvátokról, akiknek nem volt anyaországa, hiszen a horvátok túlnyomó része a jugoszláv állam keretei között élt. Ebben a szituációban a horvát függetlenséget a zászlajára tűző usztasa-mozgalom külső támogatót keresett. Ezt nagyhatalmi ambíciókat dédelgető Olaszország, és a közép-hatalmi célokat kitűző Magyarország személyében találták meg.

¹⁸⁵ Hornyák Árpád (2010/b): A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. 41. old. In. Hornyák Árpád szerk. (2010/a): Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. PTE Történelemtudományi Intézet. Pécs. 40–60. old.

3. FEJEZET:

A DÉLVIDÉK SORSA A JUGOSZLÁV ÁLLAM KERETEI KÖZÖTT

1. Bevezetés

A 2. fejezetben részletesen bemutatottuk a szerb politikai elit nemzetállam-építő törekvéseit. Jelen fejezetben pedig azt vizsgáljuk meg, hogy ennek során Belgrád milyen konkrét lépéseket hajtott végre a Magyarországtól elcsatolt Délvidéken, azaz hogyan érintették ezen régiót a szerb politikai elit lépései. Itt jegyezzük meg, hogy könyvünk témája miatt az elcsatolt Mura-vidéki területek sorsára nem térünk ki, ezért is használjuk könyvünk jelen fejezetében elsősorban a Vajdaság elnevezést.

A szerbek által megtett lépéseket az 1. fejezetben bemutatott és a 2. fejezetben a jugoszláv állam egészére konkretizált nemzetállam-építési modell alkalmazásával rendszereztük. Ennek megfelelően jelen fejezetben a modell alábbi elemeit vizsgáljuk:

1. A modell első eleme: Az együttélés,
2. A modell második eleme: Ideológiai mező,
3. A modell harmadik eleme: Politikai mező,
4. A modell negyedik eleme: Oktatási-kulturális mező,
5. A modell ötödik eleme: Gazdasági mező,
6. A modell hatodik eleme: Regionális folyamatok.

Úgy véljük, hogy a fenti szerkezet alkalmas kereteket biztosít arra, hogy felvázoljuk mi történt a Vajdasággal az első jugoszláv állam keretei között.

2. A Vajdaság és a jugoszláv államépítés

2.1. A modell első eleme: Az együttélés

2.1.1. A Vajdaság etnikai viszonyai

A nemzetállam-építés modelljének a magja (az első elem) a többség és kisebb együttéléséről szól. Első lépésként nézzük meg, hogy a Délvidék esetében konkrétan mit jelent a többség és kisebbség fogalma.

1921-ben népszámlálást hajtottak végre Jugoszláviában. Ennek adatai szerint a jugoszláv állam keretei között élő magyarság létszáma 467 658 fő (ez a jugoszláv állam összlakosságának 3,9%-a) volt. Itt jegyezzük meg, számítások szerint azokon a területeken, melyek az a trianoni döntés következtében Jugoszláviához kerültek 1910-ben 577 549 magyar élt.¹⁸⁶ Ehhez képest az 1921-es népszámlálás „csak”

¹⁸⁶ Lásd „A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941.”

467 658 főt számolt összes ezeken a területeken. A két szám különbsége: 109 891 fő. Joggal merül fel a kérdés: Hova tűnt el ez a százezernyi magyar. Jugoszláviából?

A csökkenés egyik oka a kiutasítások voltak: Mint azt könyvsorozatunk 2. kötetében láthattuk a Délvidéket elfoglaló szerbek már a hódítás első perceitől kezdve arra törekedtek, hogy a délvidéki magyarság létszámát csökkentsék.¹⁸⁷ Ennek jegyében 1918 végén 1919 elején megkezdődött a hűségeskütagadó magyar köztisztviselők elbocsátása és határokon „történő áttétele.” Adataink szerint¹⁸⁸ 1918 és 1924 között összesen 44 903 magyar hagyta el a jugoszláv államot, ebből 8511 fő volt köztisztviselő. A kiutasított köztisztviselők között a rekordot Hoosz Kázmér martonosi nyugalmazott erdőfőtanácsos tartja, akit 26-szor utasítottak ki Jugoszlávia területéről. A legtöbben, 19 239 fő 1919-ben és 1920-ban 10 551 fő „költöztek át” Magyarországra.

A kiutasítottak számát (44 903 fő) kivonva a hiányzó 109 891 főből továbbra is marad 64 988 hiányzó magyarunk. Erre a csökkenésre nem tudunk megfelelő magyarázatot adni. Lehet, hogy demográfiai folyamatok (halálozás) eredménye, de az is lehetséges, hogy a népszámlálás során számosan nem merték magukat magyarnak vallani. Gondoljunk arra, hogy dualista korszak egyik pozitív örökségeként a délvidéki lakosság (értse a teljes lakosságot, azaz magyarok, németek, szerbek, és így tovább) többnyire két, sőt három nyelvet beszélt. Ennek megfelelően egy részük – saját egyéni érvényesülése miatt, vagy csupán konformizmusból – a mindenkori államhatalom tetszésének megfelelően vallotta magát hol magyarnak (1918 előtt), hol szerbnek (1918 után), sőt a hitleri Német Birodalom előretörésekor németnek.¹⁸⁹ Ez is egy magyarázat lehet a fentebb vizsgált hiányra.

A közel félmilliónyi jugoszláviai magyarság az alábbi módon oszlott meg Jugoszlávián belül:

16. táblázat: A magyarság területi megoszlása Jugoszlávián belül (1921)

Vajdaság	Muraköz	Murán innen	Horvátország	Jugoszlávia más részei	Jugoszlávia összes
376 107 fő	1904 fő	14 064 fő	70 021 fő	5558 fő	467 658 fő

*Forrás: a szerző saját szerkesztése*¹⁹⁰

Mint 16. táblázatból látható a jugoszláviai magyarság zöme 367 107 fő (a 467 658 főből) a Vajdaság Tartomány keretei között élt.

¹⁸⁷ Gulyás László (2013): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig. 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák. 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 92–95. old.

¹⁸⁸ Sajti Enikő (2004): Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó. Budapest. 26. old.

¹⁸⁹ Arday (2002/a): A mai Vajdaság (a történelmi Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék) története. 19. old. In. Arday Lajos szerk. (2002/b): Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Bip Kiadó. Budapest. 7–60. old.

¹⁹⁰ A táblázat forrása: „A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941.”

17. táblázat: A Vajdaság etnikai viszonyai 1921-ben

Nemzetiség	Bácska		Bánát		Baranya		Vajdaság összesen	
Magyar	260 998	35,5%	98 4710	17,5%	16 638	33,8%	376 107	27,9%
Német	173 796	23,6%	126 530	22,5%	16 253	32,9%	316 579	23,5%
Szerb-horvát	246 598	33,5%	240 213	42,7%	15 604	31,6%	502 415	37,3%
Román	1 182	0,1%	67 897	12,0%	452	0,9%	69 530	5,2%
Szlovák	30 993	4,2%	17 595	3,1%	78	0,01%	48 666	3,6%
Egyéb	21 551	3,1%	12 252	2,2%	427	0,8%	34 230	2,5%
Össz.	735 117	100,0%	561 958	100,0%	49 452	100,0%	1 346 230	100,0%

Forrás: a szerző saját szerkesztése¹⁹¹

A Vajdaság Tartomány etnikai megoszlását az 1921-es évben bemutató 17. táblázatból kiolvasható egy rendkívül fontos tény, nevezetesen, hogy a régió (tartományon) belül, a két legnagyobb kisebbség – a magyar és a német – együtt többséget (51,4%) képezett. Másképpen fogalmazva az államalkotó szerb-horvát nemzet (az 1921-es népszámlálásnál ezt a kategóriát alkalmazták) a Vajdaság tartományon belül kisebbségben volt!

2.2.2. Törekvés az etnikai viszonyok megváltoztatására

A szerb nemzetállam-építés szempontjából logikus lépésnek tűnik vajdasági etnikai szituáció megváltoztatása. Belgrád fontos célként kezelte a magyar és a német kisebbség számarányának csökkentését. Erre két eszközt használt fel:

- Közigazgatási átszervezés,
- Betelepítések.

A közigazgatás megszervezésékor (1922, körzetek) és átalakításakor (1929, bán-ságok) Belgrád mindkét esetben jelentős szerbek által sűrűn lakott területeket csatolt a Vajdaságból kialakított körzetekhez, illetve bán-sághoz (erről bővebben lásd jelen fejezet 2.3.-as alfejezetét). Azaz a közigazgatási határok meghúzása, átalakítása egyértelműen a kisebbségek részarányának csökkentése érdekében történt.

A másik eszköz, melyet Belgrád alkalmazott a szerbek tömeges betelepítése volt. Erre a jugoszláviai agrárreformot használta fel (erről bővebben lásd jelen fejezet 2.3.-as alfejezetét). Az agrárreform során kiosztott földek egy jelentős részére Belgrád szerb nemzetiségű önkénteseket (dobrovoljác-okat) telepített. Ezt az 1920-ban kiadott kolonizációs törvény tette lehetővé, amely a földön kívül jelentős kedvezményeket és adómentességet nyújtott telepeseknek. A dobrovoljácok politikailag teljesen megbízható szerb és montenegrói veteránok voltak, akik a Balkán-háborúban, illetve az első világháborúban harcoltak és katonai szolgálataik fejében kaptak földet. A Vajdaságba elsősorban likai, boszniai, dél-szerbiai szerbeket telepítettek be.

¹⁹¹ A táblázat forrása: „A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941.”

A Vajdaságba betelepített dobrovoljác családok számára nézve eltérő adatokkal rendelkezünk. A szakirodalmon belül Sajti Enikő adja meg a legalacsonyabb adatokat, szerinte Bácskába 6912 dobrovoljác család 53 465 kat.h területet, Baranyában 235 család 5927 kat. h területet és a Bánátban 8384 család 27 312 kat. h területet kapott.¹⁹² Azaz Sajti szerint összesen 15 531 család érkezett a Vajdaságba és számukra 89 704 kat. h területet osztottak ki.

Ezzel szemben Bodonyi Ilona 22 000 dobrovoljác családról (ami szerinte 100 000 főt jelent) ír,¹⁹³ míg Bíró László szerint¹⁹⁴ 23 225 család érkezett a Vajdaságba. Ezen számok nagyságát úgy tudjuk érzékeltetni, ha hozzáfűzzük, hogy a Vajdaságban kiosztott földek nagy részét ők kapták meg.

Belgrád dobrovoljácok-nak a Vajdaságba való telepítésével próbálta megtörni az egységes magyar településterületeket, illetve csökkenteni a magyarok (és németek) részarányát. A magyar településterületek megtörésének jegyében a Vajdaságban több mint 200 telepesközség épült, 13 ezer házzal.¹⁹⁵ Ráadásul a Magyarországgal határos 50 km-es területsávban a hadügyminiszter engedélyéhez kötötték a földek adásvételét, hogy így számolják fel az ottani magyar birtoklást.¹⁹⁶

Itt kell arra felhívunk a figyelmet, hogy a Vajdaságba betelepített szerbeket Belgrád a magyar kisebbség (illetve a Koszovóba telepített szerbek az albán kisebbség – G. L.) megfigyelésére, megfélemlítésére használta fel. A dobrovoljácok lelkesen látták el ezt a feladatot, jól mutatja ezt, hogy a Vajdaságban körükből verbuválódott a szerb szélsőséges nacionalista szervezet, a Szerb Nacionalista Fiatalság csapata.

2.2. A modell második eleme: Az ideológiai mező

A jugoszláv állam egészének történetét meghatározó ideológiai mezőt könyvünk második fejezetben bemutattak. Ez alapján kijelenthetjük, hogy az ideológiai mezőt egyértelműen a jugoszlávizmus különféle verziói (föderalista, centralista, Sándor király-féle), illetve a délszláv nemzetek nacionalizmusai uralták (szerb nacionalizmus, horvát nacionalizmus). Itt jegyezzük meg, hogy jugoszláv állam macedóniai területén élő népességet (amelyet majd 1945 után macedón nemzetnek ismernek el) Belgrád a jugoszláv nemzet részének tekintette.

Mindezek alapján joggal merül fel a kérdés: A délszláv államalkotó nemzetek, de elsősorban a szerbek hogyan viszonyultak a jugoszláv állam „nem délszláv kisebbségeihez”, úgymint magyarok, németek, románok, albánok? Véleményünk a szerb politikai elit „nem délszláv kisebbségeivel” kapcsolatban kétféle megoldást tartott jónak:¹⁹⁷

¹⁹² Sajti (2004) 140. old.

¹⁹³ Bodonyi (2002) 187. old.

¹⁹⁴ Bíró (2010) 218. old.

¹⁹⁵ Bodonyi (2002) 219. old.

¹⁹⁶ Domonkos László (1992): Magyarok a Délvidéken. Zrínyi Kiadó. Budapest. 50. old.

¹⁹⁷ A kérdéskörrel részletes áttekintést ad Berkes József (1925): A délvidéki magyarság politikai élete és harcai a megszállás alatt. Bartha Miklós Társaság Évkönyve.

1. A kisebbségek olvadjanak be a szerbségbe.

Ennek jegyében erőteljes asszimilációs politikát folytattak. A magyar és a német kisebbség esetében egyfajta kompenzációs szándék is megfogható. Belgrád arra az álláspontra helyezkedett, hogy 1918 előtt a magyarok és a németek asszimiláltak a Délvidéken, Horvátországban és Szlovéniában élő délszlávok egy részét, ezért jugoszláv nemzetnek joga van megfordítani ezt a folyamatot.

2. Távozzanak az országból.

Ez a forgatókönyv kétféle módon valósult meg:

- ✓ **Kiutasítások:** Mint az jelen könyvben láttuk ezen eszköz alkalmazására a délvidéki magyarság esetében 1918 és 1921 között került sor. Bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy a kiutasításoknak volt egy második kisebb hulláma is. Sándor király meggyilkolása (Marseilles 1934) után Belgrád 3000 magyar utasított ki az államból.¹⁹⁸
- ✓ **Kivándorlás:** Arday Lajos adatai szerint a vajdaság magyar, német és román paraszti réteg (amely nemzeti okokból ki lett zárva a földreformból) egy része Észak- és Dél-Amerikába vándorolt ki. Ezek létszáma megközelíti a 60 000 főt.¹⁹⁹

A fenti megállapításunkat annyiban kell árnyalnunk, hogy a jugoszláv kormányok némileg eltérő módon kezelték kisebbségeiket, míg az albánokkal és a magyarokkal szemben erősen diszkriminatív módon léptek fel, addig a németekkel és a bánsági románokkal szemben nagyobb megértést tanúsítottak. A legjobb helyzetben „nem délszláv kisebbségek” közül a románok voltak. Mivel Románia és a jugoszláv állam egy katonai-politika blokk, a kisantant keretében egymás szövetségesei voltak a reciprocitás elvét alkalmazták a romániai szerb illetve a jugoszláviai román kisebbség esetében.²⁰⁰

Visszatérve szűkebb témánkra: Az ideológiai mezőben a magyar kisebbséget Belgrád két negatív vonással ruházta fel:

- A magyar kisebbség azon magyar uralkodó osztály utóda, amely 1918 előtt számos eszközzel elnyomta a délszlávokat. Ezért vele szemben bizonyos kompenzációs intézkedések (durvább megfogalmazásban a bosszú) jogosak lehetnek.
- A magyar kisebbség a veszélyesebb kisebbségek közé tartozik, kollektíven a jugoszláv állam iránti illojális elemnek kell tekinteni, mely az anyaországból kiinduló területi revíziós törekvések potenciális ötödik hadoszlopa.

A fentiek következtében a magyar kisebbség az ideológiai mezőben a jugoszláv állam ellensége szerepet kapta meg Belgrád ideológusaitól és politikusaitól. Természetesen ez a szerep döntően meghatározta Belgrád más mezőkben (politikai mező, gazdasági mező, oktatási és kulturális mező) történő magyar kisebbséggel kapcsolatos lépéseit.

¹⁹⁸ Hornyák (2010/b) 47–48. old.

¹⁹⁹ Arday (2002/a) 19. old.

²⁰⁰ A reciprocitás konkrét eseteiről lásd Bíró (2012) 279. oldalon a 91.-es számú lábjegyzetet.

2.3. A modell harmadik eleme: Az oktatási-kulturális mező

2.3.1. A jugoszláv oktatásügy a Vajdaságban

Amikor 1918-ben a jugoszláv állam hozzáfogott oktatásügyének megszervezéséhez az 1904. április 19-i szerb elemi iskolai törvényből indult ki. Ezen szerbiai törvény hatályát egy 1919 évi rendelettel kiterjesztették a Vajdaságra és Montenegróra²⁰¹ A törvény két cikkelye különösen hátrányosan érintette a kisebbségi sorba került magyarságot. Az egyik cikkely a nemzeti szellemben történő nevelést írta elő. Erre történő hivatkozással a szerb állam eltörölte az elemi iskolákban a magyar kultúra és történelem minimumának tanítását, és még a magyar nyelvű osztályokban is szerbül kellett a földrajzot és a történelmet tanítani.

A másik cikkely kétféle iskolatípust ismert el, úgymint: állami iskola és magán iskola. Ezzel szemben 1918 előtt a Délvidéken (és persze az egész Osztrák–Magyar Monarchiában) négyféle iskola létezett: állami, magán, felekezeti és községi. Így az 1904-es törvény alkalmazás azt jelentette, hogy a Délvidéken a szerb állam megszüntette a felekezeti és a községi iskolákat. Ennek értelmében 1919 októberében államosították a felekezeti iskolákat és községi iskolákat²⁰² Mivel a Délvidéken iskolák egy jelentős részét a magyar egyházak tartották fent ez súlyos csapás volt a magyar kisebbség oktatására.

18. táblázat: Néhány adat a Délvidék oktatásügyéről

1913/1914-es tanév	Királyi Jugoszlávia
Elemi iskolák száma: 645 db, ebből 266 db állami 67 db községi 303 db felekezeti 9 magán	Elemi iskolák száma: 1376 db ²⁰³ Ezek 4233 tagozatot működtettek, az alábbi bontásban: Szerbhorvát nyelven oktat: 2931 tagozat Németül oktat: 546 tagozat Magyarul oktat: 528 tagozat Szlovákul oktat: 121 tagozat Románul oktat: 89 tagozat Ruszinul oktat: 18 tagozat
Elemi iskolai tanítók száma: 1832 fő	Elemi iskolai tanítók száma: 433 fő²⁰⁴
Középiskolák száma: 76 db, ebből Középiskola 12 db Középfokú szakiskola 9 db Polgári iskola 51 db Tanítóképző 4 db	Magyar nyelvű középiskolák száma: 2 db ²⁰⁵ (Zenta és Szabadka)

Forrás: A szerző saját szerkesztése Sajti (1997) adatai alapján

²⁰¹ A kérdéskörrel lásd Sajti Enikő (1997): Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941. Hispánia Kiadó. Szeged. könyvének „Oktatáspolitikai és a magyar iskolaügy” című fejezetét, 79–93. old.

²⁰² Sajti (1997) 81–82. old.

²⁰³ 1930-ban a Duna Bánság területére vonatkoztatva.

²⁰⁴ 1934/1935-ös tanév.

²⁰⁵ Az 1920-as évekre vonatkoztatva.

A 18. táblázat első oszlopából kiolvasható, hogy a délvidéki 645 elemi iskolából 303 felekezeti iskola volt, ezek egy tollvonással állami iskolákká váltak. Egyetértünk Vaska Géza értékelésével, mely szerint a jugoszláv állam alkotmánya ugyan biztosítja a nemzeti kisebbségeknek, hogy gyermekeiket anyanyelvükön taníthassák, Belgrád azonban a legkülönbébb eszközöket veti be a szerbesítés érdekében.²⁰⁶

Fontos kiemelnünk, hogy Belgrád a görögkeleti egyház kezelésében lévő elemi iskolákat is államosította. Ez egyértelműen beleillik a nemzetállam-építés logikájába, ha az állam az iskola fenntartó, akkor tulajdonosként minden lényeges kérdésben dönthet.

Itt jegyezzük meg, hogy az 1912. évi szerb középiskolai törvény szintén állami feladatként írta elő a középiskolák fenntartását, így a délvidéki középiskolák is állami kézbe kerültek. A fenti táblázatból az is kiolvasható, hogy az 1920-as években mindössze két magyar nyelvű gimnázium egy 8 osztályos gimnázium (Szabadkán), és egy 4 osztályos gimnázium (Zentán) működött a Délvidéken. Ez azt jelentette, hogy a középiskolás magyar korosztály 14,5%-a folytathatta tanulmányait a saját anyanyelvén.²⁰⁷

Még szomorúbb képet mutat a felsőoktatás helyzete: A Délvidéken nem volt magyar, vagy magyar tagozattal rendelkező felsőoktatási intézmény. Ennek hiányában azon délvidéki magyarok, akik diplomát akartak szerezni a zágrábi egyetemre, a ljubljana-i egyetemre, a belgrádi egyetemre és a szabadkai jogi karra iratkoztak be. Adataink szerint a magyar nyelvű egyetemisták aránya csak negyede volt a magyarság Jugoszlávián belüli arányának. A közel fél milliós magyarságnak csupán egy ezreléke szerzett diplomát a két világháború közötti időszakban.²⁰⁸

A szerb állam nagyon keményen élt (visszaélt) tulajdonosi jogaival, a tanító és tanári kart kéz ízben is hűségesküre kötelezték. Először 1918 novemberében a Nemzeti Igazgatóságra, másodszor 1921-ben a vidovdani alkotmányra. Azokat a tanárokat (és egyéb köztisztviselőket), akik megtagadták a hűségeskü, elbocsátották, majd „áttették” a határon. A tanári kar maradó része pedig két évet kapott arra, hogy államnyelvből levizsgázzék, ellenkező esetben elbocsátás várt rájuk. Belgrád másik diszkriminatív eszköze, melyet a tanítók ellen használt az áthelyezés volt. Számos esetről tudunk, amikor magyar tanítókat Boszniába, illetve Macedóniába helyeztek át.

Mindezek következtében az elemi iskolai magyar nyelvű tanítók száma drasztikusan lecsökkent, 1918 előtt 1832 tanító dolgozott a Délvidéken, 1941-re mindössze 250-en maradtak.²⁰⁹ A tanítók esetében további két gondot is meg kell említenünk, egyrészt komoly gondot okozott a tanítói utánpótlás, mert a szerb állam 1919-ben felszámolta a szabadkai magyar nyelvű tanítóképzést és belgrádi magyar tanítóképző tagozat csak 1932-ben indult el. Ráadásul a kiképzett tanítókat a szerb ál-

²⁰⁶ Vaska (1932) 19–20. old.

²⁰⁷ Sajti (1997) 85. old.

²⁰⁸ Arday. (2002/a) 26. old.

²⁰⁹ Sajti (1997) 85. old.

lam nagyon sok esetben dél-szerbiai, macedóniai és koszóví álláshelyekre vezényelte.²¹⁰

A fentiekhez képest csak nagyon halvány engedmény volt az a szerb állam részéről, hogy az 1904-es törvényhez 1919-ben csatolt kiegészítés (a kisebbségi oktatásügyről) engedélyezte, hogy ott ahol kisebbségek élnek az elemi iskolán belül párhuzamos magyar nyelvű osztályokat lehet felállítani. A szerb állam azonban igyekezett ezt a rendelkezést is kijátszani. 1920. júniusában Svetozar Pribičević művelődési miniszter kiadta, ún. névelemzési rendeletét, mely szerint a gyermeket a szülők és a nagyszülők nevének alapján kell iskolába íratni. Ez azt jelentette, hogy ha valakinek szláv hangzású neve volt, akkor is szerb elemi iskolába kellett íratni, ha nem beszélt szerbül. Az elemi iskolába történő beiratkozáskor a tanulók nemzeti-ségi besorolását mindig egy politikailag megbízható szerb (esetleg délszláv) tanár végezte.

A névelemzés végrehajtása azt eredményezte, hogy jelentős mértékben csökkent a magyar nyelvű osztályokba történő beiratkozás. Adataink szerint a névelemzés következtében 26. 000 magyar tanköteles tudott magyar nyelvű tagozatra beiratkozni, míg 24 100 tanköteles arra kényszerült, hogy szerbhorvát nyelvű osztályba iratkozzék be.²¹¹ Ráadásul az 1929-ben meghozott az elemi iskola oktatásról szóló törvény úgy rendelkezett, hogy csak az elemi iskola 1-4. osztályában lehet a kisebbség nyelvén oktatni.

Az oktatásügy 1920-as évekbeli átszervezését az 1929. december 5-i. népiskolai törvény, az 1929. december 5-i középiskolai törvény, az 1929. szeptember 27-i tanítóképző törvény, az 1933. június 28-i polgári iskolákról szóló törvény és a 1930. június 28-i egyetemi törvény foglalta rendszerbe.²¹²

A 1930-as évek tendenciáit vizsgálva arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a belgrádi oktatási minisztérium az évek során fokozta a tanárok és az iskolák ellenőrzését és arra törekedett, hogy megakadályozza a „nem szerbek” nemzeti öntudatának megőrzésére irányuló iskolai tevékenységet, illetve a jugoszlávizmus ideológiáját a tanulók fejébe sulykolják. Az általuk nemzeti tantárgyaknak nevezett tantárgyakra – nemzeti nyelv (értsd szerbhorvát), történelem és földrajz – különös figyelmet fordítottak. Ennek érzékeltetésére egyetlen példa: A földrajz tantárgy anyagát a „folyómedrek mentén” építették fel (úgy ahogy a bánságokat elnevezték 1929-ben), hogy ezzel is elkerüljék az egyes területek (régiónok) nemzetekhez kötött elnevezését.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szerb állam mindent megtett annak érdekében, hogy a délvidéki magyar oktatást – az elemi oktatástól az érettségig – a lehető legkisebbre zsugorítsa, illetve tartalmában a jugoszláv államépítés szolgálatába állítsa. Mindezek következtében a Délvidéken nagyon hiányzott a magyar orvos, állatorvos, mezőgazdasági szakember és a lelkész, egyszóval a magyar nyelvű értelmiség.

²¹⁰ A jugoszláviai magyarság helyzete (1941) 15. old.

²¹¹ A jugoszláviai magyarság helyzete (1941) 14. old.

²¹² Bíró (2010) 272–273. old.

2.3.2. A magyar kulturális egyesületi élet a Vajdaságban

A délvidéki magyarok politika pártjához hasonlóan a magyarok egyesületi életét is Belgrád megpróbálta visszaszorítani. Ennek ellenére a két világháború közötti időszak egészére jellemző, hogy a kisebbségi sorsba került magyarok megpróbálták kulturális egyesületeket és magyar nyelvű sajtót működtetni.

Több városban – Nagybecskereken, Zomborban, Szabadkán (a Katolikus Legényegylet, illetve a helyi Népkör szervezésében) – műkedvelő színjátszók próbáltak meg magyar nyelvű színházat működtetni. A szerb állam hozzá állására jellemző adalék, hogy, Zomborban a helyi adóhivatal lefoglalta a színház ruha- és kellék-tárát és minden színházi előadás bevételéből 45%-ot követelt. Ezzel a zombori magyar színjátszás csődbe jutott. A szabadkai Népkör által szervezett színház is hasonló nehézséggel találta magát szembe. Ugyanis amikor színtársulatuk egy-egy jól bevált darabban turnéra indult a vajdasági városokba és falvakba a szerb adóhatóság rögtön adót követelt az előadások bevétele után.²¹³ Itt jegyezzük, hogy a szabadkai Népkör a Délvidék legnagyobb magyar kulturális egyesülete volt. A színi előadások mellett népszerű előadás-sorozatok, irodalmi kurzusokat, anya- és csecsemővédelmi tanfolyamot szervezett, könyvtárat és dalárdát működtetett.

Fontos történet volt a vajdasági magyar kisebbség kulturális életében, amikor 1926-ban Prokopy Imre azt javasolta, hogy létesítsenek egy Magyar Közművelődési Szövetséget, mely kulturális előadások rendezésével, tanfolyamokkal, intézmények létesítésével, könyvtáralapítással és gyarapítással védelmezze a magyar kultúrát. Jellemző a korszakra, hogy megalakulására Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség néven csak 1940-ben kerülhetett sor.

Adataink szerint a húszas évek végén a Vajdaság területén 101 magyar egyesület (falusi közművelődési egyesületek, olvasóköri, legényegyletek, gazdakörök, ipartestületek, vallásos és egyéb célú társadalmi egyesületek) működött. Jól mutatja a „magyar világ” szerbek általi visszaszorítását, hogy ez a 101-es szám nagyjából a fele a Vajdaság területén Trianon előtt működő magyar egyesületek számának.²¹⁴

Fontos megemlítenünk, hogy ezen egyesületeket a legváltozatosabb indokkal többször bezárták. Nézzünk egy jellemző példát: a becskerekai Bánati Magyar Közművelődési Egyesületet 1929-ben, majd 1934-ben bezárták. A 1934-es bezárás után többszöri kérelmezés után csak 1936-ban engedélyezték újraindulását.²¹⁵

A szerb állam figyelme a korszak új technikáira is kiterjedt, jól mutatja ezt, hogy 1925. július 12-én a belügyminiszter egy rendeletet adott ki, mely azonnali hatállyal megtiltotta, hogy a mozikban játszott filmeket szerb, horvát és szlovén nyelven kívül más nyelven is feliratozzák.²¹⁶ A rendeletet keményen végrehajtották, a fil-

²¹³ A magyar színházi élet szervezéséről és ennek nehézségeiről lásd Csuka János (1995): Kisebbségi sorban. A délvidéki magyarság 20 éve (1920–1940). Hatodik Síp Alapítvány. Budapest. 131–135. old.

²¹⁴ Domonkos (1992) 67. old.

²¹⁵ A jugoszláviai magyarság helyzete 1941. 15–16. old.

²¹⁶ Csuka (1995) 240. old.

mekre ezután nem került magyar nyelvű felirat. Ez a tilalom egészen a jugoszláv állam bukásáig fennállt.

A kisebbségi magyar sajtó²¹⁷ is nehéz körülmények között működött. Nézzünk egy példát: A Magyar Párt lapját a Hírlapot rengeteg üldöztetés érte. Újságíróit több ízben fizikailag inzultálták az utcán, mind szerkesztőségét mind nyomdáját többször megtámadták (pl. nyomdagépeket megrongálták). A lap szerkesztői és újságírói rendszeresen a vádlottak padjára kerültek izgatásért, államellenes cselekedetekért. Az egyik vezető újságíró Csuka János például egy ízben 9 havi börtönbüntetést kapott. Ha mindezek ellenére az újság elkészült akkor a terjesztését igyekeztek meggátolni, illetve az ügyészség több ízben elrendelte a lap elkobzását. Például 1929 szeptemberében olyan indoklással került sor elkobzásra, hogy a lap olyan hírt közölt, mely alkalmas a közvélemény nyugtalanítására. Az ügyészség szerint a lap azon írása mely az indiai éhínségről számolt be ebbe a kategóriába esett. Egyes falvakban a jegyzők megtiltották árusítását, a vasútállomások botjaiban szintén hasonló tiltást vezettek be.²¹⁸ Szintén gyakran megtörtént, hogy a vasúti szállítás során „véletlenül” elvesztek a Hírlap példányai. A végső és legkeményebb eszköz pedig a betiltás volt.

A húszas években 28 magyar nyelvű lap (5 napilap, 11 hetilap, 5 félhavi 4 havi és 3 időszakos lap jelent meg a Délvidéken. A probléma tehát nem a számukkal volt, hanem azzal, hogy ezek magyar nyelvű sajtótermékek – a legfontosabbak: Délbácska, Bácsmegyei Napló, Torontál, Zentai Hiradó, Zentai Újság, Összetartás, Topolyai Magyar Hírlap, Tiszavidék, Középbácska, Munka, etc.²¹⁹ – a szerb állam részéről hasonló bánásmódban részesültek mint az előbb részletesen bemutatott Hírlap. Nézzünk egy tipikus hasonlóságot: A Bácsmegyei Napló egyik szerkesztője, Tomán Sándor 5 havi börtönbüntetést kapott az egyik lapszám miatt.²²⁰

Jellemző adalék, hogy a bánási rendszer bevezetése után (amikor a bánásokat folyókról nevezték el) az újságoknak is nevet kellett változtatni. Így lett a Délbácskából Reggeli Újság, míg a Bácsmegyei Naplóból egyszerűen Napló.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a királyi Jugoszláviában a nemzetiségpolitikát jogilag meghatározó keretek – Saint Germain Laye-i szerződés, illetve a jugoszláv alkotmány – és a mindennapok gyakorlata között óriási űr tátongott. Mind a magyar kisebbségi oktatásügynek, mind a magyar kulturális életet szervező egyesületeknek komoly belgrádi ellenszélben kellett működnie.

2.4. A modell negyedik eleme: A politikai mező

Jelen könyv 2. fejezetében áttekintettük, hogy szerb politikai elit a politikai mezőben milyen válaszokat adott államépítési kihívásokra. Jelen fejezetben ezeket a szerb válaszokat a Vajdaság területére és az ottani magyar kisebbségre nézve konkretizáljuk. Ennek során az alábbi kettő kérdésre keressük a választ:

²¹⁷ A délvidéki sajtó helyzetéről (az 1920-as évek első felében) részletes képet ad Berkes (1925) 86–87. old.

²¹⁸ Csuka (1995) 73. old.

²¹⁹ Domonkos (1992) 62–63. old.

²²⁰ Domonkos (1992) 61. old.

1. Hogyan érintették a jugoszláv állam közigazgatás átszervezése a Vajdaságot?
2. Hogyan tudott a vajdasági magyar kisebbség részt venni a jugoszláv politikai életben?

2.4.1. Hogyan érintették a jugoszláv állam közigazgatási átszervezése a Vajdaságot?

Sándor király 1919. januári rendeletével az államot nyolc „történelmi” tartományra osztotta. A Magyarországtól elcsatolt Bácska (Bács-Bodrog vármegye), Bánát (Torontál és Temes vármegye) és Baranya (az ún. baranyai háromszög) Vajdaság néven az új állam egyik tartománya lett.

A Vajdaság Tartomány felállításával szinte egy időben – pontosabban egy kicsit korábban, 1918 novemberében – megkezdődött a magyar tisztviselői kar leváltása. Első körben felállították székiükből a magyar polgármestereket, és jegyzőket és helyükre kizárólag délszlávokat neveztek ki. A második körben ún. hűségesküt követtek meg az állami alkalmazottaktól.²²¹ Azokat az alkalmazottakat, akik nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt elbocsátották állásukból, sőt a legtöbb esetben kiutasították az országból is. Itt jegyezzük meg, hogy a jugoszláv államban két alkalommal követelték meg a hűségesküt, először 1918 novemberében a Nemzeti Igazgatóságra, másodszor 1921-ben a vidovdani alkotmányra. Azokat a köztisztviselőket akik nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt kiutasították az országból.

A vidovdani alkotmány elfogadása után felszámolták a 8 történelmi tartományt és helyettük 33 körzetre – neveztek őket megyéknek is²²² – osztották fel az államot. A mindössze két évig (1919–1921) fennálló Vajdaság Tartomány területét három körzetre szakították szét:

1. **Bácska körzet (megye)**

A Vajdaság Tiszától nyugatra eső területei alkották az ún. Bácska és Bánát Körzetet, Újvidék székhellyel.

2. **Belgrád körzet (megye)**

A Vajdaság Tiszától keletre eső területe – másképpen fogalmazva Nyugat-Bánát, Belgrád székhellyel.

3. **Dunamellék körzet (megye):** Kelet-Bánát pedig kiegészítve észak-szerbiai területekkel, Smederevo központtal.

A fenti három körzet kialakításakor a szerb állam célja egyértelmű volt, a délvidéki területeket minél jobban Szerbiához (Belgrádhhoz) kötni.

Amikor 1929-ben Sándor király az 1929-es reform részeként a 33 körzetről 9 bánságot hozott létre (továbbá Belgrád, mint főváros, egy különálló, tizedik közigazgatási egység lett) a Délvidéket a Dunai Bánságba sorolták. Pontosabban a Dunai Bánság „nagyjából” az 1919 és 1921 létező Vajdaság Tartomány területéből lett

²²¹ Sajti (2004) 23. old.

²²² Bíró László könyvében következetesen megyének nevezi a 33 körzetet, lásd Bíró (2010) 126–127. old.

kialakítva, de lényeges különbség volt, hogy Észak-Szerbiai területeket is hozzácsatoltak. Az így létrejövő Dunai Bánsággá etnikai viszonyairól a 19. táblázat ad felvilágosítást.

19. táblázat: Az etnikai viszonyok változása 1921-1929

Nemzet/kisebbség	A Dunai Bánság etnikai összetétele 1929		A Vajdaság Tartomány etnikai összetétele 1921	
	Fő	%	Fő	%
Szerb-horvát	1 119 179	56,9	502 415	37,3%
Magyar	385 526	18,2	376 107	27,9%
Német	344 136	16,3	316 579	23,5%
Román	79 621	3,75	69 530	5,2%
Szlovák	60 968	2,89	48 666	3,6%
Egyéb	38 228	1,81	34 230	2,5%
Összesen	2 107 658	100,0	1 346 230	100,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése²²³

Ha a Dunai Bánság etnikai viszonyait összevetjük a Vajdaság 1921-es etnikai viszonyaival láthatjuk, hogy a magyarság 27,9%, illetve a némettség 23,5%-os (együttesen 51,4%) arányát az 1929-ben felállított Dunai Bánságban sikerült 18,0%-ra, illetve 16,3%-ra lenyomni. Miközben a szerb-horvát nemzet arányát az 1921-es 37,3%-ról 56,9%-ra felhozni.

Egy adatra kell még a figyelmet felhívni (ez nem szerepel a 19. táblázatban): A Vajdaság Tartomány területe 19 702 km² volt, ezzel szemben a Duna Bánság területe 30 158 km² volt. Ez 10 456 km²-nyi eltérés. A bővítésre egyetlen logikus magyarázat van: a magyarok által lakott területekhez szerbek által sűrűn lakott területeket csatoltak, hogy az ily módon létrehozott közigazgatási egységen belül csökkentsék a magyar (és német) kisebbség súlyát.

Bizonyítható tehát, hogy a Dunai Bánság határainak meghúzása egyértelműen a magyar és német kisebbségek súlyának csökkentését és a szerb dominancia megteremtését szolgálta. Azaz a jugoszláv állam a közigazgatási térfelosztást eszközként használta a kisebbségek súlyának csökkentése érdekében. Itt jegyezzük meg, hogy ugyanezen eszékört Belgrád a centralizmus ellen küzdő horvátokkal szemben is alkalmazta, pedig az ideológia szerint a horvátok a jugoszláv állam államalkotó nemzete volt.

2.4.2. Hogyan tudott a vajdasági magyar kisebbség részt venni a jugoszláv politikai életben?

A politikai élet bemutatásához két pontból indulunk ki. Egyrészt megnézzük, hogy milyen jogi keretek, feltételek között élt és dolgozott a délvidéki kisebbségi magyarság. Másrészt megvizsgáljuk, hogy Belgrád valójában mire törekedett a magyar kisebbséggel kapcsolatban.

²²³ „A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941.” adatai alapján.

Nézzük az első kiinduló pontot: A magyar kisebbség politikai és jogi koordináit alapvetően két dokumentum határozta meg, egyrészt a Saint Germain Laye-i szerződés, másrészt a jugoszláv alkotmány.

A jugoszláv állam hosszas huzavona után a Saint Germain Laye-i szerződést – ez garantálta a kisebbségek jogait – 1919. december 5-én írta alá. Ez kötelezte a jugoszláv államot, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, s előírta, hogy az oktatási, vallási, jótékony célokra fordított állami költségvetésből arányos részt biztosítanak a faji, vallási és nyelvi kisebbségek ilyen jellegű jogainak gyakorlásához. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1921. június 28-án (ez vidovdani alkotmánynak megszavazásának a napja), egyszerűen beemelte a kisebbségvédelmi szerződés megfelelő passzusait az alkotmányba. De valójában a szerb politikai elitből hiányzott a politikai akarat ezek betartására, sőt nem kívánták betartani ezeket a passzusokat.

Belgrád megpróbálta korlátozni a magyarok politika életét. Ezen törekvés következményeit jól mutatja a magyar kisebbség politikai képviseletének alakulása is. A kisebbségi sorba került délvidéki magyarság csak 1922-ben kezdhetette meg egy önálló magyar párt szervezését. Ugyanis 1922. július 26-ig – ez volt az optálásokkal kapcsolatos ügyek határideje – a magyarok nem rendelkeztek választójoggal, így pártot sem alapíthattak.²²⁴

1922 júliusa után – amikor megkapták a jugoszláv állampolgárságot – a délvidéki magyarok hozzá fogtak egy saját párt megalapításához. Ezt a tevékenységet a jugoszláv államhatalom tiltásokkal, fenyegetésekkel, gyűlések betiltásával igyekezett akadályozni. Ennek ellenére 1922. szeptember 17-én Zentán megalakult a Magyar Párt (MP), mely 16 pontban összefoglalt programjában²²⁵ követelte a jugoszláv alkotmányban és a kisebbségvédelmi szerződésben biztosított kisebbségi jogok maradéktalan érvényesítését.²²⁶ De mivel a magyar választók névjegyzékbe történő felvétele igen lassan haladt – ráadásul nagy számú magyar választott egyszerűen „kifelejtettek” a névjegyzékből haladt – a MP az 1923. márciusi választásokon még nem indult el.

Így az MP először az 1925 februári választásokon indult – az 1923-ban megválasztott parlament nem tudta kitölteni 4 éves mandátumát – az újvidéki, a zombori és a becskerekai választóközetben állított önálló jelöltet, de egyik helyen se jutott mandátumhoz. Az 1925. évi választási névjegyzékben 65 000 magyart vettek fel, de ebből csak 20–25 000 mentek el szavazni, és ebből csak 11 059 szavazatot adtak le az MP-re. Ez a Vajdasági szavazatok 4,5%-át tette ki, de nem volt elegendő ahhoz, hogy a magyarok képviselői mandátumhoz jussanak.²²⁷

A MP első ízben parlamenti mandátumhoz – rögtön kettőhöz – az 1927. szeptember 11-i választásokon jutott (az 1925-ös évben megválasztott parlament se tudta kitölteni

²²⁴ Fekete Lajos (1936): A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában. Magyar Kisebbség 1936/6. szám. 29–40. old.

²²⁵ A 16 pontot közli Csuka (1995) 66–70. old.

²²⁶ Berkes József (1925) 85. old.

²²⁷ Sajti Enikő (1991): A jugoszláviai Magyar Párt megalakulása és részvétele az 1925-ös választásokon. In: Sajti Enikő szerk. (1991): Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. JATE-Print. Szeged. 88–101. old.

mandátumát). A belgrádi parlament 2 magyar képviselője – Strelitzky Dénes és Várady Imre – a jugoszláv állam egyik legkritikusabb korszakában kezdte meg parlamenti munkáját. 1928 tavaszán a magyar képviselők száma 3-ra nőtt, mert a Bácskában megtartott pótválasztáson bejutott a képviselőházba Dr. Nagy Ödön. A három magyar képviselő, hogy növelje politikai súlyát belépett az ún. Radikális Klubba. Ennek oka az volt, hogy a házszabályok szerint legalább öt képviselő kellett az önálló frakció felállításához és a különféle parlamenti bizottságok való tagság elnyeréséhez.²²⁸

Az 1927 szeptemberi parlamenti választásokat, 1927. november 6-án községi önkormányzati választások követték. E választásokat rendkívül jó eredménnyel zárta az MP, listájára közel 20 000 fő szavazott és így 442 községi mandátumhoz jutott. Csak-hogy az választási eredmények gyakorlatba történő átültetése komoly akadályokba ütközött.²²⁹ A szerb hányaddal működő, de magyar többséggel rendelkező községi képviselőtestületek megalakulását a helyi szerbek igyekeztek megakadályozni, illetve a tisztségviselők megválasztását elszabotálni. Ha pedig a magyaroknak mégis sikerült felállítani a helyi testületet és megválasztani a tisztségviselőket (a legfontosabb a jegyző volt), akkor a felettes közigazgatósági hatóság próbálta megsemmisíteni az eredményt. Ennek ellenére az 1927 évi községi önkormányzati választások után 6 magyar jegyzőnek sikerült beülni a jegyzői székbe. Jól mutatja a szerb túlsúlyt, hogy a választások után a 130 vajdasági község élén 114 szerb, 10 német és mindössze 6 magyar jegyző állt. Ráadásul a királyi diktatúra 1929-ben történő bevezetése után Belgrád egyik első dolga volt ezen 6 magyar jegyző eltávolítása.

Visszatérve a magyar kisebbség politikusainak parlamenti munkájára: Az 1927-ben megválasztott két képviselő nem tudta kitölteni 4 éves mandátumát. Sándor király 1929-es lépése – a királyi diktatúra bevezetése – megakadályozta ezt. A király a nemzeti unitarizmus jegyében 1929. október 3-án királyi paranccsal átkeresztelte az addig SHS Királyság elnevezésű államot Jugoszláv Királyságra, ezzel egy időben feloszlatta a parlamentet és betiltotta a politikai pártok működését. A királyi diktatúrát az 1931-es ún. oktrojált alkotmány szentesítette. Ez az alkotmány megtiltotta a faji, vallási alapú pártok és egyesületek létrehozását, így a vajdasági magyarság politikai helyzete az 1930-as években kifejezetten rossznak minősíthető. Ezzel a kisebbségi magyarság számára véget ért egy korszak, amikor úgy tűnt, hogy a parlamenti demokrácia keretei között el lehet érni némi eredményt a magyarság érdekében.

A politikától kényszerből visszavonult kisebbségi magyar politikusok hol engedélyezett, hol betiltott kulturális egyesületek keretei között próbáltak valamiféle munkát végezni. Mindezt állandó rendőri zaklatások – például házkutatások – közepette. Azt mondhatjuk, hogy az 1930-as években nem történt semmiféle pozitív változás a jugoszláv állam kisebbségi politikájában, csupán felerősödött a belgrádi politikai elit 1918 óta permanensen vallott álláspontja, mely szerint a kisebbségek – értelemszerűen a magyar kisebbség is – gyengítik a jugoszláv államot, kifelé húzó erőt jelentenek, ezért alapvetően hatalmi/rendőri eszközökkel kell féken tartani őket.

Az 1935-ös évben megrendezett választásokon ismét indulhattak politikai pártok. Csakhogy Belgrád egy olyan választási törvényt hozott, hogy minden politikai

²²⁸ Vaska (1932) 100. old.

²²⁹ Fekete (1936).

pártnak – azaz a kisebbségi pártoknak is –, aki indulni akar a választásokon az ország kétharmad részéből kell választói kerületenként ajánlásokat gyűjteni. Ezt azt jelentette, hogy ha az MP indulni kíván a választásokon, akkor Ó-Szerbiában és Macedóniában is össze kellett volna gyűjtenie bizonyos számú ajánlást.²³⁰ Ebben a helyzetben a magyar kisebbség kénytelen volt a kormánypártra szavazni, így a kormánypárti listán egy képviselőhöz jutott.

20. táblázat: Az 1938. évi választásokon mandátumot nyert képviselők nemzetiségi megoszlása

Csoport	Fő	Az összes képviselő %-ban
Kormánypárti szerb	275	73,7%
Ellenzéki szerb	8	2,1%
Horvát	58	15,6%
Szlovén	25	6,7%
Muzulmán	1	1,1%
Német	2	0,5 %
Magyar	1	0,3%
Román	–	0,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése²³¹

A történet az 1938. évi választásokon – ez volt az utolsó parlamenti választás a királyi Jugoszláviában – megismétlődött. Mint a 20. táblázatból látható a délvidéki magyarok egy képviselőt küldtek kormánypárt listájáról a képviselőházba, Fodor Gellért horgosi elnököt. Emellett a felső-házba szenátornak nevezték ki a bánáti magyar politikust, Várady Imrét.

Mint látható a két világháború közti időszakban Belgrád megtett mindent annak érdekében, hogy a politikai mező kettő fontos terepén (országos politizálás, illetve a helyi önkormányzás szintje) a vajdasági magyar kisebbség ne tudjon vagy nehezen tudjon élni jogaival.

2.5. A modell ötödik eleme: A gazdasági mező

Véleményünk szerint Belgrád Vajdasággal kapcsolatos gazdaságpolitikáját két világosan felismerhető cél vezérelte:

- Egyrészt a háborúban súlyos veszteségeket szenvedő Szerbia gazdasági rekonstrukciójának fő terheit a Vajdaságra terhelni.
- Másrészt megtörni és megszüntetni az ottani magyarság (és persze a német-ség) korábbi gazdasági dominanciáját.

Nézzük meg, hogyan történt ez a gazdasági élet három legfontosabb szektora, a pénzügyek, az ipar és a mezőgazdaság terén.

²³⁰ Fekete (1936) 36. old.

²³¹ „A jugoszláviai magyarság helyzete 1941” adatai alapján.

2.5.1. A pénzügyi szektor

Mint az a 2. fejezetben láthattuk a pénzügyi szektorban az egységes valutarendszer megteremtése során, illetve az adórendszer működtetése kapcsán a vajdasági magyar kisebbség komoly veszteségeket szenvedett el. Jelen alfejezetben kettő további tényezőt mutatunk be. Egyrészt megvizsgáljuk, hogy hogyan zajlott le a Vajdaságban a bankszektor tulajdonosi átrendeződése. Másrészt egy olyan további tényezőcsoportot – az adózás további elemei –, mutatunk be, amely a pénzügyi szektorban kifejezetten a Vajdaságra jellemző.

Vizsgáljuk meg, hogy a Vajdaságban, hogyan rendeződtek át a bankszektor tulajdonosi viszonyai: Ezt a folyamatot „a támadás a magyar bankok ellen” címkével írhatjuk le röviden. Ennek lényege, hogy Belgrád különböző eszközök – például törvények, rendeletek – alkalmazásával erőszakosan megváltoztatta a Vajdaság területén működő magyar tulajdonú pénzintézetek tulajdonviszonyait. Ez a folyamat a pénzügyi szektorban és az iparban egyformán zajlott le, így ennek részleteit lásd az iparral foglalkozó következő alfejezetben. Itt csak a végeredményt mutatjuk be: az 1918 előtt magyar kézen lévő 168 bank, bankfiók, takarékpénztár és hitelszövetkezet az 1920-as évek végére vagy tönkrement, vagy pedig délszláv (zömében szerb) kézre került.²³²

Bácska, Bánság és Baranya területén az első világháború előtt 150 községi hitelszövetkezett működött. Ezek amikor a jugoszláv állam keretei közé kerültek a magyar tulajdonban maradt Torontál megyei Központi Hitelszövetkezethez (TKH) csatlakoztak. A budapesti Országos Kereskedelmi és Hitelbank felhatalmazta a TKH-t a délvidéki követelések behajtására. Bár az összes kintlévőséget a TKH nem tudta behajtani, de némileg megerősödve sikerült a 150 hitelszövetkezetből 80-at megmentenie.²³³ A 1920-as évek végén a hitelszövetkezetek további működtetéséhez a TKH-nak 30 millió dinár értékű segítségre lett volna szüksége, ezt a magyar államtól várták. De a világgazdasági válság miatt az anyaország nem tudta megadni ezt a segítséget. Így a vajdasági magyar hitelszövetkezetek az 1930-as évek elejére komoly válságba kerültek.

Így a magyar bankok és pénzintézetek túlnyomó része vagy megszűnt vagy szerb tulajdonba került. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar kisebbség pénzintézeteivel ellentétben a német kisebbség által tulajdonolt pénzintézetek sikeresen álltak ellen a szerb törekvéseknek. A német tulajdonban lévő Újvidéki központú Agrária német hitelszövetkezetnek 331 db beszerzési és értékesítési központja, továbbá 360 fiókja működött 1936-ban.²³⁴

Nézzük az adózás kérdéskörét: Mint azt a 2. fejezetben láthattuk a bánságok kialakítása után a vajdasági magyarság többségét magában foglaló Dunai Bánság négyszer annyi egyenes adót fizetett évente, mint a szerb többségű bánságok. Az egyenes adó nagyságának fentebb regionális különbségei mellett Belgrád számos olyan adónemet talált ki, amelyeket egyenesen a vajdasági polgárokra szabtak, azaz

²³² Sajti (2004) 136. old.

²³³ Sajti (2004) 136–137. old.

²³⁴ Arday (2002/a) 23. old.

egyéb szláv lakta területeken nem alkalmaztak. Jól mutatja a magyar ipar és kereskedelem elleni diszkriminációt egy apró példa: Újvidéken ún. cégtábla adót kellett fizetni a „nem szláv” cégfeliratok – amennyiben ilyen egyáltalában megtűrték – után.²³⁵ Ráadásul ezt az adónemet nem csupán az ipari és kereskedelmi vállalatoknak kellett megfizetniük, hanem az ún. szabad foglalkozást űző orvosoknak, ügyvédeknek, sőt a jótékonyági és kulturális egyesületeknek is.

Szintén fontos diszkriminatív adó volt a házadó. Az erről szóló törvényt – 1934. évi 7. törvénycikk – oly módon alkották meg, hogy házadóval csak azon községek lakossága terhelhető meg, amely községek népességszáma meghaladja az ötezer főt. Mivel ötezer lakoson felüli községek kizárólag a Vajdaságban voltak, így csupán a vajdasági települések lakossága fizette ezt az adófajtát.²³⁶

2.5.2. Az ipar

A dualista korszak délvidéki régiójának²³⁷ azon része, mely a jugoszláv állam keretei közé került alapvetően mezőgazdasági jellegű volt. Ennek következtében az ipari termelés elsősorban az élelmiszeripar különböző ágazatait jelentette, ez egészült ki elsősorban könnyűipari ágazatokkal. Jól mutatja ezt egy 1927-es adatsor, a jugoszláv közigazgatás által Bácska körzetnek/megyének (ez egyike volt azon három körzetnek, mely 1922 és 1929 között állt fent a Délvidéken) nevezett területen az alábbi volt az ipar megoszlása: 581 üzemből 192 az élelmiszeriparban, 114 az építőanyag-iparban, 79 a textiliparban, 78 a vas- és fémgyártásban, 44 a papír- és nyomdaiparban, 33 a faiparban, 23 a vegyészetben és 19 a bőrfeldolgozásban működött.²³⁸

A világháború előtt ezen ipar döntően magyar és német kézen volt. Ezeket a vállalatokat a jugoszláv állam már 1918-ban zár alá helyezte, és arra kötelezte a tulajdonosokat, hogy megbízható szerbeket válasszanak be az igazgatóságba és felügyelő bizottságokba. Ezekben a testületekben a szerbek arányának el kellett érnie az 50%-ot.²³⁹ Amennyiben ezt a tulajdonosok megtagadták, az állam a vállalat saját költségén kormánybiztost nevezett ki az adott cég élére. Emellett előírta, hogy az üzletmenetben a szerb nyelvet kell használni, így sok tulajdonos kénytelen volt „önként” szerb alkalmazottat felvenni. Az ipartestületeket feloszlatták, tisztújítást rendeltek el, s előírták, hogy kik legyenek az új tisztségviselők.²⁴⁰

A délszláv állam fennállásának első éveiben (1918–1920) rögzíthető szerb térnyerés a Vajdaság iparában az 1920-as években tovább folytatódott. Erről a folyamatról a Szent Gellért Társaság vajdasági viszonyokról szóló 1927-ből származó

²³⁵ A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest. 1941. 13. old.

²³⁶ Fekete (1936) 36. old.

²³⁷ A dualista korszak Délvidékének fejlődéséről lásd Gulyás László (2007/d) 76–149. old.; Gulyás László (2009/g) 25–44. old.; Gulyás László (2010/d) 38–45. old.; Gulyás László (2010/e) 140–147. old.

²³⁸ Arday (2002/a) 22. old.

²³⁹ Fall Endre (1941) 175. old.

²⁴⁰ Sajti (1997) 93–94. old.

helyzetjelentése az alábbi képet festi: „Ugyanis ezeknek a vállalatoknak és részvénytársaságoknak (mármint a magyar tulajdonban lévő ipari cégek, továbbá pénzintézetek – G. L.) szükségessé vált a mai viszonyok következtében a tőkeemelés akciója. Azonban a kereskedelmi miniszter rendelete folytán a tőkeemelés csak úgy lehetséges és csak azon feltétel alatt kapnak engedélyt a tőkeemelésre, ha a részvények többsége szláv kézbe megy át.”²⁴¹ Magyarul a tőkeemelés segítségével a kisebbségi tulajdonban lévő részvénytársaságok is szerb tulajdonba kerültek át.

De a legsúlyosabb csapást a vajdasági magyar iparra az adórendszerrel mérték.²⁴² Mint azt könyvünk korábbi oldalain láthattuk a Vajdaságot felölelő Dunai Bánság területén volt a legmagasabb az egy főre eső egyenes adó összege (164,4 dinár), közel négyszerese a szerb bánságokban fizetett adónak. Ráadásul további „speciális adók” (pl. cégtábla adó) is sújtották a vajdasági lakosokat. Az adóztatás során megvalósuló gazdasági diszkriminációk azt eredményezték, hogy a vajdasági vállalkozónak nem volt érdemes üzemét fenntartania, pontosabban képtelen volt versenyezni a szerbiai vállalkozóval, aki átlagban 70%-kal kevesebb adót fizetett, mint ő.

Ennek következtében igen sok vajdasági ipari vállalat leköltözött Belgrádba, illetve Ószerbiába.²⁴³ Ezt a tendenciát erősítette, hogy az ószerbiai városok ingyen telket, illetve községi adóelengedést (adókedvezményt) adtak ezeknek a leköltöző vállalatoknak.²⁴⁴ Viszont ezek a vállalatok csak úgy tudtak a korábbi szinten és minőségben dolgozni, ha magukkal vitték szakmunkásaikat is. Így jelentős számú magyar szakmunkás költözött el a Vajdaságból. Arday Lajos adatai szerint 40 000 vajdasági munkás telepedett le a Vajdaságon kívül.²⁴⁵ Bár ehhez hozzá teszi, hogy Délvidéknek a magyar anyaországhoz történő csatolása után ezek nagy része visszatért szülőföldjére.

2.5.3. A mezőgazdaság

Mint azt könyvsorozatunk második kötetében láthattuk a Délvidék dualizmuskori Magyarország élelmiszerkamrája volt.²⁴⁶ Így kijelenthetjük, hogy a trianoni döntéssel Jugoszláviához került Délvidék (Bácska és Bánát) döntő mértékben mezőgazdasági terület volt. Ezt a jellegzetességét tovább őrizte a jugoszláv állam keretei között is, ezért hívták gyakran Jugoszlávia éléskamrájának. Emiatt különösen nagy súlya volt az 1919-ben kezdődő agrárreformnak.²⁴⁷ Az agrárreform Vajdaságban történő végrehajtásának végeredményét a terület két alábbi sajátossága erősen befolyásolta:

²⁴¹ Idézi Romsics (1995) 454. old.

²⁴² A rendkívül bonyolult szerb adórendszer részletesen bemutatja Bíró (2010) 150–166. old.

²⁴³ Csuka (1995) 381. old.

²⁴⁴ Csuka (1995) Uo.

²⁴⁵ Arday (2002/a) 19. old.

²⁴⁶ Gulyás (2013) 63–66. old.

²⁴⁷ A téma legfrissebb szakirodalma: Bartha Ákos (2012): A két világháború közti cseh-szlovák, jugoszláv és román földbirtok rendezés. Valóság 2012/10. szám 96–111. old.

- **Első sajátosság**

A magyar, illetve a német nagybirtok túlsúlya. Jól mutatja ezt, hogy a Bánátban kiterjedt birtokai voltak a Csekonicoknak, a Bácskában a Széchenyieknek, míg Baranyában Frigyes főhercegnek volt hatalmas (110 ezer hektár) földterülete.

- **Második sajátosság**

A magyar földnélküliek magas aránya a földdel nem rendelkezők körében. Számítások szerint Bánátban a magyar parasztság 60%-a, a német parasztság 18,2%-a, míg a Bácskában a magyar parasztság 41,4%-a lett volna jogosult a földosztásra.²⁴⁸

Az első sajátosság logikus következménye volt, hogy a Vajdaságban a kisajátított területek nagy része nemzetiségi földbirtokosok kezében összpontosult. Ezzel kapcsolatban az alábbi adatokat rögzíthetjük:

21. táblázat: A földreform során kisajátított nagybirtokok tulajdonosi megoszlása

Bácska	Bánság
48,6% magyar tulajdonos	73,4% magyar tulajdonos
21,7% német tulajdonos	6,9% német tulajdonos
7,8% zsidó tulajdonos	11,2% zsidó tulajdonos
7,8% szerb tulajdonos	5,4% szerb tulajdonos
6,6% horvát tulajdonos	2,7% horvát tulajdonos

Forrás: A szerző saját szerkesztése²⁴⁹

Egy másik számsor is hasonló megoszlást mutat, eszerint a Vajdaságban kisajátított 369 nagybirtok tulajdonosa közül 310 volt (köztük 142 német, 126 magyar) „nem délszláv nemzetiségű.”²⁵⁰

Harmadik adatsorunk szerint a régi tulajdonosok számára részben kárpótlással egybekötött és hosszú időre elnyújtott földreform során a magyar nagybirtokosok hajdani birtokaik 61,5%-át veszítették el, a német nagybirtokosok pedig 57%-át.²⁵¹

A földreform vajdasági mérlegét egy 1938-ban készített jugoszláv felmérés alapján vonhatjuk meg, eszerint:

22. táblázat: Magyar földtulajdonlás a Vajdaságban (1938)

Terület	Magyar tulajdonosok részaránya (%)
Bánát	8,25%
Bácska	22,89%
Baranya	19,0%
Szerémség	1,86%
Vajdaság	13,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése²⁵²

²⁴⁸ Sajti (2004) 139. old.

²⁴⁹ A táblázat forrása, Bíró (2010) 217. old.

²⁵⁰ Bíró (2010) Uo.

²⁵¹ Arday (2002/b).

²⁵² Sajti (2004) 141. old.

A táblázat értelmezéséhez még annyit kell hozzá fűznünk, hogy ugyanekkor a szerbek a vajdasági földterületek 52%-át birtokolták.²⁵³

A második számú sajátosság – magyar földnélküliek magas aránya a földdel nem rendelkezők körébe – azt is jelenthette volna, hogy a földnélküli magyar parasztok is földhöz juthattak volna a földreform során. Csakhogy a Vajdaságban mind a magyar, mind a német földnélküli parasztokat kizárták a földreformból.²⁵⁴ Pontosabban az optálási lehetőség határidejének lezárultáig (1922) nem igényelhetek földet, míg a határidő lejártá után a helyi földosztó bizottságok tettek meg mindent annak érdekében, hogy a „nem szerbek” ne juthassanak földhöz. Csak néhány kivételes esetről tudunk, amikor magyar igénylők mégis kaptak földet, Kanizsán például néhány család kapott pár hold földet, de ehhez katolikus hitükről át kellett térniük a pravoszláv hitre.²⁵⁵

Jól mutatja a szerbeknek az agrárreform végrehajtása során jellemző magatartását, a szerb nemzeti érdek következetes és kemény végig vitelét hogy a Délvidéken még a román kisebbség tagjai se kaptak földet, pedig a román anyaország ezt a kis-antant tagjaként szorgalmazta Belgrádnál.

Itt kell felhívunk a figyelmet egy a földreform végrehajtása során lezajló szerb–román gazdasági konfliktusra is. Azon bánsági román állampolgárságú sváb gazdák területeit, akiknek a birtokai átnyúltak a délszláv állam területére a jugoszláv kormány kárpótlás nélkül elkobozta és szerb telepeseknek juttatta. Ezzel a délszláv állam saját törvényét szegte meg, mivel az ebben az esetben előírta a kárpótlást. A sváb gazdák a bukaresti vezetéshez fordultak, illetve panaszt tettek a Népszövetség-nél. Bukarest kiállt a sváb gazdák mellett, azonnal jelezte Belgrád felé, hogy ebben az ügyben tárgyalásokat kezdeményez a szerb kormánnyal.²⁵⁶

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a földreformnak a magyarság háromszorosan vált szenvedő alanyává. Először azzal, hogy nagybirtokosaitól a földjeit elvették, másodsor azzal, hogy a felosztott földekből a magyar földnélküliek nem kaptak. Belgrád a földreformmal egyszerre szüntette meg a magyar nagybirtokot (pontosabban jelentéktelenné tette), illetve nem engedte megszületni a vajdasági magyar kisbirtokos réteget (pontosabban nem engedte megnővekedni).²⁵⁷

A földreform harmadik negatív hatása pedig abból adódott, hogy a nagybirtokosok – a földreform előtt – a termelés során csak igen alacsony mértékben gépesítették birtokaikat, ehelyett magyar földnélküliek (zsellérek, uradalmi cselédek) élőmunkáját használták.²⁵⁸ Így a nagybirtokok kisajátítása után ez az igen széles réteg munka nélkül maradt. Jobb híján két lehetőség közül választhattak:²⁵⁹ egy részük behúzódtott a városokba, ahol a munkanélküliek számát gyarapította, ráadásul gyökértelenné válva feladta nemzetiségét, átváltott az államnyelvre. Másik részük kül-

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Csuka (1995) 378. old.

²⁵⁵ Domonkos (1992) 52. old.

²⁵⁶ Az esetet ismerteti Bartha Ákos (2012) 107. old.

²⁵⁷ Gulyás (2005) 93. old.

²⁵⁸ Bodonyi (2002) 188. old.

²⁵⁹ Csuka (1995) 51–63. old.

földön próbált megélni. Ennek is két módja alakult ki: 1. végleges kivándorlás a tengerentúlra (USA, Dél-Amerika). 2. Német- és franciaországi vendégmunka.

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a földreformot a magyar kisebbség kárára hajtották végre, azt többszörösen sújtotta. A helyzetet még tovább súlyosbította a jugoszláv államra jellemző igazságtalan adórendszer, mely a mezőgazdaságra is kiterjedt. A 23. táblázatból kiolvasható, hogy a magyarok zömét magába foglaló Dunai Bánságban kellett a legmagasabb adót fizetni 1. kat. hold után.

23. táblázat: A 1. katasztrális hold után fizetendő állami adó a bánságokban

A bánság neve	1 kat. holdra eső egyenes adó dinárban
Dunai	150,0
Szávai	32,0
Drávai	21,0
Moravai	21,0
Vardari	16,0
Zetai	7,0
Drinai	20,5
Verbászi	15,0
Tengermelléki	15,0

Forrás: A szerző saját szerkesztése²⁶⁰

Visszatérve az agrárreformra: Mint azt láttuk, a földek kiosztása során Belgrád jelentős létszámú telepest (dobrovoljac) telepített be a Vajdaság területére. Ennek egyik nem várt következménye az lett, hogy az alacsony szintű mezőgazdasági termelési kultúrával rendelkező dobrovoljacok nem tudták megfelelő módon és szinten megművelni a kiváló minőségű délvidéki földeket. Domonkos László erről az alábbi érzékletes képet festi: „A jó minőségű, zsíros bácskai földet, különös ruházatú és viselkedésű, szikár emberek lepték el...Az állam házakat, felszerelést, állatokat adott nekik. Egyet azonban nem adhatott: hozzáértést és a magyar paraszthoz hasonló föld és munkaszeretetet. A gazdag földeken gaz burjánzott, elfajzott a vetés.”²⁶¹

Jól mutatja a helyzet fonákságát, hogy az új tulajdonosok nagyon sok esetben bérbe adták földjeiket a földosztásból kimaradt magyaroknak és németeknek.²⁶²

Mindezek következtében a vajdasági mezőgazdaság termelékenységége jelentősen csökkent a két világháború közötti időszakban. Bár ennek ellenére a Vajdaság be tudta tölteni a „Szerbia éléskamrája” szerepet.

²⁶⁰ Az adatok forrása, Fekete (1936) 36. old.

²⁶¹ Domonkos (1992) 51. old.

²⁶² Arday (2002/a) 20. old.

2.6. A modell hatodik eleme: A regionális folyamat jellemzői a Vajdaságban

A nemzetállam-építési modellünkben a hatodik elemet (regionális folyamat) kettő másik mező (egyrészt a politikai mező, másrészt a gazdasági mező) is befolyásolja.

Ezt az elrendezést azért választottuk, mert ezzel akartuk érzékeltetni, hogy a regionális folyamatot (regionalizáció és regionalizmus) úgy fogjuk fel jelen modellben, hogy az elsősorban két mező (politikai mező és gazdasági mező) működésének eredményeképpen jön létre. Ennek megfelelően jelen alfejezetben a Vajdaságban lezajló regionális folyamatokat úgy tudjuk leírni, hogy összegezzük a korábbiakban a politikai és a gazdasági mezők működéséről elmondottakat. Ebből következően jelen alfejezetben több helyen is önmagunkat meg kell ismételniünk.

A regionális folyamatokat, úgy definiáltuk, hogy azok két részből állnak, úgy mint regionalizáció és regionalizmus. Nézzük meg először, hogy a Délvidék szempontjából mit rögzíthetünk a regionalizációval kapcsolatban.

A dualista korszakban formálódó délvidéki régiót a versailles-i békekonferencia által meghúzott határok három állam (Magyarország, Románia és SZHSZ- királyság) között osztották fel.²⁶³ Ezt annyiban kell pontosítanunk, hogy régiót túlnyomó része Romániához és Jugoszláviához került. Magyarország csak egy jóval kisebb részt – Észak-Bácska, továbbá Szeged és környéke, beleértve az egykori Torontál vármegyéhez tartozó kilenc községet – tarthatott meg.

A Délvidék legnagyobb részét a jugoszláv állam kapta meg. Ez a rész a román államhoz került, illetve a magyar állam keretei között megmaradt részek hiánya ellenére is alkalmas lett volna arra, hogy a jugoszláv állam önálló régiójává váljon. Tehát a sikeres regionalizáció kiindulási feltételei adottak voltak. De Belgrád sem a Délvidéken, sem az állam egyéb területein nem akart regionalizálni. Leszámítva az állam fennállásának első (1918–1921) és utolsó éveit (1939–1941) kifejezetten az 1918-ban megszerzett régiók (tartományok) további fennmaradása ellen lépett fel.

Mit jelentett ez a konkrétan a Vajdaság szempontjából? 1922-ben területét 3 körzetre osztották fel, ráadásul ezeket megnövelték szerb területekkel. 1929-ben a bánságok felállítása során szintén fontos szempont volt a felállítandó Dunai Bánság területének megnövelése. Beszédes adat, hogy az 1919 és 1921 között fennálló Vajdaság Tartomány területe 19 702 km² volt, ezzel szemben a Duna Bánság területe 30 158 km² volt.

²⁶³ A részletekről lásd Gulyás László (1992): A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története IV. KAPU 1992/11. szám 70–75. old.; Gulyás László (2011/b): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? Nagymagyarország. 2011/1. szám (III. évfolyam 1. szám. 4–9. old.; Gulyás László (2012/d): Egy régió kettészakítása. A Bánság kérdése a versaillesi békekonferencián. Közép-Európai Közlemények 2012/2. szám No. 17. (V. évfolyam/2. szám). 88–99. old.; Kókai Sándor (2010): A Bánság történeti földrajza 1718–1918. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza. 293–308. old.; Lőrinczné Bencze Edit (2010): Trianon és Magyarország déli határrégiói. In. Közép-Európai Közlemények. 2010/ 4. szám No. 11. (III. évfolyam/4. szám) 69–76.

Összegezve: A vizsgált időszakban Belgrád kifejezetten nem támogatta az 1918-ban „megörökölt” tartományok (régiónok) regionalizációját.

A regionális folyamat másik elemét a regionalizmust vizsgálva könyvünk korábbi részében kijelentettük, hogy a jugoszláv állam születésénél meglévő regionális különbségek, azaz „fejlett észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és a „fejletlen dél” (Ó-Szerbia, Montenegró, Crna-Gora, Montenegró, Macedónia) a királyi jugoszláv államon belül továbbra is fennmaradtak.

Mit jelent ez a Vajdaságra nézve? A válaszunk két elemből áll. Az első elem: a Vajdaság a jugoszláv állam fejlett régiói közé tartozott. Ezt önmagában pozitív ténynek kell minősítenünk. Csakhogy – mint azt szintén korábban bemutattuk – Belgrád gazdaságpolitikája arra épült, hogy a fejletlenebb régiókat (különösen, ha ezekben szerb többség volt) a fejlett régiók kárára támogatta (lásd, adózás, beruházások etc.). Azaz Belgrád kizsákmányolta a fejlett régiókat, így a Vajdaságot is.

Itt jön be válaszunk második eleme: A gazdasági kizsákmányolás következtében a Vajdaság regionális fejlődése jelentős mértékben lelassult. Nézzünk példákat: a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a Vajdaság 1918 és 1941 között az ipari befektetések terén visszaesett az 1918 előtt helyéhez képest, és az iparban dolgozók aránya is kisebb mértékben növekedett mint az állam más részein. Ezek azért fontos mutatók, mert a vajdasági ipar jugoszláv viszonylatban jelentősnek volt mondható.

Összefoglalva a jugoszláv állam mint gazdasági környezet, különösen pedig Belgrád gazdaságpolitikája kifejezetten hátrányosan érintette a Vajdaság mint régió fejlődését.

4. fejezet:

A JUGOSZLÁV ÁLLAM FELBOMLÁSA (1941) ÉS FENNÁLLÁSÁNAK MÉRLEGE

1. A felbomlás közvetlen előzményei

A nemzetállam-építési modellünk bemutatásakor azt írtuk, hogy a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség szerepe különösen a nemzetállam-építési kísérlet két pontján – a kezdő, illetve a végpont –, válik nagyon fontossá. Jelen alfejezetben azt tekintjük át, hogy a szerb nemzetállam-építési kísérlet végpontján a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség hogyan viszonyult a szerbek által uralt Jugoszláviához.

Az 1930-as évek közepétől kezdődően az ún. Südostraum (hitleri Németország ezt az elnevezést használta Délkelet-Európára – G. L.) megszervezése jegyében Németország arra törekedett, hogy a gazdasági – és egyre inkább politikai – szempontokból hozzáigazodó Magyarország és Bulgária után Romániát és Jugoszláviát is a maga oldalára vonja.²⁶⁴ Jugoszlávia miniszterelnöke, Stojadinovic – aki 1935 májusától 1939 februárjáig töltötte be ezt a pozíciót –, ehhez alkalmas partnernek bizonyult.²⁶⁵ Ezzel szemben az 1939 februárjában megalakult új jugoszláv kormány, a Cvetković-kormány, külpolitikájában nyugati, illetve szovjet orientációba kezdett. Ez azonban nem befolyásolta a német-jugoszláv gazdasági kapcsolatokat, ezért Németország továbbra is barátságos politikát folytatott Jugoszlávia irányába. Jól mutatja ezt, hogy Berlin nem támogatta, hanem kifejezetten elutasította a Jugoszlávia elleni magyar revíziós törekvéseket. Sőt a német külpolitika magyar-jugoszláv megbékélést szorgalmazott a status quo alapján. A Teleki-kormány bár némileg más megfontolásból – elfogadta ezt a német irányvonalat, így Magyarország 1940. december 12-én „örök barátsági szerződést” kötött Jugoszláviával. A szerződés első cikkelye szerint: „A Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között állandó béke és barátság fog fennállni.”²⁶⁶

A fentiek alapján egyetértünk Juhász Józseffel, aki szerint Jugoszlávia megtámadása 1941 tavaszán nem szerepelt Hitler tervei között.²⁶⁷ Úgy véljük Németország motívumai világosak voltak, nem akart káoszt a Balkánon, mert az megzavarta volna a német hadigazdaság számára fontos agrártermékek és nyersanyagok – gondoljunk a jugoszláv színesfémekre – importját.

²⁶⁴ A német törekvésekről lásd Romsics Ignác (1996): Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában 1919–1944. In: Romsics Ignác szerk. (1996): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest. 177–233. old.

²⁶⁵ Lampe (1996) 174–181. old.

²⁶⁶ Herczegh (1999) 326. old.

²⁶⁷ Juhász (1999) 74. old.

A történelem azonban más irányt vett. A kibontakozó olasz-görög háború²⁶⁸ miatt – 1940. október 28-án az olasz hadsereg Albánián keresztül megtámadta Görögországot²⁶⁹ – azonban Hitlernek szüksége volt Jugoszlávia politikai támogatására is. Ezért felszólította Jugoszláviát a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásra. 1941. március 25-én Bécsben Cvetković, mint miniszterelnök – azzal a kikötéssel, hogy a csatlakozás alapján Jugoszláviára nem hárulhatnak katonai kötelezettségek –, csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Még meg sem száradt a tinta az aláíráson, mikor 1941. március 27-re virradó éjjel a jugoszláv hadsereg angolbarát szárnya puccsot hajtott végre Belgrádban, és Pál herceget – a régent – valamint Cvetkovićot, a miniszterelnököt, száműzetésbe kényszerítették. A kiskorú Pétert királlyá nyilvánították, és Dušan Simović tábornokot nevezték ki miniszterelnökké.²⁷⁰ Ez a fordulat megzavarta a németek görögországi terveit, ezért Hitler kifejezetten dühösen reagált.²⁷¹ Március 27-én délelőtt magához rendelte a német szárazföldi hadsereg és a légiőrnagyok parancsnokait és közölte velük, hogy elhatározott szándéka a jugoszláv állam megsemmisítése. Ugyanaznap este Hitler már aláírta a 25. számú hadparancsot, mely a Jugoszlávia ellen indítandó hadjárat részleteit szabályozta.

Hitler a hadparancs aláírása előtt magához kérte Sztójay Dömét – Magyarország berlini nagykövetét – és arra kérte, azonnal repüljön Budapestre és közölje Horthy Miklós kormányzóval, hogy ő (mármint Hitler – G. L.) tudja, hogy Magyarországnak Jugoszláviával szemben területi igényei vannak, ezért kívánatosnak tartaná Magyarország részvételét a jugoszláv állam elleni katonai akcióban. Sztójay azonnal Budapestre repült, és ezzel egy hosszú egyeztetés-sorozat vette kezdetét, egyrészt a magyar vezetők (Horthy kormányzó, Teleki miniszterelnök, Bárdossy külügyminiszter) között, másrészt a magyar politikusok, katonák és a német politikusok, katonák között.²⁷² A magyar politikusok alapproblémája abból adódott, hogy néhány hónappal korábban – 1940. december 12-én – Magyarország és Jugoszlávia örökbarátsági szerződést írt alá. Teleki Pál az ebből fakadó dilemmát az alábbi módon fogalmazta meg: „*Nem döfhetjük hátba azokat az embereket, akiknek esküvel barátságot fogadtunk.*”²⁷³

A magyar álláspont kialakítása szempontjából nagy jelentőségű volt a magyar minisztertanács március 28-i ülése,²⁷⁴ ahol Bárdossy külügyminiszter azt fejtegette, hogy a Trianonban elszakított magyar területek visszaszerzése a magyar külpolitika alapvető feladata, ezért a magyar kormány aligha zárkozhat el az elől, hogy a Bács-

²⁶⁸ Sávolgy Mária (1984): Athéni menetelés. Olaszország háborúja Görögország ellen 1940–1941. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

²⁶⁹ Erről bővebben lásd Réti György (2006): Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó. Budapest. 55–57. old.

²⁷⁰ Lampe (1996) 197–200. old.

²⁷¹ Juhász (1999) 75. old.

²⁷² A megbeszélések és viták részleteiről lásd Czettler Antal (2008): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Kairosz Kiadó. Budapest.

²⁷³ Idézi Czettler (2008) 254. old.

²⁷⁴ A magyar minisztertanács március 28-i ülését részletesen – bár elég elfogult hangnemen – ismerteti Karsai Elek (1967): A budai Sándor palotában történt. Táncsics Könyvkiadó. 442–445. old.

kát, a Bánát nyugati részét, a baranyai háromszöget és a Muraközt legalább részben saját erővel birtokba vegye. Bárdossy helyzetelemzése után Teleki miniszterelnök javaslatára a minisztertanács meghatározta azokat a feltételeket, amelyek között a magyar honvédségnek a jugoszláv állam egykor Magyarországhoz tartozó területeire való bevonulása egyáltalán szóba jöhet. Az alábbi három pontot hagyták jóvá:²⁷⁵

1. Ha Horvátország kikiáltaná függetlenségét, és ezáltal a jugoszláv állam szét-esne.
2. Ha a magyar kisebbség életét és biztonságát a jugoszláv haderők vagy irreguláris bandák veszélyeztetnék.
3. Ha a német katonai akciók következtében a Délvidéken vákuum keletkezne.

A harmadik feltételre külön figyelmet kell fordítanunk. A Teleki által használt „vákuum” szó valójában azt jelentette, hogy Teleki attól félt, hogy Jugoszlávia szétzúzása után a Délvidék (Bácska és a szerb Bánát) nem tér vissza Magyarországhoz, ehelyett Hitler egy délvidéki német kisállamot hív életre. Ezt az államot nevezi a szakirodalom Prinz Eugén Gau-nak. A névadó Savoyai Jenő herceg, (Prinz Eugén) a Habsburg Birodalom kiemelkedő hadvezére, aki 1697. szeptember 11-én Zenta mellett mért súlyos vereséget a török hadseregére. A téma fontossága miatt ezen kérdéskört a következő alfejezetben részletesen megvizsgáljuk.²⁷⁶

Visszatérve az események menetére: 1941. április 1-jén 18.00-kor Horthy kormányzó elnökletével összeült a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács. Horthy felkérte a Tanács tagjait nyilatkozzanak a következő kérdésről: mikor, milyen célkitűzéssel, milyen erővel vegyen részt Magyarország a Jugoszlávia által az első világháború után elszakított és a magyarok által lakott területek felszabadításában? Hosszas vita után azt határozatot hozták, hogy a magyar honvédség csak akkor indítja meg katonai akcióját, ha Horvátország kikiáltja függetlenségét, (azaz a jugoszláv állam felbomlása után).²⁷⁷ Április 2-án Teleki Pál miniszterelnök számos magyar politikussal folytatott tárgyalásokat a jugoszláv-kérdéssel kapcsolatban, majd április 3-án hajnalban öngyilkosságot követett el.²⁷⁸ Az öngyilkosságának motivációit a mai napig nem sikerült tisztázni, így csak annyit valószínűsíthetünk, hogy a legfontosabb indok az volt, hogy Teleki nem tudta elviselni a Németország és Anglia között lavírozó politikájának csődjét.²⁷⁹ Úgy gondolta – különben helyesen –, hogy amennyiben

²⁷⁵ A feltételek további sorsának alakulásáról – különösen a Legfelső Honvédelmi Tanács 1941. április 1-jei üléséről – részletekben gazdag képet fest Náray Antal visszaemlékezése 1945 (1988): Zrínyi Kiadó. Budapest. 44–53. old.

²⁷⁶ A kérdéskör részletes feldolgozását lásd Gulyás László (2011/a): A Délvidék, mint német kisállam? Egy meg nem valósult forgatókönyv a Prinz Eugén Gau. In: Vincze Gábor szerk. (2011): Visszatér a Délvidék. Nagymagyarország könyvek. 4. Budapest. 122–130. old.

²⁷⁷ A vita részleteit ismerteti Czettler (2008) 269–273. old.

²⁷⁸ Öngyilkosságot és az ezzel kapcsolatos szakirodalmat részletesen tárgyalja Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris Könyvkiadó. Budapest. 498–510. old.

²⁷⁹ A kérdésről fontos szempontokat vett fel az alábbi két tanulmány: Balogh Gábor (2011): Egy úriember a hiénák között – Teleki Pál külpolitikája. Nagymagyarország. 2011/3. szám 24–35. old.; Bodonyi Ilona (2011): Teleki Pál és a Délvidék. In: Vincze Gábor szerk. (2011): Visszatér a Délvidék. Nagymagyarország könyvek. 4. Budapest. 44–56. old.

Magyarország részt venne a Jugoszlávia elleni háborúban az az angol–magyar diplomáciai kapcsolatok megszakítását vonná maga után, sőt az angol hadüzenet is bekövetkezne.

Teleki öngyilkossága után, április 3-án délután Horthy kormányzó Bárdossy Lászlót nevezte ki miniszterelnöknek, aki tartotta magát a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-jei határozatához. Ennek megfelelően, amikor Németország április 6-án megtámadta Jugoszláviát a magyar haderő nem vett részt a támadásban, passzív maradt. A magyar honvédség csak április 11-én – a horvát függetlenség április 10-i kikiáltása után – kezdett támadó hadműveletekbe. Ezzel a dátumválasztással a Bárdossy-kormány azt kívánta reprezentálni, hogy Magyarország nem szegte meg a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződést, hiszen azzal, hogy a horvátok kikiáltották függetlenségüket, az a jugoszláv állam, mellyel Magyarország szerződést kötött megszűnt létezni.²⁸⁰

2. A délvidéki német ütközőállam, avagy a Prinz Eugén Gau

Mielőtt tovább követnénk az események menetét, tegyünk egy kitérőt és nézzük meg, hogy pontosan mit is jelentett az előző fejezetben már megemlített Prinz Eugén Gau. A délvidéki német állam tervéről magyar részről két forrással rendelkezünk. Az egyik forrásunk Rónai András – Teleki Pál egyik legközelebbi bizalmasa – emlékiratai. A témáról Rónai az alábbiakat írja: „*Véletlen vagy szándékos indiszkréción folytán Telekinek tudomására jutott, hogy Jugoszlávia leigázása után – ha a magyar hadsereg nem menetel a német hadsereg oldalán – Göring marsall déli német ütköző államot kíván létrehozni Magyarország és Jugoszlávia között. Az elgondolás a következő volt: a német, magyar és szerb lakosságú Vajdaság lakosságát (mármint a németeket – G. L.) „fel kell szabadítani”, s önmaga urává kell tenni...*”²⁸¹

A másik forrásunk maga Teleki Pál miniszterelnök, pontosabban azon levele, melyet 1941. április 2-án egy másik politikai bizalmasának, Apor Gábor vatikáni magyar nagykövetnek írt. Ezen Apor-féle levélben Teleki azt fejtegette, hogy komolyan tart a népi német bánági-bácskai-tolnai állam létrejöttétől.²⁸² Sőt Teleki attól félt, hogy a svábok által ellepett Pécs, ez az „ösrégi magyar város” lesz a német kisállam fővárosa.²⁸³ Az, hogy Teleki komolyan vette a Prinz Eugén Gau felállításáról szóló értesítéseket, jól mutatja, hogy megkérte Rónai Andrást, dolgozza ki ezen német kisállam körvonalait és adatait.

²⁸⁰ Juhász (1999) 75. old.

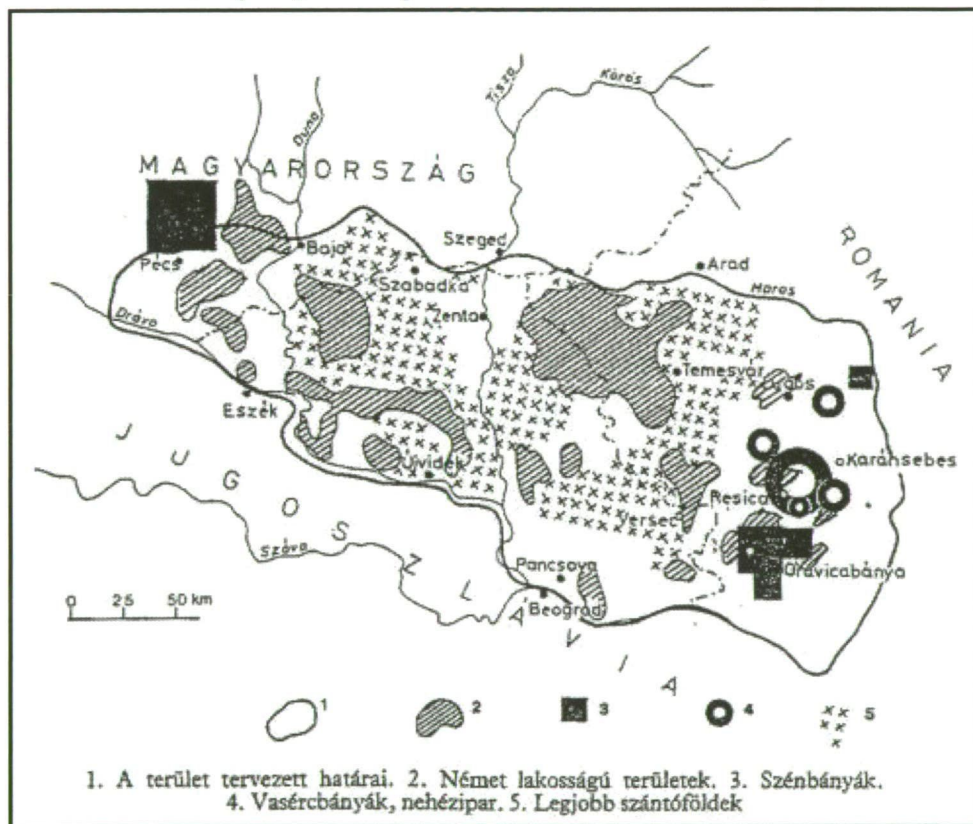
²⁸¹ Rónai András (1989): *Térképezett történelem*. Magvető Kiadó. Budapest. 287. old.

²⁸² Teleki Pál, Apor Gábornak írt levelének ezen passzusát ismerteti Ablonczy (2005) 497. old.

²⁸³ Spannenberger Norbert (2005): *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Lucidus Kiadó. Budapest. 254. old.

Rónai igyekezett ezt a munkát a lehető leggyorsabban elvégezni. Emlékirataiból tudjuk, hogy Teleki április 2-án este (ez egy keddi nap volt) még telefonon megsürgette Rónait („Ma estére kell az anyag nekem” – mondta Teleki), aki azt válaszolta, hogy másnap – azaz április 3-án (szerda) reggel az elkészült munkát átviszi a Sándor palotába. Amikor ígéretéhez híven szerda reggel 7 órakor Rónai megjelent a Sándor palotában, megdöbbenve értesült, hogy az éjszaka folyamán Teleki öngyilkosságot követett el.²⁸⁴

7. térkép: A „Prinz Eugen Gau” Rónai András szerint (1941)

Forrás: Rónai András (1989): Térképezett történelem 288. old.

Nézzük meg, hogy Rónai András hogyan vázolta fel a Prinz Eugen Gau-t.²⁸⁵ A térképről leolvasható, hogy a Prinz Eugen Gau az alábbi területekből épült volna fel:

²⁸⁴ Rónai (1988) 293–295. old.

²⁸⁵ A Rónai-féle anyag megtalálható a Teleki miniszterelnöki iratai között: MOL K 37, 3. cs., k. dosszié.

- A jugoszláv államtól elcsatolt Vajdaság. Azaz Bácska és Bánság (Nyugat-Bánság) azon részei, melyek a trianoni békeszerződés következtében kerültek Jugoszláviához.
- A román államtól elcsatolt Kelet-Bánság. Itt jegyezzük meg, hogy a trianoni békeszerződésben a Bánságot felosztották: Kelet-Bánság Romániához, míg Nyugat-Bánság Jugoszláviához került.
- A magyar államtól elcsatolt Baranya megye – Pécs, Mohács és Baja városaival – (ez az ún. Schwabische Türkei), továbbá a Szeged alatti Tisza–Maros szög.

Ha ezen új állam kiterjedését összevetjük egy korábbi állapottal – mondjuk 1914-es évvel –, azt mondhatjuk, hogy lényegében az akkori Krassó-Szörény, Temes, Torontál, Bács-Bodrog és Baranya megyéket fedte volna le. Rónai számításai szerint a Prinz Eugen Gau területe 44,1 ezer km² lett volna. Ezen a területen 2,7 millió lakos élt volna, az alábbi etnikai bontásban:

24. táblázat: A Prinz Eugen Gau etnikai összetétele Rónai szerint

Nemzet	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
%	29,1%	25,0%	21,4%	16,1%	9,4%

Forrás: A szerző szerkesztése Rónai (1988) adatai alapján

A fenti táblázathoz még hozzá kell tennünk, hogy Rónai úgy vélte, hogy: „*A németek a Vajdaságból nem haboztak volna néhány százezer magyart kitelepíteni és a vákuumot németekkel feltölteni.*”²⁸⁶ Rónai ezen álláspontját meg kell fontolnunk, hiszen mindazokban a német tervekben, amelyek a háború utáni Európa berendezkedéseiről, határaitól szóltak,²⁸⁷ mind a német politikai második világháború alatti gyakorlatában – lásd a dél-tiroli németek kitelepítését – a nagy tömegű áttelepítések benne voltak.

A német külpolitika megértéséhez tudnunk kell, hogy az a Hitler-korszakban (1933–1945) több központú volt. A külpolitika legerősebb formálója maga Hitler volt, de mellette a Külügyminisztérium (Wilhelmstrasse), továbbá az NSDAP Külügyi Szervezete (AO der NSDAP) is részt vett a külügyek formálásában. Sőt időnként Göring marsall is jogot formált magának a külügyekbe történő beleszólásra. Témánk szempontjából itt kell felhívunk a figyelmet arra is, hogy a náci külpolitikában fontos szerepet játszott a német kisebbség. A német külpolitika irányítói tudatosan az „ötödik hadoszlop” szerepét szánták a Közép- és Délkelet-Európában élő német kisebbségnek, hírszerzésre, a náci ideológia népszerűsítésére éppúgy felhasználták, mint politikai nyomásgyakorlásra.²⁸⁸ Csehszlovákia szudétanémetek általi szétverése a minta példája volt ezen náci politikának.²⁸⁹

²⁸⁶ Rónai (1988) 290. old.

²⁸⁷ Ezekről bővebben lásd Pritz Pál (1999): Pax Germanica. Német elképzelések Európa háború utáni jövőjéről. Osiris Kiadó. Budapest.

²⁸⁸ Romsics (1996/b) 204. old.

²⁸⁹ Erről bővebben lásd Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő. 250–261. old.

A Közép- és Délkelet-Európában élő német kisebbség összefogására 1934 áprilisában a náci vezetés új csúcsszervet – Volkdeutsche Mittelstelle, rövidítve VOMI – hozott létre. A VOMI fokozatosan a német népcsoport politikai irányítójává vált. Itt jegyezzük meg, ezzel párhuzamosan a VOMI fokozatosan az SS irányítása alá került, a folyamat vége az lett, hogy a VOMI-t teljesen alárendelték az SS birodalmi vezetőjének.²⁹⁰

Kutatásaink során nem sikerült kideríteni, hogy a Prinz Eugén Gau terve a német külpolitika egymással is rivalizáló központjai közül – Külügyminisztérium (Wilhelmstrasse), NSDAP Külügyi Szervezete, VOMI –, hol fogalmazódott meg. Ráadásul Rónai emlékirataiban következetesen, és több helyen is azt írja, hogy a Prinz Eugén Gau terve kifejezetten Göring marsalltól származik. „... egymás között bizonyos akasztófahumorról a „marsall álmának neveztük” – írja a tervről.²⁹¹

Pritz Pál 1999-ben megjelent könyvében áttekintette azokat a német elképzeléseket, amelyek arra vonatkoztak, hogy a győzelem után hogyan képzelték el a német politikusok Európa államainak új határait. Ezen elképzelések között nem találkoztunk a Prinz Eugén Gau tervével. Pritz Pál könyvében mindössze egy utalást találunk arra vonatkozóan, hogy a VOMI 1939-ben olyan tervet készített, melyben kitelepítéssel és áttelepítésekkel kívánta rendezni a dél-dunántúli német kisebbségek sorsát.²⁹²

Amikor Romsics Ignác a VOMI tevékenységéről írt, a forrás megjelölése nélkül az alábbi megállapítást tette: „1940–1941-ben ezzel összefüggésben (mármint a dél-dunántúli német kisebbség további sorsa – G. L.) felmerült az is, hogy Bánságból, Bácskából és Baranyából egy önálló német tartományt (Prinz Eugén Gau) kellene létrehozni.”²⁹³

Tilkovszky Loránt 1978-ban megjelent könyvében²⁹⁴ német szakkönyvre hivatkozva,²⁹⁵ azt írja, hogy az erdélyi szász származású, Arthur Phleps SS-tábornok benyújtott egy memorandumot Hitler kancelláriájához, amelyben a délkeleti irányú német expanzió jegyében azt javasolta, hogy az „Ostmarktól” (Ausztria) a Nyugat- és Dél-Dunántúlon, Bácskán és Bánáton át a Szászföldre húzódó német gyűrűt etnikai hézagait töltsék ki németek betelepítésével. Ez a Phleps javaslat nagy mértékben lefedte a Prinz Eugén Gau tervét.

A kutatások jelenlegi állapotában nem tudjuk egyértelműen letenni a voksot egyik fentebb bemutatott forrás mellett sem. De „bizonyos történések” alapján azt valószínűsíthetjük, hogy a Prinz Eugén Gau tervét a VOMI dolgozta ki.

Nézzük meg melyek voltak ezek a „bizonyos történések.” A jugoszláv állam keleti között élő bácskai németeket tömörítő Kulturbundon belül az 1939–40-es évek során a nemzetiszocialista irányzat kerekedett felül.²⁹⁶ A Kulturbund új vezetősége

²⁹⁰ A VOMI szerepéről lásd Spannenberger (2005) 213–222. old.

²⁹¹ Rónai (1988) 293. old.

²⁹² Lásd Pritz (1999) 127. oldalán a 273-as lábjegyzetet.

²⁹³ Romsics (1996/b) 225. old.

²⁹⁴ Tilkovszky Loránt (1978): Ez volt a Volksbund. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 147. old.

²⁹⁵ Johann Wuescht (1969): Jugoslawien und das Dritte Reich. Stuttgart. 252. old.

²⁹⁶ Csuka (1995) 465. old.

szoros kapcsolatot alakított ki a VOMI-val. A kapcsolat egyik fontos eleme volt, hogy a VOMI Újvidéken statisztikai hivatalt létesített, hogy ezen terület Németország felé irányuló exportlehetőségeit tanulmányozza.²⁹⁷ Czettler Antal szerint a Kulturbund ekkor már a jugoszláv állam felbomlasztásáért dolgozott, de a felbomlás után a Délvidéket nem a magyar állam keretei között képzelték el, hanem a VOMI segítségével egy német kisállamot (Prinz Eugén Gau) akartak felállítani.²⁹⁸

A Kulturbund törekvéseiről Teleki Pál miniszterelnök első kézből értesült akkor, amikor a délvidéki magyar kisebbség egyik vezetője, Nagy Iván, 1941. március 22-én Budapestre utazott és személyesen tájékoztatta a bácskai németek és a VOMI között kibontakozó magyarellenes együttműködésről. Teleki igyekezett megnyugtatni Nagy Ivánt, mondván Jugoszlávia hamarosan alá fogja írni a háromhatalmi paktumot így nem várható jugoszláv–német háború, s ennek következtében a bácskai német kisebbség se tud aktivizálódni.

A március 27-i belgrádi puccs után Nagy Iván a határ lezárása miatt nem tudott Magyarországra utazni, ezért Zágrábba ment, ahol találkozott a horvátországi német népcsoport vezetőjével, Branimir Altgayerrel. Tőle arról értesült, hogy Hitlernek nincs szüksége Magyarország segítségére a Jugoszlávia elleni háborúhoz. A német katonák nem fognak Magyarország érdekeiért meghalni és a népi németek létre fogják hozni a Prinz Eugén Gau-t – mondta Altgayer. Nagy Iván ezek után rögtön Bartók László zágrábi főkonzulhoz sietett, aki azonnal jelentést tett a budapesti Külügyminisztériumnak a Nagy Iván–Altgayer megbeszélés tartalmáról.

Valószínűsíthetjük, hogy Altgayer a Nagy Ivánnal történő találkozó során vagy blöffölt vagy tényleg nem volt tisztában Hitler szándékaival. Hiszen pontosan tudjuk, hogy pont ezekben a napokban a német diplomácia azon dolgozott, hogy bevonja Magyarországot a Jugoszlávia elleni háborúba.²⁹⁹ Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a Prinz Eugén Gau terve egy olyan forgatókönyv volt, melyet a bácskai németiség meg akart valósítani.

A bácskai németek várakozásait jól mutatta, hogy amikor 1941. április 11-én a magyar haderő megkezdte Bácska elfoglalását, a magyar csapatokat a sváb falvakban horogkeresztes zászlókkal feldíszített utcák fogadták. Ugyanis a bácskai németek német csapatokat vártak. Erről Dr. Sepp Janko a bácskai német népcsoport vezetője így írt: *„Teljesen váratlanul ért bennünket a hír, hogy a magyarok a birodalommal egyetértésben magyar vértestvéreik védelmében bevonultak a Bácskába.”*³⁰⁰

A magyar bevonulás után a bácskai németek azt kezdték el híresztelni, hogy a „magyar uralom” csak átmeneti és hamarosan Németország veszi át a területet. Sőt hadköteles sváb fiatalok ezrei szöktek át Nyugat-Bánátba és Horvátországba, hogy majd a német hadsereg tagjaiként térhessenek vissza.³⁰¹ A bácskai Kulturbund utód-

²⁹⁷ Czettler (2008) 262. old.

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ Erről tanúskodnak a diplomáciai dokumentumok is, lásd Ránki György et. al. (1968): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó.

³⁰⁰ Idézi Spannenberg (2005) 256. old.

³⁰¹ Uo.

szervezete, a Sváb-Német Kulturszövetség többször megvádolta a magyar honvédséget, hogy népi németeket üldözött azzal az ürüggyel, hogy leszámol a „csetnikekkel.” A bácskai németek ezen lépései idegessé tették a magyar honvédséget: kezdtek letépdesni a horogkeresztes zászlókat, bántalmazták a horogkeresztes karszalagot viselőket. Ezek a történések feszült hangulatot teremtettek a magyar hatóságok és a bácskai németek között.

A feszültség híre a legmagasabb szintekig eljutott, április 19-én Hitler magához kérte Sztójay Dömét – Magyarország berlini nagykövetét – és energikus intézkedéseket követelt a bácskai népi németek védelme érdekében. Bár követeléseire is hozzátette, hogy *„a barátság a magyar állammal fontosabb számára, mint néhány ember sorsa, akiket még mindig ki lehet telepíteni.”*³⁰²

Alfejezetünk befejezésképpen néhány sor erejéig érdemes megfontolni azt a kérdést, hogy: Életképes lett volna-e az új német kisállam? Véleményünk szerint igen. Ezt a véleményünket három megfontolásra alapozzuk.

Egyrészt a Vajdaság a Kárpát-medence egyik legtermékenyebb agrárterülete – a két világháború közötti időszakban, Belgrád Jugoszlávia éléskamrájaként használt³⁰³ –, így képes lett volna biztosítani a szükséges agrártermékeket a megszülető német kisállam számára.

Másrészt a Pécs környéki kiváló minőségű feketeszén bányákra, és a Resicában bányászott vasércre alapozva, továbbá a német anyaországtól kapott technikai segítséggel igen magas fokra lehetett volna emelni a térségben amúgy is komoly hagyományokkal bíró vas- és acélipart és erre már lehetett volna egy komoly gépgyártást alapozni. Azaz a német kisállam nem agrárállam, hanem a legrosszabb esetben is agrár-ipari állam lett volna.

Harmadrészt az állam etnikai tarkaságát – mint láthattuk az eddigiekben ez mindig az állam gyengeségéhez vezetett a térségben – Hitler nagyarányú ki- és betelepítésekkel – azaz magyarokat ki és németeket be módszerrel – oldotta volna meg.

A fentiek alapján kijelenthetjük, a Prinz Eugen Gau népességszám és gazdasági erő tekintetében a német anyaország aktív politikai és gazdasági támogatásával erős balkáni kisállammá nőhetne volna ki magát. A Prinz Eugén Gau terve azonban 1941 áprilisában lekerült a napirendről, helyette az a forgatókönyv valósult meg, hogy Magyarország részt vesz a jugoszláv állam felszámolásában.

Az, hogy Hitler a háború végéig lebegtetni kívánta a délvidéki német kisebbség sorsának rendezését (kitelepítés versus Prinz Eugén Gau), jól mutatja, hogy a szét hulló jugoszláv államból a Nyugat-Bánságot – amelyet eredetileg Magyarországnak ítélt – német katonai igazgatás alá helyezte és többször jelezte, hogy sorsáról véglegesen csak a háború után akar dönteni.

³⁰² Tilkovszky (1978) 147. old.

³⁰³ Erről bővebben lásd Gulyás (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar. 89–93. old.

3. A felbomlás államszerkezeti következményei

A Jugoszlávia elleni hadjárat 1941. április 6-án kezdődött. A német hadsereg és szövetségesei (olaszok, magyarok és bolgárok) a jugoszláv államot két hét alatt megsemmisítették, április 12-én elesett Belgrád, és április 17-én kapitulált a jugoszláv hadsereg.³⁰⁴

A jugoszláv állam felbomlása már a hadiesemények alatt megindult.³⁰⁵ 1941. április 10-én az usztasa mozgalom egyik vezetője, Slavko Kvaternik, egy német diplomata, Edmund Veesenmayer (Hitler azért küldte a Balkánra, hogy elősegítse a horvát állam kikiáltását) kíséretében bement a zágrábi rádióba és az olasz emigrációban lévő Pavelić (ő volt az usztasa mozgalom első számú vezetője) kikiáltotta a Független Horvát Államot.³⁰⁶

Mint azt már az előző alfejezetben láttuk, másnap – április 11-én – a magyar hadsereg megtámadta Jugoszláviát és néhány nap alatt elfoglalta az alábbi területeket: Muravidék, Muraköz, Bácska és a Drávaszög (itt jelezzük, hogy a hadműveletek lefolyását a jelen fejezet 2.1-es alfejezetben mutatjuk be – G. L.). Viszont nem került sor a Trianonban Jugoszláviának ítélt Nyugat-Bánság magyar haderő általi elfoglalására, erre a területre német csapatok vonultak be (itt jelezzük, hogy Nyugat-Bánság jelen fejezet 3. alfejezetében tárgyaljuk meg részletesen G.L.).

A bolgárok még a magyaroknál is később kapcsolódtak be a jugoszláv állam elleni hadműveletekbe. Április 15-én szakították meg a diplomáciai kapcsolatokat Belgráddal, majd a bolgár hadsereg április 19-én vonult be Szkopjéba.

A hadműveletek során kialakult területi változásokat a Bécsben 1941. április 20–22-én megtartott német–olasz konferencia rögzítette. Ennek során Németország és Olaszország némi vita után Jugoszlávia területét felosztotta (lásd 8. térkép). A vita során minden esetben a német álláspont győzött az olasz felett.³⁰⁷ A bécsi konferencia eredményeképpen létrejövő államszerkezeti változásokat az alábbi három csoportba sorolhatjuk:

1. Az államszerkezeti változások első csoportja: Három bábállam felállítása:

- a) A német ellenőrzés alatt álló szerb bábállam.

Ezen állam területe 51 ezer km²-nyi volt (ez a korábbi Jugoszlávia területének 22,3%-a), ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a szerb állam területe visszaszorult az 1913 előtti etnikai törzsterületére. Az ország élére bábkormányt neveztek ki, ez volt Nedić tábornok kormánya. Nedić tevékenysége arra korlátozódott, hogy a németek kiszolgálásával valahogy megőrizze a szerb államiságot, és átmentse azt az országot a háború utáni időkre.

³⁰⁴ Rotschild (1996) 86. old.

³⁰⁵ Gulyás László (2013/a): Az első jugoszláv állam felbomlása. Államszerkezeti és etnikai következmények 1941–1944. Mediterrán és Balkán Fórum. VII. évfolyam (2013) 1. szám 24–35. old.

³⁰⁶ Sokcsevits (2011) 520–521. old.

³⁰⁷ Corvaja, Santi (2001): Hitler és Mussolini. A titkos találkozók. Alexandra Könyvkiadó. Budapest. 235–236. old.

- b) Az olasz felügyelet alatt álló Crna-Gora (Montenegro).

Az országban formailag visszaállították a királyságot, élére III. Viktor Emanuel olasz király feleségének egyik unokaöccsét jelölték ki. A jogi konstrukció szerint az ily módon újjászülető montenegrói királyság perszonálunióra lépett Olaszországgal. De valójában olasz megszállásról volt szó.

- c) A Független Horvát Állam (FHA)

Az állam területe 102 ezer km² volt, ez a korábbi Jugoszlávia területének 41,5%-a. Az FHA állam a 19. századi maximalista horvát nemzeti-nemzetállami igények jegyében, magában foglalta a Horvát Bánság területét, egész Bosznia-Hercegovinát és a Szerémséget. Ez azt jelenti, hogy területe nagyjából kétszer akkora volt, mint a mai Horvát Köztársaság, ugyanakkor a horvátok az ország összlakosságán belüli aránya 52%-ra csökkent. Zágrábnak azonban az olasz igények kielégítése jegyében Dalmácia északi részéről le kellett mondania, s olasz irányítás alá helyezték a Zárától délre fekvő közép-dalmáciai partvidéket Sibenikkel, valamint néhány Spalatóval és Raguzával szembeni dél-dalmáciai szigetet.³⁰⁸

Itt jegyezzük meg, hogy a Független Horvát Állam csak nevében volt független. Elvileg ugyanaz volt a státusza, mint a tengelyhatalmak szövetségi rendszerébe tartozó más államoknak (Magyarország, Románia, Bulgária), azonban a valóságban a horvát kormány sokkal kevesebb döntési jogkörrel rendelkezett, mint az előbb említett három ország vezetése. Ráadásul mind a németek, mind az olaszok számos esetben beavatkoztak a zágrábi kormányzat belügyeibe.³⁰⁹ Az olasz befolyást talán a legjobban az mutatja, hogy jogilag az FHA monarchia lett, melynek királyává II. Tomislav néven az olasz uralkodóház, a Savoyai-dinasztia egyik tagját, Aimone spoletói herceget „választották.” Itt jegyezzük meg, hogy a németek ezzel szemben az FHA tényleges vezetőjének Pavelicét ismerték el. Ennek következtében II. Tomislav sohasem lépett Horvátország földjére.

2. Az államszerkezeti változások második csoportja: közvetlen német és olasz megszállás

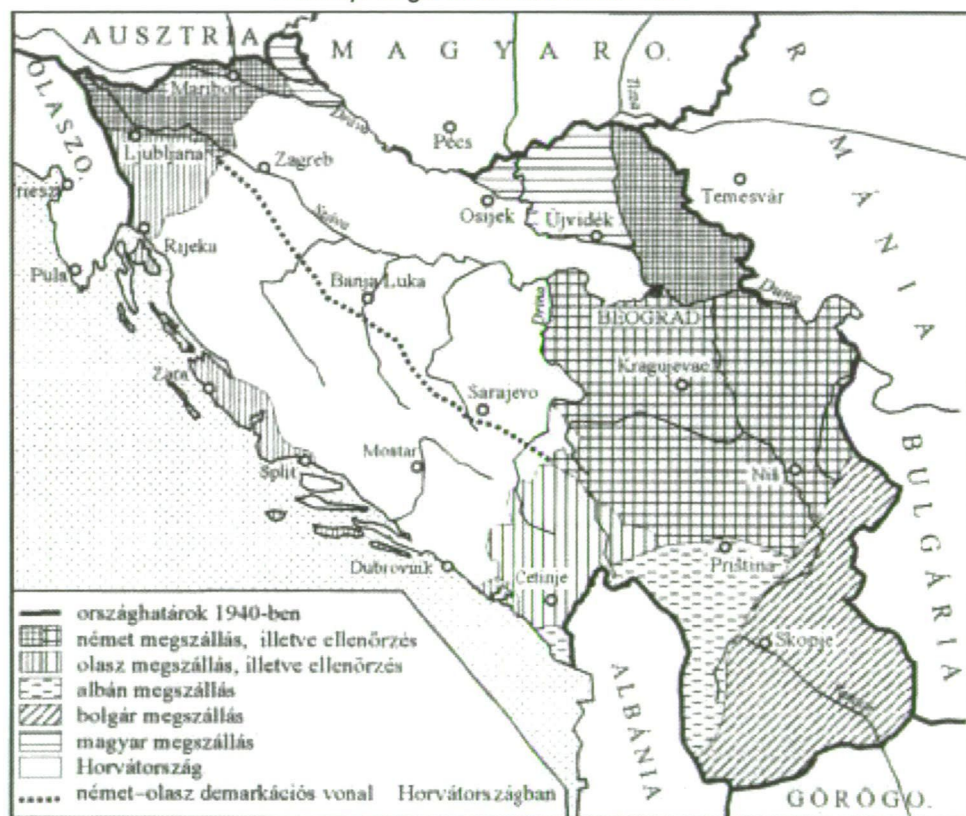
- a) A szlovén területeket Németország és Olaszország hozzávetőleg 2/3-1/3 arányban kettéosztotta és annektálta. Németország foglalta el Észak-Szlovéniát, míg Olaszország Dél-Szlovéniát.
- b) Dalmácia északi részét és a Kotori öböl környékét Olaszország annektálta. Ennek következtében a már az első világháború után megszerzett Zára (Zadar) mellett Šibenik, Trogir, Split (pedig itt abszolút horvát többség volt), Sušak mint kikötővárosok, és az összes nagyobb sziget (Brač és Hvar kivételével) a fasiszta olasz állam részévé vált.

³⁰⁸ Lőrinczné Bencze Edit (2009): A regionalitás kérdőjelei Jugoszláviában. In.: Politika – egyház – mindennapok. Heraldika Kiadó, Budapest, 2009. 299–321. old.; Lőrinczné Bencze Edit (2011). Külső és belső határok a Nyugat-Balkán regionális térfelosztásában. In.: Közép-Európai Közlemények. IV. évf. 3–4. sz. 2011/3–4. No. 14–15. 262–276.

³⁰⁹ Sokcevićs (2011) 518. old.

- c) Az albán többségű nyugat-macedóniai területekkel, és kisebb montenegrói területekkel kiegészített Koszovót az albán államhoz csatolták, így született meg az ún. Nagy-Albánia. 1938-ban Albánia területe 28 000 km², míg lakosainak száma 1 064 000 fő volt. Az 1941. évi gyarapodás 149 000 km² és 761 000 lakos volt (Réti 2000). Itt jegyezzük meg, hogy az albán állam 1939 óta már olasz uralom alatt állt és ezen a helyzeten az 1941 évi területgyarapodás se változtatott. Itt jegyezzük meg, hogy 1943. szeptember 8-a – Olaszország kapitulációja – után a stratégiaiilag fontos pontokat megszálló németek formálisan elismerték a korábban olaszok által uralt Nagy-Albánia függetlenségét.³¹⁰

8. térkép: Jugoszlávia felosztása 1941

Forrás: Romsics (1998). 248. oldal

³¹⁰ Kitanics Máté (2010): (2010): Az albán történelem mérföldkövei – a kezdetektől a bipoláris világ széthullásáig. Balkán Füzetek 9. PTE TTK FI KMBTK. Pécs.

3. Az államszerkezeti változások harmadik csoportja: A kisebb szövetségesek igényeinek kielégítése

- a) Bulgária megkapta Macedónia nagyobbik részét (Vardar-Macedónia) és azon kelet-szerbiai területeket (Caribrod, Bosiljgrad és környéke), melyeket 1919-ben csatolt el tőle az éppen megszülető délszláv állam. Itt jegyezzük meg, hogy Görögország lerochanása után Bulgária a görög állam területéből is részesült (Trákia elcsatolása).
- b) Magyarország visszakapta a Muravidéket, a Muraközt, és a Vajdaság egy részét (Bácska és a Drávaszög). Ha a konkrét számokat nézzük, 11 475 km²-t mintegy 1,1 millió lakossal csatoltak vissza. Ez az 1920-ban Magyarországtól a délszláv államhoz csatolt területek 55%-a volt. Viszont Vajdaság másik részére, azaz a Bánságra Magyarország mellett Románia is igényt tartott. Az arra vonatkozó döntést, hogy a két igénylő közül ki kapja meg a területet, Bécsben elhalasztották. Így a Bánság papíron a szerb bábállam része maradt, de gyakorlatilag német katonai közigazgatás alá került. Valójában a helyi német kisebbség irányította a területet.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a bécsi német–olasz konferencia által szentesített államszerkezeti változások egy része (a változások első és második csoportja) a német és az olasz hódító igények kielégítését szolgálta. Németország és Olaszország a teljes Balkánt a befolyása alá vonta (ez a mondat Görögország lerochanása utáni helyzetben válik teljes mértékben igazzá – G. L.). A két nagyhatalom egyrészt jelentős területeket közvetlenül magához csatolt, másrészt a „független államok” is szorosan kötődtek hozzájuk.

Az államszerkezeti változások érdekes alesete Nagy-Albánia létrehozása. Hiszen az igaz, hogy az albán állam területét jelentősen megnövelték, sőt gyakorlatilag egy államban egyesítették a térség összes albánok által lakott területét, de a megnövekedett Nagy-Albánia olasz függésben maradt.

Viszont az államszerkezeti változások másik része (a változások harmadik csoportja) a nemzeti ambíciók kielégítését szolgálta. Az ezen csoportba sorolt átalakulások legnagyobb nyertese Bulgária volt. A bolgár állam megkapta az összes olyan területet, amelyre a bolgár nacionalizmus igényt tartott. A teljes bolgár siker megértéséhez azt is rögzítenünk kell, hogy Bulgária nemcsak Jugoszláviából, hanem a németek által szintén lerohant Görögországból is kapott területeket (Trákia odacsatolása), sőt ezt megelőzően 1940 nyarán Románia „önként” átadta Dobrudzsát (7700 km² 370 000 lakossal). Bulgária csaknem megkétszerezte területét és ezzel a Balkán legerősebb országává vált.³¹¹

Magyarország is a győztesek csoportjába került, hiszen az 1920-ban elcsatolt területek nagy része visszatért az anyaországhoz, de a Bánság-kérdés rendezésének elhalasztása miatt nem tudta a Jugoszláviával szembeni maximális programját megvalósítani.

³¹¹ Palotás (2003) 456–457. old.

Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a délszláv állam szétbontása számos esetben az államon belül korábban meglévő törésvonalak³¹² – úgymint horvát–szerb, szerb–bolgár etc. – mentén történt meg. Talán ebből is fakad az a tény, hogy az államszerkezeti változások legnagyobb vesztesei a szerbek lettek.

4. Konklúziók

4.1. A szerb nemzetállam-építés kísérlet mérlege és tanulságai

Amikor 1918-ban megszületett az első jugoszláv állam az államalapítóknak az alábbi kihívásra kellett választ adniuk: Hogyan, miként lehet különböző nemzetek és kisebbségek által lakott, egyenlőtlen fejlettségű területeket (régiókat) integrálni, és sikeres államként működtetni? Könyvünk 2. fejezetében részletesen megvizsgáltuk, hogy a jugoszláv állam vezetését megszerző szerb politikai elit milyen válaszokat adott erre a kihívásra.

Ezen vizsgálatok alapján a nemzetállam-építési modell egyes elemeit Jugoszláviára vonatkoztatva, az alábbi megállapítást tehetjük:

1. A modell első eleme: Az együttélés

Az államot alkotó nagyobb etnikai közösségek (nemzetek és kisebbségek) az 1930-as évek végére kifejezetten ellenséges viszonyban álltak egymással. Nem tudtak és nem akartak együtt élni. A nemzetek (horvátok, szlovének etc.) önálló államot akartak létrehozni, míg a kisebbségek (magyarok, macedónok) anyaországaikhoz akartak csatlakozni. Végso tanulsgként azt mondhatjuk, hogy egy többnemzetiségű államot lehetetlen hosszú távon fenntartani, ha az államot alkotó népek között nem létezik, vagy megrendül a bizalom. Ezzel azonban 1918 és 1941 között a szerb politikai elit nem sokat törődött.

2. A modell második eleme: Ideológiai mező

Mind a „háromtörzszű háromnevű” nemzet, mind az egységes jugoszláv nemzet fikciója megbukott. A délszláv nemzetek elutasították az egységes jugoszláv nemzetbe történő beolvadást. A délszláv nemzetek nem érezték magukat egy nemzetnek, azaz jugoszláv nemzetnek!

Eközben a szerb politikai elit által uralt államapparátuson (minisztériumok, közigazgatás, hadsereg, oktatás etc.) belül a nagyszerb ideológia uralkodó szerepre tett szert. Ennek ellensúlyozására megerősödtek a nemzeti nacionalizmusok (horvátok, szlovének etc.)

3. A modell harmadik eleme: Oktatási-kulturális mező

Az állam nemzeteit és kisebbségeit megosztó különbségek ebben a mezőben is erősek maradtak. Az oktatásügy egységesítése, és annak a jugoszláv ideológia szolgálatába történő állítása kudarcba fulladt.

³¹² Gulyás (2005) 81–82. old.

4. A modell negyedik eleme: Politikai mező

A jugoszláv állam vezetését 1918–1921-ben megszerző szerb politikai elit az idő előre haladtával három választ adott a politikai mezőben a jugoszláv államépítési kihívásaira. Egyik válasz sem vezetett eredményre. Jól mutatja ezt, hogy Jugoszlávia 23 év fennállás után 1941 áprilisában rövid idő alatt elbukott, és alig néhány hét elegendő volt arra, hogy elemeire hulljon.

A hatalmat birtokló szerb politikai elit képtelen volt arra, hogy a szerb nemzeti érdek helyett a jugoszláv állam koncepciójában gondolkodjon és cselekedjen. Ennek következtében rossz válaszokat adott az államépítésből fakadó kihívásra. Pontosabban a három válasza közül kettő – első válasz: a parlamenti centralizáció (1921–1929), második válasz: a királyi diktatúra (1929–1939) – teljesen elhibázott volt. Ennek okát abban kereshetjük, hogy ezen kettő válasz esetében az államépítő elv nem a nemzeti összetételhez igazodó föderalizmus, hanem a legerősebb nemzet, a szerb hatalmi törekvéseinek szolgálatába állított centralizmus lett. A két világháború közötti jugoszláv állam politikai szempontból tulajdonképpen centralizált, militarista nagyszerb állammá vált. Azaz a szerb politikai elit nem jugoszláv államot épített ki, hanem egy nagyszerb államot.

A harmadik válasz – azaz Sporazum –, talán helyes válasz lehetett volna (zavartalan fejlődés esetén elvezethetett volna egy jól működő föderális berendezkedéshez), de a második világháborúnak a Balkánra történő kiterjedése miatt nem kapta meg a szükséges kifutási időt.

5. A modell ötödik eleme: Gazdasági mező

Az egységes jugoszláv nemzetgazdaság megteremtése nem sikerült. A jugoszláv állam gazdasági életét a szerb politikai elit nem az össz-jugoszláv hanem a szerb érdekek mentén működtette. Így a gazdasági mező is komoly konfliktus forrásává vált az államot alkotó nagyobb etnikai közösségek (nemzetek és kisebbségek) között. A vita kulcskérdése így hangzott: Melyik nemzet zsákmányolja ki, használja ki a másikat? A királyi jugoszláv állam iskolapéldájává vált annak, hogy egy többnemzetiségű államban minden gazdasági kérdés rögtön politikai vita tárgyává is válik.

6. A modell hatodik eleme: Regionális mező

A regionális folyamatokkal (regionalizáció és regionalizmus) kapcsolatban két megállapítást tehetünk. A regionalizációval kapcsolatban kijelenthetjük, hogy Belgrád a politikai mezőben kifejezetten anti-regionalizációs politikát folytatott, azaz mindent megtett annak érdekében, hogy ne legyenek régiók.

Másrészt a regionalizmus helyzetéről a királyi Jugoszláviában azt kell rögzítenünk, hogy elsősorban a Belgrád által követett gazdaságpolitika (de írhatnánk regionális politikát is) következtében a már kiindulásnál meglévő regionális különbségek, azaz „fejlett észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és a „fejletlen dél” (Ó-Szerbia, Montenegró, Crna-Gora, Montenegró, Macedónia) a királyi jugoszláv államon belül tovább mélyültek. Sőt komoly politikai konfliktusforrássá váltak az államot alkotó nemzetek (és kisebbségek) között.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a szerb politikai elit a modell ún. belső elemeiben (1–6. elemek) teljes vereséget szenvedett. A megoldatlan belső államépítési problémák – azaz a modell 1-6 elemeinek a kudarca – Jugoszlávia számára végzetes módon találkoztak a nemzetállam-építési modell külső elemeinek (7–8 elemek) pillanatnyi állapotával. Gondolunk itt az alábbiakra:

7. A modell hetedik eleme: A nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség

A versailles-i békerendszer feszültségeinek, problémáinak kezelésére felállított Nemzetek Szövetsége (ezt testesítette meg a vizsgált korszakban a nemzetközi államközösséget) az 1930-as évek végére gyakorlatilag teszt halott állapotba került. Semmiféle akadályt nem tudott állítani a Balkánon kibontakozó német és az olasz nagyhatalmi törekvések útjába.

Ezzel párhuzamosan az 1930-as évek második felében a Balkánon két nagyhatalom vívott ki maga számára döntő befolyást, Németország és Olaszország. Mindkét nagyhatalom úgy ítélte meg, hogy geopolitikai céljai szempontjából előnyös a jugoszláv állam felszámolása.

8. A modell nyolcadik eleme: Az anyaország(ok)

A jugoszláv állam keretei között élő saját nemzetrésze érdekében fellépő magyar és bolgár anyaország egyre erőteljesebb fellépései – szorosan hozzákapszólódva a német és olasz nagyhatalmi törekvésekhez – a jugoszláv állam felbomlásának irányába hatottak.

A fenti tényezők együttesen vezettek el a jugoszláv állam felbomlásához. Áttekintve a nemzetállam-építés modelljének valamennyi elemét összefoglalóan kijelenthetjük, hogy a szerb politikai elit két világháború közötti államépítési kísérlete egyértelműen sikertelenül zárult.

4.2. A Vajdaság mint régió sorsának mérlege

Könyvünk 3. fejezetében részletesen megvizsgáltuk, hogy a jugoszláv állam vezetését megszerző szerb politikai elit a Vajdaság esetében milyen stratégiai célokat követett és ez konkrétan milyen lépésekben nyilvánult meg.

Ezen vizsgálatok alapján a nemzetállam-építési modell egyes elemeit Vajdaságra vonatkoztatva, az alábbi megállapítást tehetjük:

1. A modell első eleme: Az együttélés

Belgrád véleménye szerint a magyar kisebbség a veszélyesebb kisebbségek közé tartozik, kollektíven a jugoszláv állam iránti illojális elemnek kell tekinteni, mely az anyaországból kiinduló területi revíziós törekvések potenciális ötödik hadoszlopja. Ez a vélemény a két világháború közötti időszakban alapvetően meghatározta a szerb–magyar együttélést. A királyi jugoszláv állam létrejöttének első pillanatától kezdve, fennállásának egész ideje alatt, a keretei közé került magyar kisebbség politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági pozíciójának meggyengítésére sőt felszámolására törekedett. Ennek következtében a jugoszláv állam keretei közé került magyar nemzetrészt, az élet minden területén erősen diszkriminált kisebbségként „integrálódhatott” az államba.

2. A modell második eleme: Ideológiai mező

A kisebbségi magyarság sem a „háromtörzszű háromnevű” nemzet, sem az egységes jugoszláv nemzet fikciójába nem fért (nem is akart beleférni). Így a magyarok (akárcsak az albánok) a délszláv államon belül idegen testnek számítottak. E hozzáállásnak megfelelően az összes szóba jöhető területen Belgrád sorozatos támadásokat intézett a magyar kisebbség ellen.

3. A modell harmadik eleme: Oktatási-kulturális mező

A királyi Jugoszláviában a kisebbségek védelmét szolgáló jogi keretek – Saint Germain Laye-i szerződés, illetve a jugoszláv alkotmány – és a mindennapok gyakorlata között óriási űr tátongott. Belgrád mindent megtett annak érdekében, hogy a délvidéki magyar oktatást – az elemi oktatástól az érettségiig – a lehető legkisebbre zsugorítsa, illetve tartalmában a jugoszláv államépítés szolgálatába állítsa. Ugyanekkor a magyar kulturális életet szervező egyesületeknek is komoly belgrádi ellenszélben kellett működnie.

4. A modell nyedik eleme: Politikai mező

Belgrád számos lépést (a kisebbségeket hátrányos helyzetbe hozó választójogi törvény meghozatalától egészen a házkutatás formájában megvalósuló rendőri zaklatásig) tett annak érdekében, hogy a politikai mező kettő legfontosabb fontos terepén – országos politizálás, illetve a helyi önkormányzás szintje – a vajdasági magyar kisebbség ne tudjon vagy nehezen tudjon élni az alkotmányban rögzített jogaival. A vajdasági magyar kisebbség létszámánál fogva (a jugoszláv állam lakosságának 4%-a) eleve az országos politikába nem nagyon tudott beleszólni. De Belgrád még ezt a keveset is megpróbálta elvenni. A magyar kisebbségnek az önkormányzás szintjén is folyamatosan meg kellett küzdenie a szerb nemzetállam-építési törekvések helyi megnyilvánulásaival.

Belgrád a közigazgatási térfelosztás kérdését is a nemzetállam-építés szolgálatába állította. A térfelosztás során arra, törekedett, hogy egy-egy területi egységen (bánság, körzet) belül csökkentse a kisebbségek részarányát.

5. A modell ötödik eleme: Gazdasági mező

Gazdasági téren, mint láhattuk, Belgrád Vajdasággal kapcsolatos gazdaságpolitikáját, két világosan felismerhető cél vezérelte: 1. A háborúban súlyos veszteségeket szenvedő Szerbia gazdasági rekonstrukciójának fő terheit a Vajdaságra terhelni. 2. Megtörni és megszüntetni az ottani magyarság (és persze a németiség) korábbi gazdasági dominanciáját.

Belgrád mindkét törekvése sikerrel járt, a magyar birtokos réteget felszámolta az agrárreform, ugyanekkor a földnélküli magyarok nem juthattak földhöz. Az ipart és a kereskedelmet és általában az egész vajdasági gazdasági életet, pedig az adópolitika tette tönkre. Ennek ellenére a Vajdaság egyrészt élelmiszerrel másrészt készpénzzel (adók formájában) jelentős mértékben hozzájárult a jugoszláv gazdaság működőképességéhez. Ebből azonban előnye nem származott.

6. A modell hatodik eleme: Regionális mező

A vizsgált időszakban Belgrád kifejezetten nem támogatta a Vajdaság regionalizációját. A közigazgatási térfelosztásokat (1922, 1929) is ezen politikájának szolgálatába állította.

A Vajdaság a jugoszláv állam fejlett régiói közé tartozott. De Belgrád kiszákmányolta a fejlett régiókat, így a Vajdaságot is. Ennek következtében a Vajdaság regionális fejlődése jelentős – statisztikai adatokkal is bizonyíthatóan – jelentős mértékben lelassult.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, a Vajdaság (mint régió) és az ott lakó magyar (és német) kisebbség többszörösen hátrányos helyzetbe került a jugoszláv államon belül, el kellett szenvednie a szerb nemzetállam-építési kísérletet és annak számos negatív következményét.

FÜGGELÉKEK

1. TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

- 1. térkép: A szerb állam területi gyarapodása 1804–1913**
Forrás: Pándi (1995) 231. old.
- 2. térkép: Az SZHSZ Királyság „alkotórészei”**
Forrás: Sokcsevits Dénes et al. (1993) 258. old.
- 3. térkép: Jugoszlávia közigazgatási beosztása 1922–1929, avagy a 33 körzet (megye)**
Forrás: Bíró (2010) 332. old.
- 4. térkép: A jugoszláv bánságok 1929-ben**
Forrás: Sokcsevits Dénes et al. (1993) 231. oldal.
- 5. térkép: A Horvát Bánság (1939) területe**
Forrás: Pándi Lajos (1995) 393. old.
- 6. térkép: A királyi jugoszláv állam etnikumainak (nemzetek és kisebbségek) területi elhelyezkedés**
Forrás: Romsics (1998). 248. old.
- 7. térkép: A „Prinz Eugen Gau” Rónai András szerint (1941)**
Forrás: : Rónai András (1989): Térképezett történelem 288. old.
- 8. térkép: Jugoszlávia felosztása 1941**
Forrás: Romsics (1998). 211. old.

2. TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

- 1. táblázat:** A köztes-európai nacionalizmus Gulyás-féle szakaszolása
- 2. táblázat:** Nemzetállam-építési kísérletek Köztes-Európában
- 3. táblázat:** A homogenizációs eszközrendszer csoportosítása
- 4. táblázat:** Térszerkezeti szintek Magyarországon Süli Zakar István szerint
- 5. táblázat:** Térszerkezeti szintek Nemes-Nagy József szerint
- 6. táblázat:** A térhierarchia szintjei Tóth József szerint
- 7. táblázat:** Jugoszlávia etnikai megoszlása 1921-ben és 1931-ben
- 8. táblázat:** Jugoszlávia lakosságának vallási megoszlása 1921-ben
- 9. táblázat:** Az analfabéta lakosság aránya a jugoszláv állam egyes régióiban
- 10. táblázat:** Tartományokból megye
- 11. táblázat:** Az 1935 évi és az 1938 évi választások összehasonlítása
- 12. táblázat:** Az agrárnépesség aránya a jugoszláv állam egyes területein
- 13. táblázat:** Egyenes adók tartományonként 1919–1928
- 14. táblázat:** Egy lakosra jutó állami egyenes adó összege az egyes bánságokban (1936)
- 15. táblázat:** Üzemalapítások a jugoszláv államot alkotó régiókban
- 16. táblázat:** A magyarság területi megoszlása Jugoszlávián belül (1921)
- 17. táblázat:** A Vajdaság etnikai viszonyai 1921-ben
- 18. táblázat:** Néhány adat a Délvidék oktatásügyéről
- 19. táblázat:** Az etnikai viszonyok változása 1921–1929
- 20. táblázat:** Az 1938. évi választásokon mandátumot nyert képviselők nemzetiségi megoszlása
- 21. táblázat:** A földreform során kisajátított nagybirtokok tulajdonosi megoszlása

- 22. táblázat:** Magyar földtulajdonlás a Vajdaságban (1938)
23. táblázat: A 1. katasztrális hold után fizetendő állami adó a bánságokban
24. táblázat: A Prinz Eugen Gau etnikai összetétele Rónai szerint

2.2. Ábrák

- 1. ábra:** A nemzetállam-építés modellje (Gulyás 2013 szerint)
2. ábra: Jugoszlávia etnikai megoszlása 1921-ben

3. A SZERZŐ KORÁBBI PUBLIKÁCIÓI A TÉMAKÖRBE

3.1. A NEMZETÁLLAM-ÉPÍTÉS TÉMAKÖRÉBEN

ÖNÁLLÓ KÖNYV

- Gulyás László (2008/a):** Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó.
Gulyás László (2008/e): Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
Gulyás László (2012/a): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
Gulyás László (2012/c): A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
Gulyás László (2013/b): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

TANULMÁNY- ÉS KONFERENCIAKÖTETBEN MEGJELENT TANULMÁNY

- Gulyás László (2002):** Az Osztrák–Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2002. 168–188. old.
Gulyás László (2005/b): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
Gulyás László (2007/b): A Szlovák Köztársaság első reorganizációs kísérlete avagy az 1996. évi közigazgatási reform. In: Szónokyné Ancsin G, Pál V, Karancsi Z (szerk.): A határok kutatója: Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság 99–106. old.
Gulyás László (2007/c): A szlovákiai magyar kisebbség etnoregionalista kísérlete: a komáromi tervezet 1994. In: Gulyás László, Gál József (szerk.): Európai kihívások IV. nemzetközi tudományos konferencia. Szeged. 2007. 10. 12. SZTE MK. 533–538. old.
Gulyás László (2010/a): A szlovák–magyar lakosság-csere második világháború alatti diplomáciatörténeti előzményei. In: Szederjesi Cecília (szerk.): „Vonatok északra és délnek” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Nógrád Megyei Levéltár Salgótarján 2010. 34–49. old.
Gulyás László (2010/b): A közigazgatási térfelosztás és a kisebbségi kérdés kapcsolata az 1968. évi román megyereform tükrében. In: Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina (szerk.): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 237–245. old.

FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK

- Gulyás László (2006/a):** A Dél-Tiroli-kérdés rövid története. ARACS. 2006/3. szám. 84–93. old.
- Gulyás László (2006/b):** A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája Dél-Tirol esete I.; Korunk. 2006/12. szám. 95–101. old.
- Gulyás László (2007/a)** A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája Dél-Tirol esete II. Korunk 2007/1 szám. 77–83. old
- Gulyás László (2008/b):** Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989–1998. Tér és Társadalom. 2008/4. szám 189–204. old.
- Gulyás László (2008/c):** A szlovákiai magyar kisebbség újabb etnoregionalista kísérlete: a Bósza-tervezet 2008. Közép-Európai Közlemények. 2008/1. szám 110–114. old.
- Gulyás László (2008/d):** Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989–1998. Tér és Társadalom. 2008/4. szám 189–204. old.
- Gulyás László (2009/a):** Közigazgatási térfelosztás és nemzeti kérdés az első Csehszlovák Köztársaságban 1918–1938. Valóság 2009/4. szám 73–82. old.
- Gulyás László (2009/b):** Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában Első rész: Csehszlovák és szlovák tanulságok. Közép-Európai Közlemények 2009/1. szám (No. 3.) 86–91. old.
- Gulyás László-Csüllög Gábor (2012):** A román állam területi kialakulásának története I. A középkortól a román királyság kikiáltásáig. Közép-Európai Közlemények 2012/3–4. szám No. 18–19. (V. évfolyam/3–4. szám). 113–126. old.
- Gulyás László-Csüllög Gábor (2013/a)** A román állam területi kialakulásának története II. 1881–1914 (Társszerző: Csüllög Gábor) Közép-Európai Közlemények 2013/1–2. szám No. 20–21. (VI. évfolyam/1–2. szám). 113–126. old.
- Gulyás László Csüllög Gábor (2013/b)** A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918 (Társszerző: Csüllög Gábor) Közép-Európai Közlemények 2013/13. szám No. 22. (VI. évfolyam/3. szám). 177–185. old.

3.2. A DÉLVIDÉK TÖRTÉNETÉNEK TÉMAKÖRÉBEN

ÖNÁLLÓ KÖNYV

- Gulyás László (2005/a):** Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2013):** A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

KÖNYVFEJEZET

- Gulyás László (2007/d):** Vajdaság: Történeti áttekintés. 87–89. old. In.: Nagy Imre szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 76–149. old.
- Gulyás László (2009/g):** A Bánság a török kiűzésétől 1918. Id. mű Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 25–44. old.
- Gulyás László (2009/h):** Dél-Erdély 1690–1918 között. Id. mű Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 2009. 46–49. és 62–65. old.

TANULMÁNYKÖTETBEN MEGJELENT TANULMÁNY

- Gulyás László (2006/a):** A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. Id. mű Kókai Sándor szerk. (2006/a): A Délvidék történeti földrajza. Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 55–68. old.

Gulyás László (2011/a): A Délvidék, mint német kisállam? Egy meg nem valósult forgatókönyv a Prinz Eugén Gau. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék. Nagymagyarország könyvek. 4. Budapest. 122–130. old.

Gulyás László (2012/b): A királyi Jugoszlávia agrárreformja, különös tekintettel a Vajdaságra. In: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Közép-Európai Monográfiák 5. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 129–150. old.

FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK

Gulyás László (1992): A magyar–délszláv határ története. Trianoni határaink története IV. KAPU 1992/11. szám 70–75. old.

Gulyás László (1994/a): A magyar délszláv kapcsolatok vázlata a honfoglalástól a 19. századig. KAPU 1994/6. szám 127–130. old.

Gulyás László (1994/b): A horvát nacionalizmus és a történelmi Magyarország a XIX. század első felében. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből II. KAPU 1994/5. szám 69–71. old.

Gulyás László (1994/c): A szerbek és a magyar szabadságharc 1848–49. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből IV. KAPU 1994/8. szám 65–68. old.

Gulyás László (1994/d): A horvátok és a magyar szabadságharc 1848–49. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből III. KAPU 1994/6–7. szám 130–132. old.

Gulyás László (1994/e): A horvátok és a történelmi Magyarország 1849–1918. Fejezetek a délszláv–magyar közös történelemből V. KAPU 1994/9. szám 63–66. old.

Gulyás László (2008/i): Horvátország történeti struktúráváltásai kezdetektől napjainkig. Mediterrán Világ. 2008/7. szám 163–197. old.

Gulyás László (2009/c): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155–169. old.

Gulyás László (2009/d): Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914–1918. Mediterrán és Balkán Fórum. 10. szám. 2008 szeptembere. III. évfolyam 4. szám. 12–21. old.

Gulyás László (2009/e): Az első jugoszláv állam felbomlásához vezető strukturális problémák. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. IV. évfolyam/2. szám 13–22. old. Közép-Európai Közlemények 2009/4–5. szám (No. 6–7. szám) 80–86. old.

Gulyás László (2009/f): A Sporazum, avagy föderalista kísérlet a királyi Jugoszláviában 1939–1941.

Gulyás László (2010/b): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No. 8.) 108–116. old.

Gulyás László (2010/c): Structural Problems Leading to the Dissolution of the First Yugoslav State, In: Prague Papers on the History of International Relations, Prague – (Vienna), 2012/2, 87–98. old.

Gulyás László (2010/d): A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged – ipara a dualista korszakban. Közép-Európai Közlemények 2010/2. szám (No. 9.) 38–45. old.

Gulyás László (2010/e): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények 2010/4. szám (No. 11.) 140–147. old.

Gulyás László (2011/b): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? Nagymagyarország. 2011/1. szám (III. évfolyam 1. szám. 4–9. old.

Gulyás László (2012/d): Egy régió kettészakítása. A Bánság kérdése a versaillesi békekonferencián. Közép-Európai Közlemények 2012/2. szám No. 17. (V. évfolyam/2. szám). 88–99. old.

Gulyás László (2013/a): Az első jugoszláv állam felbomlása. Államszerkezeti és etnikai következmények 1941–1944. Mediterrán és Balkán Fórum. VII. évfolyam (2013) 1. szám 24–35. old.

4. FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖNYVEK, KÖNYVFEJEZETEK

- Ablonczy Balázs (2005):** Teleki Pál. Osiris Könyvkiadó. Budapest. 498–510. old.
- Arday Lajos (1990):** Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Kiadó. Budapest.
- Banac, Ivo (1993):** The national question in Yugoslavia. Origins. History. Politics. Ithaca. London.
- Bajza József (1932):** Jugoszlávia. Budapest.
- Bendix, Reinhard (1969):** Nation-Building and Citizenship in our changing social order. Doubleday Anchor.
- Benko, Georges (1999):** Regionális tudomány. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1976):** Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Berkes József (1925):** A délvidéki magyarság politikai élete és harcai a megszállás alatt. Bartha Miklós Társaság Évkönyve.
- Bíró László (2010):** A jugoszláv állam 1918–1939. História Könyvtár. Monográfiák. MTA Történelemtudományi Intézet. Budapest.
- Bodonyi Ilona (2002):** Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között. Kairosz Kiadó. Budapest. 189. old.
- Ciano, Galeazzo (1946):** The Ciano diaries. Doubleday and Co. New York.
- Corvaja, Santi (2001):** Hitler és Mussolini. A titkos találkozók. Alexandra Könyvkiadó. Budapest.
- Cseresnyés Ferenc (2013):** Politikai színterek. A politika fogalma, funkciói és lehetőségei a mediatizált világban. Publikon Kiadó. Pécs.
- Csuka János (1995):** Kisebbségi sorban. A délvidéki magyarság 20 éve (1920–1940). Hatodik Síp Alapítvány. Budapest. 240. old.
- Domonkos László (1992):** Magyarok a Délvidéken. Zrínyi Kiadó. Budapest. 50. old.
- Enyedi György (1996):** Regionális folyamatok Magyarországon. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. Budapest.
- Fall Endre (1941):** Jugoszlávia összeomlása. A Délvidék visszatérése. Magyar Revíziós Liga. Budapest.
- Fekete Lajos (1936):** A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában. Kisebbségvédelem 1936/6. szám
- Fukuyama, Francis (2005):** Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században. Századvég Kiadó. Budapest.
- Galántai József (1980):** Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Galántai József (1985):** A Habsburg Monarchia alkonya. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Galántai József (1989):** Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas Kiadó. Budapest.
- Gelfand, L. E. (1963):** The Inquiry. American Preparation for Peace 1917–1919. New Haven–London.
- Gellner, Ernest (1997):** Nationalism. Weidenfeld and Nicolson. London.
- Gellner, Ernest (1983):** Nations and Nationalism. Ithaca. New York.
- Goldstein, Ivo (1999):** Croatia. A History. Hurts and Company. London.
- Győri Szabó Robert (2006):** Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest.
- Hanak, H. (1962):** Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London.
- Heka László (2005):** Szerbia állam és jogtörténete. Bába Kiadó. Szeged.
- Herczegh Géza (1999):** A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest.

- Hobsbawn, Eric (1997):** A nacionalizmus két száz éve. Maecenas. Budapest.
- Hofstede, Geert (1994):** Culture and Organizations. Software of the Mind. Harper Collins Publishers. London.
- Horst Haselsteiner–Ferenc Szávai (2001):** Dokumente des österreichisch-ungarischen Schiedsgerichtes von Lausanne (1930–1938). Frankfurt am Main: Peter Lang Europaischer Verlag der Wissenschaften, „Analecta fontium mitteleuropaeorum 1.
- Hroch, Miroslav (1986):** Evropská národní hnutí v 19. století (Európai nemzeti mozgalom a 19. században. Nakl. Svoboda. Praha.
- Jelavich, Barbara (1996):** A Balkán története II. 20. század. Osiris Kiadó. Budapest.
- Joó Rudolf (1988):** Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Juhász József (1999):** Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó
- Juhász József (2010):** Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Katus László (2010):** A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1918. A Pécsi Történelemtudományért Kulturális Egyesület. Pécs.
- Kocsis Károly (1993):** Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Kókai Sándor (2010):** A Bánság történeti földrajza 1718–1918. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza.
- Kovács Attila (2004):** Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva.
- Ladislav Hory-Marius Borszat (1964):** Der Kroatische ustasha staat 1941–1945. Stuttgart.
- Lampe, John R-Marvin J. Jackson (1976):** Balkan economic history. 1505–1950. Cambridge University Press. Cambridge;
- Lampe, R. John (1996):** Yugoslavia as a history. Cambridge University Press. Cambridge.
- Lederer, Ivo J. (1963):** Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven. London.
- Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004):** Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.
- Lőrinczné Bencze Edit (2009):** A regionalitás kérdőjelei Jugoszláviában. In.: Politika – egyház – mindennapok. Heraldika Kiadó. Budapest.
- Macek, Vladko (1957):** Int he struggle of freedom. Robert Speller and Son. New York.
- Merchiers, Ingrid (2007):** Cultural nationalism int he south slav Habsburg land int he earlier nineteenth century. Verlag Otto Sagner. München.
- Niederhauser Emil (1976):** Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Ormos Mária (1974):** Merénylet Marseille-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Ormos Mária–Majoros István (1998):** Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pálné Kovács Ilona (1999):** Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.
- Palotás Emil (2003):** Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pándi Lajos (1995):** Köztes-Európa 1763–1993. Osiris-Századvég. Budapest.
- Pritz Pál (1999):** Pax Germanica. Német elképzelések Európa háború utáni jövőjéről. Osiris Kiadó. Budapest.
- Ránki György et al. (1968):** A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó.
- Ring Éva (2004):** Államnemzet és kultúrnemzet válaszfútján. Eötvös Kiadó. Budapest.
- Rátz Kálmán (1934):** A pánszlávizmus története. Atheneum Kiadó. Budapest.

- Réti György (2006):** Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác főszerk. (1995/a):** Magyarok kisebbségben és szórványban. A magyar Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1941. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Romsics Ignác (1998):** Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág kiadó. Budapest. 9–15. old.
- Rónai András (1945):** Közép-Európa Atlasza. Államtudományi Intézet. Budapest.
- Rónai András (1989):** Térképezett történelem. Magvető Kiadó. Budapest.
- Rothschild, Josef (1996):** Jugoszlávia története a két világháború között. JATE Történész Diákkör Studium Füzetek 4. Szeged.
- René-Albrecht-Carrié (1966):** Italy at the Paris Peace Conference. Hamden. Connecticut.
- Sajti Enikő szerk. (1989):** Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör. Szeged.
- Sajti Enikő (1997):** Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941. Hispania Kiadó. Szeged.
- Sajti Enikő (2004):** Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó. Budapest. 26. old.
- Sávoly Mária (1984):** Athéni menetelés. Olaszország háborúja Görögország ellen 1940–1941. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Smith, Anthony, D. (1986):** The ethnic origins of nations. Blackwell. Oxford.
- Sokcevičs Dénes et al. (1994):** Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest.
- Sokcevičs Dénes (2011):** Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Mundus Novus. Budapest.
- Spannenberger Norbert (2005):** A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidius Kiadó. Budapest.
- Sundhassen, H (1982):** Geschichte Jugoslawiens 1918-1980 Stuttgart.
- Szajcsán Éva (2000):** „Nacertanije” (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma). Documenta Historica 46. Szegedi Tudományegyetem Történész Diákkör. Szeged.
- Ferenc Szávai (2003):** Die Folgen des Zerfalls der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Scripta Mercaturae Verlag, St-Katharinen.
- Szavai Ferenc (2004):** Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia Könyvek. Pécs.
- Szűcs Jenő (1974):** Nemzet és történelem. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Tilkovszky Lorant (1978):** Ez volt a Volksbund. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Tóth László (1995):** Globalizáció és regionalizáció. Hatásuk a magyar gazdaságra, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Scriptum Kft. Szeged.
- Vaska Géza (1932):** Jugoszlávia. Budapest.
- Wuescht, Johann (1969):** Jugoslawien und das Dritte Reich. Stuttgart.
- Szerző nélkül:** „A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest. 1941.

TANULMÁNYKÖTETEK

- Arday Lajos szerk. (2002/b):** Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Bip Kiadó. Budapest. 7–60. old.; 26. old.
- Bárdi Nándor szerk. (1999):** Globalizáció és nemzetépítés. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Bibó István (1990):** Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet 1935–1979. Magvető Kiadó. Budapest. 283–682. old.
- Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Zakar Péter szerk. (2007):** Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Belvedere. Szeged.

- Éger György–Josef Langer (2001):** Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. Osiris Kiadó. Budapest.
- Hanák Péter szerk. (1984):** Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből. RTV-Minerva. Budapest.
- Hornyak Árpád szerk. (2010/a):** Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. PTE Történelemtudományi Intézet. Pécs.
- Kende Péter szerk. (1994/a):** Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Osiris-Századvég. Budapest.
- Kende Péter szerk. (2003/a):** Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikaelméleti esszék 1973–2003. Mandátum Kiadó. Budapest.
- Kiss Gy. Csaba szerk. (2005/a):** A haza mint kert. Nap Kiadó. Budapest.
- Ring Éva szerk. (1986):** Helyünk Európában. Magvető Kiadó. II. kötet 122–157. old.
- Romsics Ignác szerk. (1995/b):** Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Romsics Ignác szerk. (1996/a):** Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest. 177–233. old.
- Péter László szerk. (1998/a):** Az Elbától keletre. Osiris Kiadó. Budapest.
- Sajti Enikő szerk. (1991):** Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. JATEPrint. Szeged. 88–101. old.
- Süli-Zakar István szerk. (2003/a):** A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs.
- Szirmai Éva–Újvári Edit szerk. (2011):** Az identitás szemiotikája. Tanulmányok. Szeged.
- Vincze Gábor szerk. (2011):** Visszatér a Délvidék. Nagymagyarország könyvek. 4. Budapest. 122–130. old.

TANULMÁNYOK

- Arday (2002/a):** A mai Vajdaság (a történelmi Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék) története. In: Arday Lajos szerk. (2002/b): Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Bip Kiadó. Budapest. 7–60. old.
- Bibó István (1986):** A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című tanulmányát, lásd Ring Éva szerk. (1986): Helyünk Európában. Magvető Kiadó. II. kötet 122–157. old.
- Bibó István (1990):** A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. 318–319. old. In: Bibó István (1990): Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet 1935–1979. Magvető Kiadó. Budapest. 283–682. old.
- Döbör András (2007):** A magyar nyelv ügye a felvilágosodás és reformkori magyar sajtóban.
- Döbör András (2011):** A nemzeti identitás megújításának útkeresései a felvilágosodás- és reformkori magyar sajtóban. In: Szirmai Éva–Újvári Edit szerk. (2011): Az identitás szemiotikája. Tanulmányok. Szeged. 138–139. old.
- Éger György (2001):** Térségi és etnikai elemzések: Alapfogalmak, értelmezési keretek In: Éger György (2001): Térségi és etnikai elemzések: Alapfogalmak, értelmezési keretek Id. mű: Éger György–Josef Langer (2001): Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. Osiris Kiadó. Budapest. 19–51. old.
- Gergely András (1999):** Globalizáció és nemzetépítés – esetek és kölcsönhatások. 17–18. old. In: Bárdi Nándor szerk. (1999): Globalizáció és nemzetépítés. Teleki László Alapítvány. Budapest. 17–38. old.
- Hornyak Árpád (2010/b):** A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. In: Hornyak Árpád szerk. (2010/a): Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. PTE Történelemtudományi Intézet. Pécs. 40–60. old.

- Jeszenszky Géza (1995):** A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. In. Romsics Ignác szerk. (1995/b): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Kende Péter (1994/b):** Van-e kiút a román–magyar viszályból? In. Kende Péter szerk. (1994/a): Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Osiris-Századvég. Budapest. 141–148. old.
- Kende Péter (1994/c):** Kisebbségi helyzetek: van-e megoldás? 149. old. In. Kende Péter (1994): Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Osiris-Századvég Kiadó. Budapest. 149–159. old.
- Kende Péter (2003/b):** Politikai közösség és nemzet. In. Kende Péter szerk. (2003/a): Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikaelméleti esszék 1973–2003. Mandátum Kiadó. Budapest.
- Kende Péter (2003/c):** Politikai közösség és nemzet. In. Kende Péter szerk. (2003/a) 83–107. old.
- Kiss Gy. Csaba (2005/b):** A himnuszok kertjében. 153–224. old. In. mű. Kiss Gy. Csaba szerk. (2005/a): A haza mint kert. Nap Kiadó. Budapest.
- Kosáry Domokos (1984):** Nemzeti fejlődés és ellentétek a 19. századi Magyarországon. 308–320. old. In. Hanák Péter szerk. (1984): Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből. RTV-Minerva. Budapest.
- Kovács Attila (2004):** A két világháború között végrehajtott jugoszláv földreform rövid áttekintése. In. Kovács Attila (2004): Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva.
- Péter László (1998/b):** A magyar nacionalizmus. In. Péter László szerk. (1998/a): Az Elbától keletre. Osiris Kiadó. Budapest. 60–84. old.
- Romsics Ignác(1996/b):** Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában 1919–1944. In. Romsics Ignác szerk. (1996/a): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest. 177–233. old.
- Sajti Enikő (1991):** A jugoszláviai Magyar Párt megalakulása és részvétele az 1925-ös választásokon. In. Sajti Enikő szerk. (1991): Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. JATEPrint. Szeged. 88–101. old.
- Süli-Zakar István (2003/b):** A régió: földrajzi integráció. In. Süli-Zakar István szerk. (2003/a): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs.
- Süli Zakar István–Csüllög Gábor (2003):** A terület- és településfejlesztés Magyarország ezeréves történelmében 15–46. old. In. Süli-Zakar István szerk. (2003/a): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs.

FOLYÓIRATBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK

- Anssi Paasi (1989):** A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. Tér és Társadalom 1989/3. szám 70–79. old.
- Balogh Gábor (2011):** Egy úriember a hiénák között – Teleki Pál külpolitikája. Nagymagyarország. 2011/3. szám 24–35. old.
- Bartha Ákos (2012):** A két világháború közti csehszlovák, jugoszláv és román földbirtok rendezés. Valóság 2012/10. szám 96–111. old.
- Bodonyi Ilona (2011):** Teleki Pál és a Délvidék. In. Vincze Gábor szerk.(2011): Visszatér a Délvidék. Nagymagyarország könyvek. 4. Budapest. 44–56. old.
- Döbör András (2012):** A Jelenkor a nemzeti identitás és a polgári átalakulás szolgálatában az 1830-as években. Közép Európai Közlemények, V. évfolyam, 2. szám. 2012/2. szám No. 17. 169–177. old.
- Egedy Gergely (2012):** Államépítés vagy nemzetépítés? Konzervatív stratégiák. Magyar Szemle 2012/október 75–95. old.

EGY - 24

XB 185287

- Glatz Ferenc (1994):** Új regionalizmus? Közép-Európa 1993. Kritika 1994/2. szám.
- Paasi, Anssi (1989):** A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. Tér és Társadalom 1989/3. szám 70–79. old.
- Kitanics Máté (2010):** Az albán történelem mérföldkövei – a kezdetektől a bipoláris világ széthullásáig. Balkán Füzetek 9. PTE TTK FI KMBTK. Pécs.
- Lorenz, D (1991):** Regionalisation versus regionalism – Problems of change in the World economy. Intereconomics. Vol 26. No 1.
- Lőrinczné Bencze Edit (2010):** Trianon és Magyarország déli határregiói. In. Közép-Európai Közlemények. 2010/4. szám No. 11. (III. évfolyam/4. szám) 69–76.
- Lőrinczné Bencze Edit (2011):** Külső és belső határok a Nyugat-Balkán regionális térfelosztásában. In.: Közép-Európai Közlemények IV. évf. 3–4. sz. 2011/3–4. No. 14–15. 262–276.
- Reményi Péter-Léphaft Áron (2013):** A nemzetépítés kérdőjelei Koszovóban. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleménye 2013/1–2. szám. No. 12–13. 159–163. old.
- Papp Norbert–Tóth József (1999):** A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. Limes 1999/3–4. szám 131–152. old.
- Szávai Ferenc (2008):** A föderális Európa múltja, jelene és jövője, a multinacionális államok felbomlásának problémája. Közép-Európai Közlemények I. évf. 1. szám 2008/1. szám No. 1. 38–54. old.
- Vizi László Tamás (2013):** „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények VI. évfolyam 4. szám. 2013/4. No. 23. 7–38. old.
- Vizi László Tamás (2010):** Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám. 2010/4. No. 11. 109–132. old.

X 185674

A SZERZŐRŐL

Gulyás László Hódmezővásárhelyen született 1965-ben. 1991-ben szerezte meg a József Attila Tudományegyetemen (Szeged) jeles minősítésű okleveles történelem és földrajz szakos középiskolai tanár diplomáját. 1991 és 1993 között különféle alapítványok és intézetek ösztöndíjasaként kezdte tudományos pályáját. Ezzel párhuzamosan érdeklődése a menedzsment felé fordult, a Pécsi Tudományegyetemen posztgraduális képzés keretében okleveles humán-erőforrás menedzser diplomát szerzett.

1993 és 1998 között az egyik parlamenti párt főállású tanácsadójaként tevékenykedett. 1996-ban Gummersbachban a német parlament egyik pártjának ösztöndíjával elvégezte a Theodor Heuss Akademie „Fiatal Vezetők Programját”.

Oktatóként 1996-ban kapcsolódott be a felsőoktatásba, előbb meghívott előadóként, majd 1998-tól főállásúként. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem docense és a Kaposvári Egyetem címzetes egyetemi tanára. Munkája minőségét jól mutatja, hogy 2003-ban a diákok szavazatai alapján az „Unicum díjas oktatóvá” (értsd az év oktatója) választották.

2004-ben a Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Karán regionális tudományból, míg 2005-ben a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészstudományi Karán történelem-tudományból szerzett PhD-fokozatot. 2009-ben a Debreceni Egyetemen habilitált.

2006 őszén megalakította a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) kutatóközpontot. A VIKEK konferenciasorozatot rendez és kiadja a Közép-Európai Közlemények és a VIKEK közlemények referált folyóiratokat.

Eddigi pályafutása során 250 publikációja jelent meg, ezek túlnyomó része Közép-Európa történetével, politikai földrajzával és regionális fejlődésével foglalkozik. Jelen kötete a 12. könyve.

Három gyermek – Réka (13), Kincső (10) és László (7) – édesapja. Felesége Dr. PhD Turcsányi Enikő pszichológus.

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

- No. 1.: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged, 2010.
- No. 2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged, 2011.
- No. 3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged, 2011.
- No. 4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged, 2012.
- No. 5.: Győri Ferenc: A tudás szolgálatában. Szeged, 2012.
- No. 6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged, 2012.
- No. 7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged, 2013.